

А. Гогәуа

АЗЫЖЬ

Ажәабжьқәа
Апублицистика

Акәа
Апхәынтшәкәтыжырта
2015

ББК 84 5(Абх) 6-5
Г 57

Гогәуа, А.Н.
Г 57 **АЗЫЖЬ**. Ажәабжьқәа. Апублицистика.
Ақхәынтшәкәтыжырта. Ақәа, 2015. – 224 д.

Алықса Гогәуа иеизга ғыц ианылеит ацыхәтәнтәи
ашықәсқәа рзы иаңитаз афымтақәа.

Ари аусумта CC0 1.0 ала иарбоуп.
Алицензия ахылаа шәахәаңшырц азы шәтал:
<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/deed.ru>

© Гогәуа, А.Н., 2015
© Ақхәынтшәкәтыжырта, 2015

АЖӘАБЖЫҚӘА

АҲӘХӘАБЖЫ

...Избанзар... адунеи иаақәыршахьюу иреиғу Нанду длыман уи. Ашкол аҫалара ааины ашә инылагылаанза, аңхынра, абра, Нанду лҫы илхылгон. Ус иҫан лхы лды-руа дҫалазар, аха цыпх, лыпсшьара мшқәа анынцәагы, Аҫәәҫа дзымхынхәзеит. Аабатәи акласс «ибзиазоуп», «ибзиоуп» хәа ишалыркызгы, ажәбатәи артыха ладым-разеит. Есышықәса ашкол ианынҫалалак «Сынтәа аңхынра шысхызгаз» хәа иддырѡуаз иацуггы ҫалеит, ишынцәашагы азәгы издырам.

Нанду ишылхәаз еиңш, усҫан амра каххаа ишыпхоз-гы, дҫанасит. Еибашьрахеит. Илхәаз иақәшәазшәа, азынра асымҫәыл каҳаит, еиҳаракгы ара, ақыҫа иалган, хәхәабжы ахымнаѡуа аҫыпаҫ.

Абри алзынракгы Нандуи лареи рымацара ирхыр-геит. (Зны-зынла лаб даадгылалон, зны – ихала, зных – иѡызцәақәак ицны.) Урт арахь ихалон, лбаа, Аҫәәҫа игаз амѡаду иаваршәны иҫаз афронт аҫнытә. Уи дара ибарц-гы даауан, аха уахыгы афатә-ажәтә гатәын. «ҫахәсна бышҫақоу? – дҫаауан уи, лызқәа инапы нықәҫан, лара иабцьар, иеибыҫашьа ухәа уаха дзамышыцылакәа дрыхәаңшуа дахыгылаз. – Аңсыршьага иан дикәыхшоуп хәа, цатәы бымам, пхьатәы...» Лара бзиа илбон лаб инапы ас цытрак лыжәѡахыр ианықәыз. «ҫахәсна» хәа

дахыхәмарны илеихәон, лыхьзцәкьа рацәак дахьакә-шахәтмыз азы. Ас лыхьззаарын рандук. Уажәазы, дара ртаацәара иахьынзатцанакуа, Акәагь, арагь, лаб атцәы алатцан излеихәоз ала, еиха имодаз ахьызкәа змаз лани лареи ракәын. Лан Сабина лыхьзын, аха иара данлыцәгәаалак Сабрина хәа леихәон.

Лара лыхьзтыцәкьа лызтазгы лан лоуп. Уи, ашьтахь, лгәалакәзаара аныбзиахалоз, илхәалон, ртаацәа рҕы убриала ареформа кәцара ахы асырkit хәа. Лангы ақыта иалцыз лакәын, аха тәыла-маалагы, зегьрыла уи лҕеалылгар лтахын. Рыхьызкәа ракәзар, арахь иузцәырго ракәзам хәа илыпхьазон.

Лара даниз, Нандугы аоны дызтәозма, ахшараиурта дантыргоз аены уахь днеит. Уи аҕапхьа, лтаца лҕызцәа, акалакь хәсахәыцкәа, еилаҕеырбо еилагылан. Нандугы иаарласны еилылкааит урт зегьы, еиха имодоуп хәа ирыпхьазоз хьзык-хьзык ахахәкәа реипш рмагракәа иртакны ишгылаз. Нандугы ус акы рхианы дшааиз акарагы агәфара рыман. Цкәа ирыззомызт, рмагракәа иртакыз апхьа изыршәуа хәа рҕеырхианы ишыказ. Лан, лара дтахәхәаны длыман данаадәылтц, Нанду дналыдгылан лҕы аахылтит. «Соупшәыл хәычы, – лхәазаап Нанду. – Сыпсыкәра...» «Милана!» – ланхәа аҕеакы ахәаха даламгзакәа ҕаалтызаап лан. Лҕызцәа иргәапханы еипхьыхәхәазаап. Уимоу, лара деикәпх дҕахәаны дахьыркызгы, лцәа аалхыпсаазаап. Ускан ари ахьз модан. Нандуи лаби ракәзар, урт ргәаанагарала арахьтцәкьа иузцәырымго ахьызкәа ныкәыргозаап: Шьямсиа, Камыгә.

Уажәы урткәа усыс измада. Алзынрак Нандугы ара афронт лыман. Уи аибашьра аамтатәи абызшәа ала атыл ахьзын. Уаанза аоны икәтатәызгы иахьзатәын, мчыбжыкахь знык-ҕынтә иадамхаргы лычкәын иҕызцәеи иареи рхәы кәцаны илтилар акәын. Нанду ататцәах рацәаны илыман, аха убрыгь хәычы-хәычла антәара иаҕын.

Милана еспхны Нанду длышьтаңало длыцын, иаакал-
тозгы хэмаррак илзафызан. Даапсо, лгэы ахшэо да-
налагалак, иаразнак Нанду игэалтон. «Уажэшьта быпсы
шьа...» – лхэон, ллактагы ишылбоз иаалашон.

Еснагь, ҕыц изэзоу амаҕа афэы хаа зхаз лкасала
еилфаца иҕаҕы лхахэы ҕаашза ишлахьан. Ишлан, аха
ишыжэпац ижэпан. Милана илдыруан уи шаҕа ижэпаз,
избанзар, зны-зынла длыхэан лыхцэы лхэалон. Уи Нан-
ду лзы ижэвангэашэпхьаран. Нанду қара дукгы лыман
дыҕамызт, хынжажэижаба сынтэа илхытырц дыҕан.
Милана лаб игэы иҕан иан лымшира азгэеиҕарц, ауаа
адгалан. Миланагы заа илеихэеит, избанзар, еснагь
дшымақаруаз идыруан, Нанду лымшираз лара илызку
ашэа лхэарц шылтаху азы.

Нанду лыблақаа цхапшшэылан, убас иагыхаан. Аха
лара Милана лыблақаа ахьжэвангэыпшшэылаз еихагы
деигэырғон. Милана лаб изы, иаб иахь дымцеит хэа
лгэы иалан, аха лара Милана лабду иахь дыҕоуп хэа да-
ара деигэырғон. Лабду заа, рацэак нымтқаа дыпсит, иа-
хьа уажэраанзагы ихьаалгоит.

Лара Милана, быблақаа жэвангэыпшшэылоуп хэа
лалхэацыпхьаза, ддэылцны ажэван ахь дыпшуан.
Уи арахь асаркьеипш аеылнарбон, бысныпшыл хэа.
Иаргы аныпшыларақаа бзиа иабон. Аккара зэылазо
илсны ицоз акэара, Ғэыбызгы хэа изышьтазгы,
иахьаацэытыпшлак ианыпшылон. Иара Ғэыбызгы,
ақа анлеиуаз, иааҕоумшьартэ ихыцуан, азыжқаа
артбаауан, ианзалак амра ахаҕы иҕегь ианубалартэ.
Ус анакэха, ажэван ҕырбон. Лара Милана мақана
дҕырбоит хэа узлызхэомызт, аха лыблақаа иара апшшэы
ахьрымаз ҕэыцхэык еипш илыпхьазон.

Милана уеизгы даара деигэыгуан Нанду лымшира
азгэартартэ иҕалап хэа. Лара лақара уи аеазэы дазып-
шымызт. Убри адагь, ланду ашэа лзылқыр лҕахуижэтеи

акраатцуеит. Нандугы, аҫацаагарашәәқәа рынахыс-
гы, ашәәқәа рацәаны илдыруан, аха илымхәеижәтеи
акраатцуан. Излалахәхәз ала, Милана лабду иааиқәшәан,
дынкахан дыпсижәтеи.

Зны, Милана, ус лыбжыы нытқакшәа илхәон «Мой
костер в тумане светит» амелодиа. Нанду дшааиу-
аз даагылан даалзызыршәит, нас дналыдтәалан, лара
иаацәырылгеит. Милана иацылхәон, еиқәшәангы
ирхәеит. Нанду лыбжыы даара ибзиан, илхәонатцгы
уажәы-уажәы дтәыуарыма ухәартәы акәын дшықаз.
«Ашәы сшәыбхит, быхыша сыхәаит...» – лхәан даалыгә-
зит. Даныналыхәацш, лыблақәа рфы лылаҫырзқәа
кәеицеиуан.

Зны-зынла, шыыжыла, убас еицш иқаз шытыбжықәак
лгәы ишықәыз дфыхон, убарт абжыы лзырхатцар, Нан-
ду лымшира аан илтахызгы убри акәын. Арт реицш
ашытыбжықәа цытрак инылкыларц лҫышыталкуан. Уи
Нанду аеырышыра хәа дашытан.

Ари алзынрак урт зегы акыр рҫеырцсахит. Уи азы
аамтагы ыкамызт. Цасатәи ахәмаррақәа зегы уажәш-
та иустцәкхәеит. Урт қататәын, саацсеит хәа инышыта-
цан, аҫа хәмаррак ахь узиасуамызт.

Амфы, амца, афны аилыргара, ацссара, Нанду афатә
ахықалтцоз лыцхраара мацара акәымкәа, адәахыы,
шәамхахыытцәкәа асы цуа длышытан. Арахә еилыргатәын,
акәытқәа акыррыталатәын, итаклатәын. Азын зегы убас
акәзан. «Ахәычы дысшыт, дхәызжәеит...» – лхәалон
Нанду уажәы-уажәы.

Милана лыжәахырқәа, лызқәа зегы зыртәуаз
лхахәы уажәшәта деиланархон. Ианаамтоу ифыштәын,
ирбатәын, ихәатәын. Нандугы данызгабыз лыхцәы,
лшәапақынзатцәкәа акәымзаргы, лара дахыхәмарны,
азәгы дшықазамызгы, инытқакны ишылхәоз ала,
лыгәчама инықәсуа иқан.

Милана илдыруан Нанду азгаб длымазар шылтахыз. Ирхэо лахахьан, Нандуи лабдуи аңсаҗеи аңыкаци реиңш еиқәнагон хәа. Ашьтахь излеилкаахаз ала, урт зеиқәнагоз иахьеиңшыз акәзамызт, иахьеиңшымыз акәын. Лабду ииашам хәа иара итәала ииңхьазоз ихы адишылозаарын. Иашьа гәакьа иакәзаргы ианаи-жьюамызт. Иаразнакгы дытқьон. Шьамсиа дкәыбчан, ләызцәа зеггы рҗы лажәа иалнадон. Ирхәоит, иара лабдуггы убри лыда уащы дизхәыцуамызт хәа. Ашкол еицтанатцы, еснагь даанылкылон, дылқажон. Ашкол иа-налгозгы еибагеит. Уи дуащ ғыгкын, аха иңшра-исахьа, иоура-иңбаара – уахь акы игмызт.

Милана ирхәо лахахьан, абрахь, ахащазарахь, ажәытә лабацәа ааңтракәа ахьрымаз, азын рырахә ахьырбоз, даазгазгы лара лоуп хәа.

Лабду избахә анырхәоз, Милана апхьарцархәащы хәа дзышьтаз аңкәын дылгәалашәон. Уи класск акара длеихабын. Ашколаҗгы еиҗархасыртамызт. Ус харан-тәыла дылдыруан. Зны, ашколахь дызлацоз автобус аагылартахь дышнеиуаз, илзымдыруаз, илеихабацәаз цкәынцәакәак лыхьзеит, лымща ркуа, дырмышьтуа, ил-хыччо иалагеит. Ларгы ус аламала ишәоз лакәмызт, аха акгы лылымшеит. Убри аамтаз дахьынтәааз рымбаза-кәа, абри даарыбжаңалеит. Лара иаалкәатцны иара дыр-кит. Знык даныкша, руазәы ишьапы дықәгылазамшәа дықәкьеит, аҗазнык дыкшан, егыгы длаишьтит. Ащы-цәагы, ирулак иаагылан, ршьамхы реадыргеит. Ларгы днарыдкьа дцеит. Уи убас икалеит, акино акны аиңш, иара лылаҗ дааирц еибыхәан икартаз цьылшьеит.

Ашьтахь излеилылкааз ала, карате атәы цытқ игәылак иирбахьазаарын, аха ахи ацыхәеи, иара еснагь иабду искрипка ахьаирхәоз акынтә, имахәҗа арғәҗеит. Иара, Миланараа зыаңаз, инеилышь-ааилышьны җыц идыргы-

лаз, пшьбаны еихагылаз аоны зышьтахь аиадырхаз, анапы згыз ажэйтэ оны пшзак афы уадак змаз аквартираф дыфназаап, иан ачымазафи иареи. Уи иабду дынцьныр ргылафын, зны уа х-уадак змаз аквартира иман, аха 37 рзы ддырзит. Иара иан дычмазафуп акынтэ, ашколахь дцон, уантэи аоныка даауан, уахагыы ыызакгыы дима-мызт. Иабду дынцьнырын, аха ашкол-интернат дантаз аскрипка архэара идырцеит. Уи нахысгыы, аскрипка иман, архэарагыы бзиа ибозаарын.

Иара, дышхэычзаз иан данычмазафуха, иаб икажъны дцеит. Ашьтахь, ипа даныфеидас, дибарц иеазикит, аха импан дыкэимыжълеит. «Уи сабду дахьдырзыз ипырхагахар хэа дшэаны ауп дзыбналаз – ихэеит иара ачкэын. – Амц зхэо, ачархэара злоу баны сыкэгылом...»

Амузыкатэ школахь дцартэ атагылазаашъа имамызт, аха иан данкэыпшыз уахь дныкэон, убригь аскрипказ. Уажэы лпа илырбон, илыртон. Абас, ачкэыни Миланеи еифызцэахеит. Иалхэеит ларгыы ашэахэара бзиа ишылбо, аха дшацэыпхашьо, амузшколагыы дыштарымтаз. «Сара амедехэшьара сзахымсит, аха сыпха дхакыымхароуп, – лхэон лан. – Уи збоуп!»

Лара, лтаацэа ирамхэазакэа, зны ашколхэыцкэа рыфнутка еифыркааз аконкурс ахыгы лэанылтан, аха лгэатара аамта анааи, дыбналт. Илзымгэагыт. Аха аскрипкархэаф иан лфы илгэагыт. Еснагь дзыцэшэоз, еснагь дызцэыпхашьоз лыхьит: ашэа уафцас дналагон, иахьытгатэыз даннеи, лыбжыы лымпыткэон, уаха афылнафомызт, илзырхынхэуамызт. Лара, дыпхашьан, дындэылкэан дцарц далаган, ачкэын димышьтит. Уи имахэфа шака игэгээз еиталгэалаиршэеит. «Ибзиоуп, ибзиоуп, – лхэеит иан, – абжыы бзиа бымоуп, ма амузыкатэ школ бталароуп, ма хазы ртафык дбыпшаароуп...»

«Сыбжыы сыххэыцуамеи...» – лхэеит лара дыштэы-уара.

«Агогика», – уи лыцкэын иахь дыцшны даацшэарч-
чеит – ахи атцыхэи абжыи бзиа лымоуп... Абжыара ма-
риоуп...»

Аскрипкархэаф Антон ихызын. Иабдугыи ус
ихыззаарын. Зны, иан дылбарц рыфны дахьнеиз ис-
крипка лирбеит, атра ааиртын, аскрипка арахь иаагигейт.
«Абра дакуа дыказтгыи сабду азэгыи дизицшаауамызт, –
аскрипка атыццэкьа инапы нахышыит. – Ара аскрипка
абжыгыи иаргыи рыцсы ршьоит...»

Уажэи уи иангыи иаргыи ахыкоу, ишыкоу здыруада.

«Ацъабаа иеаиргейт, – лхэон Нанду Милана лабду
изы. – Уафцас хаказар стахуп хэа уахи-ени дтэамызт...»

Уи ифотосахьа иазырханы, афы лара дахышыталоз
ахь ирханы, ауацъаф аханы, анцэа иан лныха иава-
гылан. Уантэи икэашза ишлахьаз лхахэи зкэыршаз,
акыцыракэа даара изныцшхьаз, анцэа иан лныха
еипшыз лхы-лфэи ахь иааихмырсыгъзакэа ицшуан, ма-
кьана кыцырак зхызфэи ианымыз, ахатца ейбага иблакэа.
Есуаха данышталоз, есышыжь дангылоз, лнацэакэа
рыла илрыцкьон уи афотосахьа зтасаз асаркьа агэи.

Икалахьазма Милана ахчы лхы нылалцан, иараз-
нак ацэа хааза дынтанамгалакэа. Аха абри алзынрак
акраамта данызмыцэоз ыкан. Убарт атцхкэа зегыи дзыз-
хэицуаз атцарашыкэс фыц ианналагоз ирфуаз атема
акэын: «Сынтэа апхынра шысхызгаз». Алзынракгыи
данызмыцэоз, убри «лыфуан» гэаныла. Уахагыи усоуп.

Уаха абри рхыбра иатцаиоуп ртаацэа зегыи... лан
лыда. Уи, аиашаз, ари ахыбра шака датцаиахьоу уна-
цэакэа рыла иупхьазартэ икоуп. Уажэазы, анцэа
ицъшьала, ус иахышэартам цъара дыкоуп, аеацъара дта-
насит. Лаб афны даакыдгылацыпхьаза, Нанду уейбга-

* Агогика (бырзен бызшэала) – агара, анаскьагара. Амузыка афы цытк
акара иапу атемп ахыхэхэара ауп иаанаго.

ны усзырбаз хәә, илахь ицымшь лзатәуан, нас иа-
разнак лтаца лтәы дзтцауан. Имыргыкәангы (уи
ианакәызаалак иаргыны дцәажәазом) диабашьуа дала-
гон, итегы улышьтатцауам хәә. Иара җитүамызт, аха
Милана илбон, иан иеыцнылкылаз акәу, ицхәыс лхабар
ахызымдырытәкьоз акәу, акы игәы ишытхоз. Ишьа
зны ихы-иҗы иныкәшуан, нас иаакәбон, дырөгегых
еиҗаакәшуан, ихәдахьгы иацралон.

Милана лан дышпагәхьяалымгоз, аха уажәы лара
леипш ара дтанасны дынхар еигъзу, уахь, цсшьара
дахьцоз лыҗхәара нцәазаргы, цъара хыдкылартак ло-
уны дынхазар еигъзу лыздырамызт. Арахь данаалоз-
гы, уахык-оаха иреиханы инеикәкны илзычхазомызт.
«Ахауа лнаалом» хәә атәы алеитцон лаб. Зегы зыхкьоз,
лхатца дыҗкьаса ақыҗеи ақалакы дрыбжьамкәә, уах-
гы-еынгы уа дыкхазар лтахын. Милана лаб, иан ара
дахьыкоу мацараз адагы, ифны, икыҗа ада дхәартамызт.
Инхара-инцыра, хныкәгагас убрагь абрагь ирымаз,
рмандаринатра ду налатцан, зегы ара акәын иахьыкхаз.

Лара Миланакы ус акәын. Цыпх Сабина даара
аеышәара калтеит, есышыкәса цсшьара, җыхәшәтәра
дахьцалоз Железноводск Миланакы дылгарц. Аха Ми-
лана ацсра леалтеит, лабгы лара длыдгылт. Зегы даара
рыгәкәә еибарганы ауп ишеипырцыз.

Уажәы, абарткәә зегы дцо-даауа дахьрызхәыцуаз,
ихьухьуа лгәы ицалан дыкан.

Уаха зәыр дыцәазар Милана лаб иоуп. Уи хык
ишызцәә аибашьцәә ицны ашыбжьышьтахь иааит. Лаб
изы дааргеит ухәар калоит, убаскак аиргхәә ишьапы
дыхгылан. Нанду харантә рцәажәашьтыбжькәә лахаит,
иаразнакгы ддәылкьеит. Миланакы дналышьтаххит.
Агәашәәҗ лаб данынаихәәпш, лгәы нтыцсааит, лыпсыц
аоагара лцәыуадафны. Уи дыхәны дааргоз цылышьеит.

Аха цкъа даныцшы, илбеит зегъы ршыапы ишықәгылаз. Лаб, аиашаз, азэгъы дибомызт, акгъы иахауамызт, аха данаалывала, ла лахъ даацшын, даалацкәысшәа иуит. «Шәымшәан, ус даацсоуп, – ихәеит наҕ-ааҕ ивагылаз ифызцәа руазәы, – хаха-хымш цуеит лацәааихышь ҕаимтцейжәтеи... иҕсишьароуп...»

Амлагъы иакуан. Камыгәгъы акы днамыцхакәатцәкәа дыцәар лтахымхеит Нанду. Акрифонатцгъы уажәы-уажәы ихы имыфрны идәықәлон. «Ахаангъы ацәара фатәык иалоутдомызт, нан Камыгә», – дихыхәмаруан Нанду. Уи дышгәыргъоз лзытәахуамызт, лпазатә, лыхәшәыц уаха ихыбра днатәиан дыцәартә дахьлаз.

Егьырт анцоз реидаратцәкәа афатә-ажәтә рылтеит. Излархәоз ала, Милана лаб имашына акы агхан, арахь иааргартә иҕамызт, шыапыла ицар акәын.

«Иагымхакәа, ианбатәиу, – лхәеит Нанду. – Аҕыц сзаахәозар хәа игәы итамзи...». Милана игәалтеит Нанду абри анылхәа ашытахь лылахь шеикәыз дшынхаз. «Ҧшзала, дахьымзо» хәа азәы инацитцап хәа дазыцшызар акәхарын. Аха урт уи аха рымамызт. Ифашьомызт рфызәа дрыцымкәа иахьцоз даара еитцакны ишамаз. «Дыцәароуп, иҕсишьароуп, ида цсыхәа хамазам... Ихәдгылоу ацкәынцәа реихарафык арра имцац, абцар атәы рыздырам, еихарак атанкпҕеыгакәа, Ба-зуки хәа изышьтоу... Издыруагъы, идзыртцозгъы Камыгә иоуп, – Нанду иахьынаскәалгоз илеихәон иреихабыз. – Уатцәы ашарпаз, атх ишалоу, нтытцрак хамоуп. Камыгә зегъы азирхиеит, досу иҕаитцаша идыруеит... Убри игәы итхон, аха аиашаз дхацәкахауан, ихамукәа арахь даагет, уахагъы цсыхәа имазамызт...»

Ианеицырцуаз Нанду дрызтааит дырфагъых, убри антытцрахь иандәықәло азы. Миланагъы, Нанду дызлалдыруаз ала, лпа, дырҕыха хәа шларымхәазгъы, дырхьылыгзарц длырҕыхар ҕалон. Ус анакәха, уаха

лацәааихъшь ꙗлцарц дшыꙗам еилылкааит. Насгы, Камыгә данышьталцозгы, Нанду дырхынхәны акы леихәеит. Убрыгъ иан длеипшын, хымцада длырфыхарц длыхәеит.

Абас, Нандугы ахасабтә лыртон, уажәы хымцада лацәааихъшь ꙗмцакәа дыцшуп. Икалап уажәы-уажәы дгылан асаат дахәацшуазаргы.

Миланагы атц лхылгарц дааꙗымцзакәа «ацхынра шылхылгаз» лыуеит. Алцхынрак ақытаф, Нанду лфы мацара илыхганы, ашкол аталамтаз Акәа даннеилак, лфызцәа лыкәшон. Дыбзарыбзаруа, амрагы дашәны, зегы лгәы рыхәо данырбалак, ицъаршьон, аха знымзарзны лхы дахашшааргы цәгәа ирбомызт. «Алцхынрак, аеакы акәым, аршәы гәхәабымгазози?» – илазцаауан урт.

«Ескимо?»

«Пломбир?»

«Екстрим?»

«Лиафам?»

«Мап, мап!..» – лхәон лара дыччо.

«Избанзар... – адрухәа еицырхәон лфызцәа. – Адунеи иаақәыршахьоу иреигъу Нанду длымоуп... Уи зегы дрыхәшәуп...»

Ускан зегы ччон, аиашаз, Нанду иꙗлцоз аршәы афыз агәамагы рымбацызт. Лфызцәа зегы бзиа илбон, лара рацәак дзымбозгы нанду лымшира аназгәартә иаалыцхьар лтахын. Даргы даара иртахын.

Еибашьра аныꙗамызгы, лфызцәа ацхын игәхәаалгон, аха уажәы дшырзыꙗоу агәхәаагара атцкыс еихауп. Агәхәаагарагы агәалашәара атцкыс ахәоит хәа лыцхьазон, аха уажәтәи убрыгъ азхомызт. Абжъаацны акәзар, зегы рзы Нанду длызцаауан. Уи лфы ианакәызаалак акгы лзомызт. Илзарц далагаргы иалцуа-

мызт. Иаразнак лѣацшыларала илдыруан. «Саргы ашпаргалкақа сымоп, – лхәалон Нанду дыччо. – Шәара шәатцкыс сызлеиғы, урт рыхәацшра сақәитуп...»

Уажәы, абас иааткыаны аибашыра аныкала, зәызыц-сахыз цәа рыматцәкыам. Цаса, хәахәа-цәхәада издыруеит хәа илыцхәазоз акырза шылзымдыруаз аацшит. Цаса «лышпаргалкақа» Нанду лҕы илымцәахуазтгы, уажәы акырцәара урт рцәыргара лзыгәағыуамызт. Цәара-цәара лыртцащәа дахыреицшхаз кәлеит, рыхәацшыа лалразомызт.

Аибашыра атәы, атоурых азы артцага шәкәкәа рҕы мацара акәым, егырахыгы иахыырхәоз ыкан. Угәы иаангарын, атоурых хәа изышьтоу аибашырақәа ирызку ажәабжыуп хәа. Уеизгы урт зегы аҕакын. Уажәы иара ахатә абжыы аранзагы иаафуан. Лабдугы ландугы еҕа ифаскыазаргы, алацш цәгыакәагы хеырцәахәхчап, хазхарагы хаибабап хәа, аибашыра аицш икоу агыгшәыг баацсы абжыы изацәымцазаап. Уажәы уи абжыы араанзагы иаафуеит. Абжыаацны ага-ҕахы иантагәыргәырлак, Нанду илхәалон: «Шәкәырча итагәыргәырит, ақәа ауеит...» Ақәа анаҕахыз деигәыргәан илхәон, ианатахымыз – дазгәауан. Цыцх аахыс уахы азынгы итагәыргәыруан. Ари аибашыра акәын. Уи абжыы мацара акәым, ахатәгы ааскыахыан. Мызкы ацхәа лбаатәи хаблак саатк агаҕантә бзарбзанла иалахысуан. Аонқәа блит, итаһаз, ихәыз мацәымызт. Ацсыжрақәа аныкәз, Нандугы дылбааит уахы. Милана лхала аоны дыкан акынтә, дымназац лхәоны, дхынхәны дааит. Уи лхы-лҕы ацсрақәа раан илшәылтоз аиқәареицш икан. Зегы Милана лҕы илхәомызт, хәарада, лгәы тнамкыарц. Даара лгәы иалсыз, итаһаз азәы итәы мзакәа илалхәеит Нанду. Ашкол дантаз, ацхын цәамшанцафыс знапатәка аус луаз абригадир иакәын уи. Уаанзагы илгәалашәон

илхэалон уи махашьахала адауаңшь дшафызаз, аха зны-зынла ахэыцқәа реиңш дшыңхашьоз.

Лара Милана иаразнак илгәалашеит Нанду илал-хәахьаз аеа хтыск атәы: Зны лыбригадирггы ларггы аусура ишцоз, уа ааигәа, зеггы инарылкьшәа инхоз азәы днарыхьзазаап. Уи иан атакәажәи иареи рыма-цара ракәын афны еицыфназ. «Ашьыжь сан лыдунеи лыңсахит... Аңсы дныжьны ңарггы сызцом, арахь ихәхәо дсымам...» – ихәеит уи, дгьатцәыгьатцәуа. Абри-гадир даанаңшы-ааңшит, аха уи зылшоз Нанду лыда уафы димбеит. Макьана уи дшацәхәычу, дшымышәхәац акараггы идьруеит. Уеизггы икаитцарыз, длыхәеит: «Хә-ңамшкгы бзаныстоит, фымшггы боусышьтуеит, быхәхәа...». «Даара хатыр икәстцон, аха иаразнак из-дырит сышзымышәхәоз, – лхәон Нанду. – Лара атакәажә дсыздырамызт... Ауаа еизызгарц мацара сзымышәхәеит, ататын казармаф икнахаз аихахтцәаха иасны абригада аизарахь ианрыңхьо аиңш...»

Аибашьра ахатә анцатцәкьо аеакзоуп. Уажәы дызцаиоу, адунеиаф икоу ахыбракәа зеггы иреигьалшьо абри ахыбра ашә дахьынхытца нахыс икоу, есышьыжь лылаңш ахьынзаназо илбо, еиха илтаху ауаа реиңш илзааигәахәыоу, ишакәым ианналакьыс лцәеижь аиңш ихьухьууа илыхьуа... Акәа, лфызцәа, зан аиартә дамоу лгәыла чкәын, итәцәны инхаз рквартира, хазы икоу лу-ада, лышәкәкәа, лмагнитафон (уи лхаштын, лаб илзааи-гарц дыкан, дахьымзеит) бзиа илбо амузыка зну адисккәа, дызтаз лышкол – зеггы, зеггы шыоукы дахырбаауан, илцәыргарц, ларггы дыказамшәа картцар ртахын...

Милана лабггы илеишәакәа цәгьоуп хәа акәын дшыр-дыруаз. Афны, атаацәа рфы ус узизхәомызт. Ихыркьан дгәыбзыгуа дыкамызт, аха бзиа шака ибоз рдыру-

ан. Елкан иеицш армағырма дытқьом, уа Шьахәсна лтәы илоу изеиғъеит, аха дзыргәауатцәкьа дақәшәар, дағыеицәоуп рхәон анацшцәа.

Аибашьра аламталаз зны убас рхәартә еицш ихы мѡаѡимгар цсыхәа имамкәа дтагылт. Амѡадуахьтцәкьа илбаауаз агәарабжьара наҕ-ааҕ инеибанеицшны, акәыкәбаакәа реицш, рхыбрақәа рылахь итәшьшьы игылан ахатәы ѡнқәа мацара. Арт атцыхәтәаншәа нхара иааргаз, цкьа напы хадрымкылеит хәа игәамтцуа иавоу роуп хәа, усқан лаб иихәаз иааназ уажәоуп ианеилыл-каа. Атцыхәтәантәи ашықәсқәа рзы ақалақь зыртәуаз, цстазаара азымтоз, еицыхьхәхәо амитингкәа ҕазтоз ртәы абранзагы иаазеит. Арт аѡнқәа ирыѡназгы, агәарабжьара ахы инаркны атцыхәанза ибжьыртәааны, еицыхьхәхәо еилан иахьа шар хәлаанза. Дара рыда агәарабжьара акәша-мыкәша инхоз азәы дыбжьарыжьу-амызт.

Милана лаб Аҕәа дахьааиз, мчыбжьык аҕаратцәкьа дынхеит, ақытахь дымцар цсыхәажәла имамызт. Ааҕын-ран, ихы амца акызар арцәаха имамызт, убиаҕара ҕататәы ыкан уа. Акрызхьтцуаз, аха макьана игәғәаз имашьына «Нива» ирхиеит. Агәарабжьара акәзар итәын, еицыхьхәхәо ибжьеибагәа игылан. Миланагы аѡны дыкан, илыцәшәаны ашкол ахь дрышьтуамызт. Араҕагы ишшәартаз ибон, дцаны уеизгы дук мыртцыкәа арахь деитахьхәыр акәын. Миланагы ддәылцит. Ишыл-боз лаб ихы-иҕы ашьа ықәшуа, иқәбо, нас ихәдахь илбааны иацрало иалагеит. «Аѡныҕа шәхал, уахагы шәдәылымтцын!» – ихәан, ашырхәа днеины имашьына дынталан, иаразнак аус аируит. Лан дааихьыс-еицысит, аха дзыхьзодаз. Уаха иаагмырхазакәа агәарабжьара дбыжькьа аҕынаирхеит. Дшаанымгылозтцәкьа аныр-ба, ауаса реицш наҕ-ааҕ еибарѡит. Иаргы зегы асаба иналарзны, днарыбжькьаны дцеит.

Милана лан лтәык аниҳәоз лыхьз ала далагон: «Быхьз 38 калибр иҥоу сшәақь еимҕақа иафызоуп, – ихәон уи дыччо. – Сабина ухәаргыы ҕалоит Сабринагы...». Абжһааҥны еиҳарак лыхьз атыҕан «бара» хәа акәын ишлеиҳәоз, аха дгәаан даныҕаз Сабрина хәа леиҳәон.

Ахәычы акы ицәытәахра уадафуп. Егһа иутәахыргыы, арбағь заны изгарц иалагаз ишихьыз аицш, атыхәа цәытмыхәхәар ҕалазом. Уртқәа зегһы хәмарран, аха лани лаби ирзымзбазоз рқыҕеи ақалақыи ртәы акәын.

Нанду лтаца лгәацәыхьажәак лхәаны уафы издырамызт. «Аәазәы идамзаргыы, хәычзак сымыш быстааит...» – лхәалон ианааиқәшәалак. Уи лқа ақкәын, аҕеи, аҕәәһаншьап димазар даара илтахын.

Уаха, дахьыцәам, Нандугыы лыцстазаара дазхәыцуазар акәһап. Уи шаҕа атцанакуа хәашьа амам. Мышкымзар мышкы убри шытызхша ашәа лызхәар адунеи лара илтәхон. Милана агәра лгар лтахын ус иагыыҕалоит, ма аҕеышәара бзиа ҕалцартә дахьзоит хәа.

Ус аккахәа арбағь ҕенәтит. Ахысыбжь газшәа дытрысит Милана. Уаанза, аҕхынра мацара ара даныҕаз, уажәааны акәым, ашараз арбағькәа аңғыртүаз дырзырҕыхомызт. Ари алзынрак абыржәааны ҕызтүаз арбағь еснағь дарҕыхон. Уажәааны, егһырт арбағькәагыы, акәыткәагыы – тахәхәа ианыцәо, иара рылахәхәон. Егһырт арбағькәа акраамта иацырхәомызт, аха, нас иааиларыцсон.

Иара акыргыы ахыцуан, аха Нанду далакысуамызт. Зны-зынла аҕеышыбжьон ашә иаалагылон, ахы налықәкны аки-кихәа ҕенәтуан, аха датцакьомызт. «Абзеира ухәозар еиҕахәа, ика-ика цшыыкафәфә!» – лхәон ларгыы лхы нақәкны. (Милана акыркырхәа дарччон Нанду илхәоз.) Иаргыы, иҕегһыгыы аҕеааибытан, иҕегһыгыы абжһы өтганы ҕенәтуан. Нас аҕеааршәшәан, иаахьахәны адәахьы

ицон. Уа иазыңшыз акәтөыңсагыи нашътеибахәон. Иар-
гы «кәы-кәы-кәы» хәа даара агәы иахәан акы ахәон.
Агәы иахәазгы Нандуи лареи еибырхәаз акәхап хәа
лгәы иаанакон Милана. «Иахәазеи, иахәазеи, Нанду?»
– дтцауан лара, аччара дакәытны. «Абри бматә хәычы
ашәахәаразы баргы саргы ихаңылго дкалоит ахәеит...»
– Нанду ларгәа напала лывара дадкылан даалыргәгәеит.
Еснагъ еиңш иңьалшьон уи лнапы шака иғәгәаз. Агәра-
гы лгон Нанду арбагъ иахәоз шеилылкааткәкьоз, лара
илхәалон аиңш, уи лареи рыбз шейвтаз.

Уи мацарагы акәым, абри ашта икәны зшьапы аа-
ихызгоз иаарыкәыршан иказ ашәаңыңьаң – зеггы ла
лбызшәа рахауан. Иара, ззыжкәа ирцәыңхашьошәа,
аккара итатцәахуа, зыбжыи мырдукәа ицәажәо ицоз
акәара ду, ари ахаблағ Гәыбзыг хәа изышьтаз акынзагыи
амч аман Нанду лыбжыи, лбызшәа.

Милана ашырхәа лиарта дныкәтәеит. Нанду уажәшьта
хымңада лшьапы дыкәгылахъеит. Лычкәын ирғыхара
иаамтоуп. Дцозар, уажәнәтә ддәыкәымлар дагхоит. Аха
иан дылмырғыхар азин лымоуп, ифызцәа анцоз ирхәоз
ала. Ииашоуп, ирхәоз зеггы ианыңшуан иара уа шака
дәтахыз, уи данрыцу шака ргәы гәгәаз. Нанду лычкәын
уажәи ицәаңсымта акәхап, дырғыхан, уахъ длышьтыр
аума... Еиғъзами изхара дыцәар, иңсишьар, иааиуа
ажәыларағ еиҳа илшо дкалар? Аха ифызцәа иахьа
ашарңаз, атх ишало ицароуп, уи збоуп, хнырхәышьа
амазам. Зеггыи еибганы изыхнымхәыр калоит. Аха
Нанду лңа дылмырғыхар азин лымоуп.

Милана дахышьтаз ахъ еснагъ ивцтраан иказ ашә
дывтңыңшны илбеит Нанду луадағ ацәашьы тааза ишак-
хьаз. Ддагылан, уаҳа аееилахәара хәа даламгакәа,
алзынрак иныкәылгоз, нанду лнапала илңаз аласатә кьағ
налхалырңеит. (Лара араҳъ данаауаз пхнын, маңәаңха

шытылымхзеит.) Ари акъаѣ алзынрак иаалшәылымхзеит. Иахьыпхаз азы мацараггы акәым, Нанду лнапала иахьылпаз, лыффы хааза иахьахыз азггы. Убасшәа иказ акы дахьзаны изылпеит лпаггы. «Ауаѣаѣ стоушәа ауп сшыкоу...» – ихәон уи, данаадыххылоз, лхышла аанкылан дагәзуа.

Милана дахьыѣагылаз дыпшын. Ианаамтамыз дцәырцыр, дыбжапалар лтахымызт. Иаалыркъан лыфныцка зеггы трыхтшьяауа иалагеит: лаб изы дшәон. Ўыц еибашьра дцошәа. «Сан,бызмырцәозеи уаха... – ибжыи геит убри аамтаз Милана лаб. – Аҳаҳаи, акы хьаас икабымтан, зеггы ххаагоит... Анцәа даххылапшуеит, гәнаҳа ҳацтам...» «Илыпха-игәыпха ут, ишәыт зеггы!» – харантәи лнапы ыргьежьюа, егы лнапала ацәашьы кны даацәырцит Нанду. Уи лыешеилалхәарыз лееилалхәахьан. «Ани анкьатәи бѣыза ишпалхәоз, шәара шәызгаша сара сигааит хәа акәызма?..» – иарггы деилахәа-еилаца, иавтоматггы ихәда иахшыны дгылан. Миланаггы ашә аалыртын, уахь днеит. Лаб ихәда лчынахылшыыр лтахын, ахадамхатцәуар, иарггы игәы лырцшаар хәа дшәеит.

Милана ларггы иѣалшьон абартқәа рхала еилылкаартә рѣахьықартцоз. Уеизггы, уажәраанза зтәы зынза илзымдыруаз хьаақәак, амцабз еипш иналыцрасны цытрак рышьтра ныжьны ицон. Абра, лабацәа рыфнаѣы, Нанду лѣы, лыпцстазаара имиасзо пхынрак аипш ишымѣасуаз, хәыцы-хәыцла ахьтагь аѣалеит. Аибашьра еибашьран, зеггынцъара иназон.

Зеггы дара роуп, лаб лгәы издун. Нанду дышлыхшаз, дшылаазаз дыкан. Зеггы иара избейт. Уажәы иан днеины длырѣыхар, дзыкәшәо здыруада, нас лхы иавылбо, лымала лчылзымшыуа дықәнархар алшон.

«Барабызмырцәозеи,уибзиоупаха?..–дналыхәаччеит,

лара лахь дмааскьакәа. – Уажәшьта сыццакыроуп, аша-
ра пытк шагу уа сыказароуп. Урт чкәынцәа бзиақәоуп,
ашәара захьзу рыздырзом, аха апышәа рымам, акгыы
злам азы рхы тадырхар алшоит...»

Нанду имѡаныфа зталцахьаз ихьатрагыы уа ихиа-
ны иҕан, иаашьтихын, иҕынеихеит. «Снаскьашәымган,
итдасым, – ихәеит уи дааччан. – Сыхәмарзом. Ари
аѡымш рыла схабар ҕастдоит. Араҕагыы шәгәышәеанны
шәыҕаз...»

Даргыы иажәа ѡбарымтәит. Нанду харантә лна-
пы аалыргьежыт. Иаргыы ддәылцны атч дналалейт.
Пыттрак ус игылан рѡыцагы. Нанду ларҕа напала Ми-
лана лывара дадыргәгәала дылкын, ларгыы лыѡнуцҕа
акы аееизнагон, уи закәыз иагылдыруан, иагылыз-
дырамызт, хәычы-хәыцла лгәы итдачуан, лыхәламшәы
итдачуан. Лымч ақәымхакәа лыхәламшәа итыѡыр хәа
даацәшәеит. Итыѡшаз закәу ахәара лцәыуадаѡын,
аха ашәазар лтахын. Лара лгәы излаанагоз ала, зе-
гыы ирахахьѡу ашәақәа иреипшым, аеа бжыык зхоу
ашәақәакгыы ыказароуп.

«Бара сбыкәыхшоуп, амца еикәахтдп, ашарцдз ихь-
шәашәарахоит, – лхәеит Нанду. – Амца хәшәуп».

Амца хәытдхәхәашәа иҕан, кәастхала Нанду ианаа-
хәытцылшьшьаа, апыргқәа шапшапуа иаалырцшит.
Ииашан, ихьшәашәаран. Март еаанынза апрель
гәхьаанагозар акәхарын, уажәыгь иалацсны иакын.
Нанду амца иаразнак илыцгылон. Зхы еиҕактәыз
еиҕалкит, рацхьа иакәтдтәыз ақәылтдсит, иаразнак-
гыы еибакит. Ауацьаҕгыы нтылашааит. Милана иа-
разнак игәалтдсит, Нанду амца еикәылтдонатц, амҕқәа
ахьышьтылхуаз, иахьеихәлалтдоз лнапқәа штцыс-
цысуаз. Лнапқәа рхалагь ракәым, дшеибакыз. Уи
ахьта дакны, ма лықәра азы акәмызт. Лара Миланагыы
дырѡагыых лыѡныцҕа трыхьтышьаауан. Ларгыы ахьта

дакны акэзамызт. Изакейтэкеыз, иапшшэыз, иабжыыз лыздырамызт, аха хара-харантэ акы ацеакеицш ирыкешан иказшэа лнарбон. Абри ахэыштаара, абри амца, абри аоны ашта, абри адунеи иахызбаауаз.

Амца анеибак, абжыы анарга, ианрыншы, мацк акара зегы рханарштын, итанагалашэа итэан. Рыцсгы ааднар-геит. Милана дазызыршуан амца абжыы, зны ишеихахоз, зны ишазоз. Уи ишэартаз бжымызт, иара атэала ашэа ахэон. Лара илдыруаз амелодиакеа ракеымкеа, иара атэык ахэон, иара мацара атэык.

Лара илтахытэкеыз лзеикэыршэомызт. Ус акы леа-назылклак, абжыы ахалтарц даналагалак, ла лыбжыы илымнахуан. Уи захахыз рахь иаразнак иазфлымхахаз Нандуи, аскрипархэафи, уи иан ачымазафи ракеын. Милана зныкымкеа илахахьан Нанду лыцкеын ишиал-хэоз: «Ахэыцы шьюуки ддырба, ашэа атэы здыруа, уи ахыддыртцо дтата, даара абжыы бзиа лхоуп...». «Иш-цакахцари, бтаца уи дхакеымхароуп хэа леафыл-шэауеит...» – атак кайтдон Милана лаб, иаргы даарак дазахатцхатцо дшыкам мфашьо.

Нандуи лареи ашэа еицырхэон. Ажелар рашэакеа рыдагы, Нанду илыман бзиа илбоз егырт ашэакеагы. Ирейгалшэакеоз иреиуан «Мой костер в тумане светит». Абри анеицырхэоз Нанду лзы иныхэан. «Сыцсфыхыф хэыцы», – даалгэйдлыргэгалон уи лгэы илзамырхэо.

«Уажэшьта быцхеит, бнеины бнышьталан быцеоит, – Нанду лыбжыы даалнахит Милана. – Бгыл, ибыхша сыхэаит...» «Бара, Нанду?» – Милана ацеа лыкеа-хэатэкеан. «Саргы сыцеоит, нас аускеа хамоуп, ишаанза хапсы хшыароуп».

Милана, днеины даннышьтала, Нанду ахыза лыкеыл-цонатц лнапкеа ахылхысуаз ихааза лгэы ишыкеыз иа-разнак дыцеит.

Милана иаразнак дѣыхеит. Апенцьыр асаркыаблақәа тыцьыбаауан. Еснагь еицш ацшашәшәы зхылтцуаз, ишаара иаахьаз ашәапыцяац рыбгы амра алцхан иахьааиуаз ашәахәақәа зса-зсон.

Ас еицш аан абжыаацны аиартә л҃еылалырхон. Уи Нанду аеыршышра хәа дашьтан. Нанду уи аамта лхаштзомызт. Лышьтыбжы мыргазакәа дааины, ашьаршьаф ныцхьаршәтны, лацхьа дныкәтәон. Адәныка зеггы афәқәа – ашьац, аутра, ахш, шәла иртәны есышьыжы илзыкалтоз ағәазалқәа – иарбаныз уи зыффы хаа ныкәлымгоз. Аффы ссирқәа убаскак шыказгы, урт ирылазуамызт, еснагь ҃ыц изәзәаз, лхахәы еилырфаца излатакыз лкасы аффы. Уи иатцыцшуаз лхахәы икәашза ишлан, аха макьана ижәпан. Лхы-л҃҃ы ианыз акачырақәагы, лнапы иалцшуаз адашқәагы макьана дажәитцәкьа хәа лзухәартә дкартомызт.

Милана даазырәит: ганкахьала зеггы уажәааны ишыказ икан. Аха абжыаацны, есуажәааны, рашта иачхынгаз, рымхурста нахыс, лбаа Гәыбзыц азыжықәа зтацәахны иамаз абнара цәажәомызт, ашәа ахәомызт. Знызынла иналаршә-әаларшәны, ишәацырхацуа цсаатәқәак рыбжы ахьдыргалоз умхәозар. Акәәка игоу амәаду анымәахыт, аамәахытынтә иааәлоз, еиха-еиха иааскьаз абзарбзан хысыбжықәа рнаәсгы, иара автомат хысыбжықәагы рахауазар калон. Насгы, уахьынтәи ишәакьаны арахь иаазгы рацәан.

Амзақәа еихалазшәа имцазоз азынра, асы, атцаа иаркарахьаз, абас дынтахан дахьыцәаз лыцсы лнаргеит. Аха данаахәыцқәа, абас лыцсшьаны, лгәы хтны дахь҃҃ыхаз, зеггы рылымкаа абри афыза анасыц а҃ьама лыбз иахьнықәсыз, лхы ахылбаауа далагеит. Ашырхәагы лиартә дныкәтәеит. Лееилахәан ддәылцит. Абрахь данаауаз хыла иалхны иаалгаз, абра мацараз илтахыз, а҃ьыба рацәа змаз, излазоз лыткы, тбаатыцәза икан. Нанду-

ггы дыхәмарны, бшуқбат хәа дашьтан. Ианаалгатцәкьаз, цқьа илшәыломызт, насггы ара азы икьаҗцәан, аиргьхәа лшьямхы инықәсуан. Уажәы аураггы лшьямхы иа-хысуеит. Уаанза аңхын агьама акәызтггы илдыруаз, уажәы азын агьама лнарбеит. Азын цәгьахатцәкьеит, еснагь зеггы ирыхьзоз Нанду уажәы дахьзатцәкьомызт. Алзынракггы даалыдымшәакәа длыдгылан, Милана илылшоз аалылыршәшәан длыцхраауан.

Раңхьатцәкьа ирласны дааңсон. Ахәылқаз ауацьяк дахьныхәтәтоз, амца шаалыншлак ацәа лықәхауан.

Атцыхәтәан Милана игәалтеит, зны-зынла, Нанду лылаңш лыдхалан, дыхтакны дышлыхәаңшуаз. «Анбыз-ха, бара, сымш зысташа, баб еиха биеиңшхо балагеит...» – лхәеит Нанду уи Милана ишгәалтаз анеилылкаа.

Амардуан дналбаан, дышиашаз ашьяц днылагылт. Арахь аҗашәшьяларахь азаза мбацызт. Бшьяпқәа азаза иабылуеит хәа итцегь данхәычыз Нанду ианлалхәаз иа-анагоз лзеилымкаазеит. «Нас бшьяцәкьарабжьарақәа брыфо балагоит...» – лхәеит уи, илзеилымкаауазшәа анылба, «ибжьынбаалоит» лхәарггы кәамлози, аха еснагь еиха илызмышьяша ажәа лыңшаауан. Уажәггы Нанду илзаалхәаз акалош җәагақәа лышьялтеит, лгәы дамы-сырц.

Шьяибжьяараңнын, амра макьяна апырпыл еиңш ицамхацызт. Милана ашта дықәлан лҗыналхеит. Ашта уахьынтшәотцәкьа иалагоз, хыхь акьякьяарантә, акка-ра ақынза илашьятыз анаара абжаггы этцазкуаз лүтра ду дынтылбааит Нанду. Хыхь акьякьяараҗ илымаз аитахатәкәа рфеида арад тбаакәа дрыбжьатәан. Уа азы илымаз асқам хәычы дықәтәан. Лыҗтаңкәымкгы лыцламхәқәа ирытцыргәан. Уи, хәарада, дмыцәазеит. Афеида аҗггы уажәы уеизггы-уеизггы кәататәы ыказам. Аакьыскья ауп Нандуггы ларггы ирашәаны ианалга. Уи напыла, нацәкьярала ауп ишыдрашәо ақынтә, Милана

уажэыгь хэмаррак илзеипшыи. Насгы, уи иафэнацы Нанду алакэкэа анылзеиталхэоз ыкан.

Ицегь данхэыцыз илзеиталхээз алакэ лгэалашэацыпхьаза лхала дыччоит. Илызкын азэггы изымтцаазакэа ашта зхала итытны ицаз азгаб хэычы. Уи абна дыланагалт, дкыалейт. Данкыала – лыбжы рдуны атэыуара далагейт. Атэыуабжы захаз амшэ аацэыртцит: «Мышэ, Мышэ, сшыап тат хэычкэа уфома, снап тат хэычкэа уфома?..» – дахытэыуаз иалатан дцааит азгаб хэычы. «Бсыштыалан баала, амэа бсырбоит, нас бызцаарагы атак быстоит...» – ахэейт амшэ. Амшэ азгаб хэычы днацшыны лыфны лбартэ днанагейт. «Аеазны, азэггы иамхэазакэа ашта бтытны банца, бшыап тат хэычкэагы сфоит, бнап тат хэычкэагы!» – ахэан амшэ, абна инылабга ицейт.

Иара афеида арашэарагы ускан ирласны лгэа акэфыгыуан. Нанду иаразнак игэалтон уи. «Ибахауоу, акэчаракэа еибархысууа бызэыртэейт, быгэхьяаргоит, – лхэон уи. – Бца, хрыгк нарылацса».

Аха сынтэа Нанду знымзар зны ус лалымхэейт. Избанзар, арашэара иалгатэын. Нас аицахара иалагар акэын. Ахэмарракэа нцэейт. Зеггы усхейт. Ацстазаарагы ахэмарракэа рацэаны иканацсейт. Ларгы ддухейт.

«Бгылама, быхыша сыхыаит...» – дфалытацшит Нанду, Милана аутрахь дынталан даныналыдгыла. «Мышэ, Мышэ сшыап тат хэычкэа уфома, снап тат хэычкэа уфома?..» – мацк иадамзаргы лгэалаказара аалгар лтахын. «Бнап тат хэычкэа цыацыхейт, банду дыцсааит, – лнапы аанылкылан ашта аалшышыит. – Ацбабаа басыргеит, сара ипсыша...». «Сара сызхаратэкыа сыцэейт, уажэшты бара быцэароуп, Нанду. – Лхатагы ицалшыейт ас днакэыгэгэан иахыылхээз. – Хырцашыа змам акрыказар исахэ, сымч акэхойт...». «Бхэы катаны итагылоуп, акрыф, шыбыжыаахейт. Еибашыагы еибашыейт, аха атылгы

ҫәғәзароуп, – лхәеит дахыхәмаршәа, лажәа ҫбамтәкәа дҫагылан, аутра итытны аҫныҫа рҫанынарха. – Сара пытк хысҫәатҫәҫбап... Аҫакәажә сбыҫәкахар атҫкыс... Бара бгәы бмырҫыҫын, ашҫа бтытдынҫы шыаҫак ҫабымҫан, акәымзар ибымдыруеи...»

Дналаҫысны пытк днаскыахыан, деиҫаахыахәит: «Исхаштыз, Орыхә ахыара аҫазнакит хәа сыҫоуп... маҫыанатҫәҫа иаамҫамызт, аха уажәы рахәҫы уааҫы адҫыл рыгәоит... Иара шыббахыоу иҫазам, ааигәара бымнеин, ибзыҫҫыар ҫалоит».

Нанду лҫатҫаахҫааҫы акыр ирыҫахыан, аха Милана лыфатә ҫыара акы аҫылмырхаҫызт: шыыҫыла, еснаҫ шыыла иртәны илзылжәуан бзиа илбоз ачаҫәазалҫәа, ахырҫәи аҫхеи нарыдырҫылан, иахыаҫы убастҫәҫа акәын.

Акранылҫа аҫны дзымтәеит: аҫымҫамҫ уҫҫы иҫамызт, ателевизорҫы... Лмагнитофон лаб аагара дахыымзеит... Адәахыы дандәылҫ, апрель мшы каххаа иҫан. Шыыбжыы нхыҫәхәахыан. Ахауа ҫҫыан, угәазхара иузылбаадомызт. Шытыбжыы мыҫхәы иҫамызт ҫыарҫы. Абнараҫәа рҫкнытә иналаҫса-налаҫсан ҫсаатәҫәак рыбжыҫәак ахыгоз умхәозар. Абжыааҫны акыр илаҫәны ашҫа иахыҫраауаз, аҫәарти акәҫараҫәеи зыҫәшәоз ахышыҫәа («Воздух!» – ҫылҫлон зны-зынла Милана), уажәы акыр рҫаахараҫны, рыҫсы заны акәын ишахыҫраауаз. Еиҫа зымчыз, еиҫа ишәартаз акы ахыҫша ркын, егырт, ҫаса аҫәатҫа иҫеибамырҫылоз еиҫа еиднаҫылазшәа, еизааигәанатәызшәа угәы иаанагартә иҫан. Убри зегыы Миланаҫы датҫанакуан. Уи Нандугыы дшатҫанакуаз лдыруан. Уаанза лхахыы имааиуаз азҫараҫәа лаҫхыа иааҫҫылон. Иаххәап, Нанду знымзар-зны лгәы иаанагахыоу: абысҫак аҫыбааа схы изасырбозеи, сара схаҫа ҫатҫак сызхозар хәа. «Абра быҫзыҫәыбшыуазеи, быҫкәын Аҫәа

дыбзиахэха дыказар, – рхэалон мызкахы знык-фынтэ илтаалоз, лыуацэақак, ма қасатэи лфызцэақак. – Была траа, бхалазатцэык?..» «Избан схалазатцэык, сыфнысгэара ыказар, истаху зегы рыцсқэа ахьахылацшу, смаца, илыхыша сыхбааит, есцхынрак зегы ара дсымазар, есмчыбжы сыцкэын даауазар, анцаа дысхылацшуазар, ихышыаргэытца сакэыхшоуп, сышқазатцэу сара?!» – ус зхэоз ахэгы-афгы иаақалыргыломызт Нанду.

Ашта иахьазейкараз игылаз атэатцла абгы шылнагаша илнагахьан. Зныказ днеин уи амцан игылаз асқам днықэтэеит, аха цыара дызтэомызт. Ааигэаратцэкыа дымнеикэа Орыхэ лбарц лызбеит. Уи ибзиан дадыруан, абжыаацны ааигэара днанаштыуан. Аха Нанду баша илхэомызт, уажэы ауаа еилнахуазар қалойт хэа. Аказарма ашэқэа зегы аартын, Орыхэ ахытакыз ада. Аказарма ахата еитцыхэхэа акыр иаун, еицкаа-еицкааны иқатцан. Нанду дазыгэдуны ишылхэоз еипш, лца инапы ахы ацссон. Лара излалхэоз ала, уи иаб, Милана лабдугыи убас дыкан.

Хыхь акы анлеиуаз, ианыхышэашэараз рырахэ зегы ара иакуан. Зегы ртыцқэа рдыруан. Уажэы итацэын. Аапын афа хаан, зегы ишаашаз уи иагон. Акэытқэагыи еилаффы аказарма анхыт ахэыста итан. Фыжэк ирымаз рахь, руақы макыана ирхьон.

Ажэқэа рзы иқатцаз аицкаарақэа руакафы итэан Орыхэ. Нанду ирхны инаганы иамтцалтахьаз ахаскын иакыымсзакэа ус ишытан. Ахэыжэ афьахьан, арахь ихаз аварагы цырцыруа икан. Милана даавагыежыын ацхьақала илбартэ днеит. Иаатрысшэа ахы фышытнахын, зыштцақэа рахь итықацшыааза иказ абла дуқэа тырпыжуа иналыхэацшит. Аблақэа тынчмызт, лнеира рацэак ишатахымыз ааныцшит. Арахэ хьарыдара ицоит, бла иахьамбо, аха ари арахь иааит. Нанду лнапы иахьашыцылахьоу, лыгэра ахьынзагахьоу ацсабара атцкысгыи иеигэыгуазар акэхап.

Милана дацәшәазомызт, уахь дҭаларгьы ҕалон, аха Нанду лажәа лзеилагомызт. «Орыхә, Орыхә, умшәан рыцха, – лыбжьы нақәлыргеит уи. – Умшәан, зеггы ара хаҕоуп, Нандуггы уажәыцәҕа дааиуеит...»

Лыҕсы заны Нанду дахьышҕаз даныныџнала, уи дҕыхахьан. Лцәартә дықәтәан. Милана лгәы нтыҕсааит, иаалырҕьан шаҕа дажәыз анылба. «Бгәылџрны ишҕабызхаи, сыҕсы быстааит», – лхәеит уи даалыхәаҕшны. «Макьана бызҕыхазеи, Нанду?! – Милана лгәы иалстәҕеит ас ирласны дахьыглаз. – Бычмазаџхар ишҕахаҕсыхәо...» «Исызхеит... Хаҕхьаҕа уахашаанза симоуп...» «Иҕататәу сара исабхәар иҕастартә сыҕоуп, сыҕшқазам шьта...» – Милана иаҕбааҕьалшьеит ас баҕбаҕа Нанду дахьлацәажәоз. «Еицыҕахҕоит, хәгәггы еибарҕыҕрым...» – дыччо дџагылт Нанду.

Орыхә иҕанатҕаз збоит хәа дандәықәла, Милана длышьтамлеит. Дырџаггых илбарц лҕахымхеит ашьа зыхшыла иҕаз уи аблақәа. «Арахә шыҕсуа аздырзом...» – лхәалон Нанду. Уи насыҕзу инасыҕдароу Милана лыхшыџ иазыҕҕомызт.

Апрель мшы антәара иаҕын. Ажәџан ашҕахь ихәы-тыҕхо иҕалахьан, амра «ашьталарта» азнархион. Иҕхацәамкәа, ихьшәашәацәамкәа ҕшала иқәҕсычхауан амш. «Уаханза иагоит! – лыбжьы лыргеит Нанду дхынхәны дахьааиуаз. – Ишылашаз еилгар еиҕын... Нас аҕарта хцәаџома, акраадыруама, еснаҕ уа узадгылом...»

Нанду агәра ганы дыҕан Камыгә иџызцәеи иареи уа-ха иахымгакәа рхабарк ҕартоит хәа. Ианааилахәла, Милана ишылбоз лылахь еиқәылтцеит. Уи лзыцәахуамызт. Милана дылзымҕааит, избанзар, лычкәын изы шакәыз лдыруан. Нанду амца ааихәлалтцеит. Миланаггы дцо-

даауа лаб иѡызцѡеи иареи ихны инрыжъыз амѣы
гѡйдкылақѡак ааганы ауацъаѣ аварахъ ишьтѡлтѡеит.

«Ажѡ зынза иахъаштѡит! – Нанду афонар амыркыкѡѡ,
даара дзеицахауаз спычкаки иареи аашытѡлхит. – Бара
ара быѣаз. Мацк сынхозаргы бдѡылымтѡын!»

Нанду данца Милана лыскам лаѣѡ амцахъ днахеит.
Ихѡлеижъѡеи дырѡагыых лгѡы трыхътшьаауан. Нанду ир-
ласны даар лѣахын. Лхы иадлымбалацызт, аха дшѡон.

Ус инытѡѡ-аатѡѡны дыдратѡас быжъқѡак ааѡуашѡѡ
лахаит. Лгѡы тыцсаауа ллымѣа нкыдылтѡеит. Еитѡлаха-
хит. Иахъа зынгы итѡѡны иаѡуан. Уи итѡегъ ихара-
зар акѡхарын, аиргъѣѡ акѡын ишлахауаз. Лара акгы
анылымѣѡѡ, Миланагы Нанду лахъ илмырзеит. Уажѡы
иааигѡаны иаѡуа иалагеит, иааихмырсыгъзакѡѡ. Дѡатѡ-
ѣѡан, дындѡылѣѡеит. Убасѣантѡѣѡа зынза иааигѡаны
инеишьтѡтѡ-неишьтѡтѡан аѣжѡабжъқѡѡ геит, лбаа абна-
рагы амѡѡ ѡахъѡеит.

– Нанду!!! – лыбжы лыхѡлашѡѡ ѣылтѡит Милана. –
Нанду!!!

Аказарма ахахы ѡѡара алашьѡара тѡаза илбеит.
Милана дшѡаны лгѡы тытѡны иѡон, Нанду лыбжы ла-
хар лѣахын. Аказарма лхы аѣѡкны дыѡны лѣынал-
хеит. Аѣжѡабжъқѡѡ гон рѣѡыста аѣынза иаагзаны, тѡѡѡ
абна амѡѡ аѡран. Милана аштѡ абжа ааиѡылшахъан,
иааигѡазаны ѡѡара итѣѡацит, аштѡ зегъы ааѣѡлашеит,
ахауа амѡѡ акызшѡѡ. Ларгы, дышьтѣѡаны дѡаны дѡахаит.
Аха даѡытѣѡан дгылт. Убасѣан Нандугы лыбжы лахаит.
Уи дыѡны лара лахъ дшааиуаз аѣара лдырт. Уажѡы лшьа-
пы дыѣѡызѣѡаз инашьтѡрххны итѡегъгы иааигѡаны
ѡѡѡкы ѣжѡеит. Ларгы дышьтѡууаан ддѡыѣѡлеит. Ари
аѣжѡара амѡѡ ауѣ илысыз. Дырѡегъых Нанду лыбжы
ааигѡазаны иѡахаит. Иагъѡахаит, нас, хѡызба ѡѡарыла
лѣы иѣахырѡѡазшѡѡ, иаантѡѡеит.

Лыхдырра еилгамкәә ихынхәуа ианалага, акы дша-
цажъыз мѡашьѡ аеырцысра лцәыуадаѡын. Насгъы, ҕыц-
ха дахькажъыз ларгъанап убас иѡаскьаган дақәжъын,
ацсың лагаѡагара лцәыуадаѡны. Еиҳа иссаз, аха еиҳа ир-
лас-ырласны ткәацыбжьқәак гон, ағылѡа афѡы ықәчын.
Хәыцы-хәыцла лыхшыѡ ааимыггеит: акы игәғәаны еи-
бакны абылра иаҕын. Гәғәала еисины икәз ларгъанап
илулак иаалыцылгеит. Иахьыцылгаз ибаазажжыраза,
ицабуа акы иѡылашышъит. Иаразнак илдырит уи закә
баазатәыз – ашьа!!! Лара лакәзар излытцуаз, икылка-
ан цъара акы лыхьуазаарын, лхы тууа дықан, илыхьу-
ан, аха цъара баѡцтәак злоу, ихәу, игәғәаны ицәкьѡу
длеипшмызт.

Илыцылгаз лнапы ашьац иаларқан, деихѡ мацара,
дызцажъыз дацытдит. Иаалыкәыршан илашан. Ибылуаз
ақәкәахәа иткәацуан.

Ибылуаз аказарма шакәыз лгәақәышраҕ иааит. Аха
макьана убаскак лхы тууа иқан, зегъы еизакны азхәыцра
лцәыуадаѡын. Зны цшыынацха, нас дышиашаз дѡагылт.
Даагазеазит, аха лыҕенылкылт. Лнапқәа данрыхәацш –
ашьа иаганы иқан. Иаразнак даахьацшын, дызтыцыз,
хыхь илыкәыз ахь днацшит: уинахысгъы дшықалаз еиҕа-
хәашьа амамызт, избанзар, уи аѡыза збаз уа дыцсит.
Инхаз аеазәын. Абылра иаҕыз аказарма ашҕа зегъы ар-
лашон. Милана лацхьатцәкьа, лхы аѡада ирханы, цсы зла-
мыз лнапқәа нақ-аақ илывыхәхәѡ ҕыцха ашьа дылажъын
Нанду! Иқалаз шықалазгъы убартә иқан: атцыхәтәантәи
ацжәабжъы, Милана дышьтууаа дѡышьтнахуан, лкаҳамҕаз
дахьзаны дхылѡеит. Лмаҕа илаахаран икәз зегъы лара
илаахеит, инылкылеит. Ицжәаз абзарбзанхы аҕеыхақәа
лылымкьеит, акәылзы даѡызахеит. Дара ана-ара
лызқәа иалыхәхәон. Лара усқан дызлахылѡаз лнапқәа,
илапыртцәтәаз амцәыжәѡақәа реипш, ишьаартцәыраха
ашьац илан.

Убаскан илахаит Милана лыхәхәабжь, уи убас иткьейт, аанкылашья амамыт, лара леиха амч аман. Уи еизаны икеижьтей акрааттуан. Рапхья Нанду лымшираз ашәаны, уи дшылзыкәз зегьы иацхаражәхәәны, аетәакәа кыднапаауа икаларц атахны; нас, еибашьрахеижьтей лыфныткәа зееизызгоз, макьяна цкәа лгәеилгара иазыштымхыцыз, лыбжьахьы иазиамгацыз, инагзаны ихиамыз – абри илбоз, дзыкәшәоз еизнажит, лыбжьы амч анатейт, ахызатә еипш иртәаны агәыцә итанацалт, иагътнаркьейт. Уи реипшмызт апсракәа раан артәаахәа ахәса ирхылѳуаз ахәхәабжькәа. Ҷык-бзык иазыштымхыз, лдунеи иазымкуаз агәырѳа абжьы акәын уи. Ауафьтәыѳса игәы тызшьаауа ахьяа иагәакашәан.

Акыр збахьоу, акыр захахьоу арт атыпкәа ари аипш ахәхәабжь рмахацызт. Икәаны илеиуазар агба арзсон, ипшазар амшын тганы ажәѳан иатданатәон, имцазар, азгы цәырпызшәа ажәѳан кылнаблаауан.

Ақыта иалгазан икәз, хыла аказы имнеиуазар уафьы ифәрхасыртамыз аштә икәфьыз ахәхәабжь ақыта ду ахи атдыхәеи зегьы иахьзеит. Ирахахьыз хәхәабжьык иахамыз абжьы аханы. Ихәхәозгьы дышкәыпшззгьы ахәон уи.

Дук мыртыкәа хара, итцегьы ааигәа икәз хәсеи хатцәеи ааизыѳѳит. Иааиз зегьы рапхья ирбарц иртәхыз ихәхәаз лакәын. Лара уаха акгы лхәазомызт, ашьеи алагырзи лхьыкәкәа дгылан. Зегьы лыхәхәабжь иахәахьан.

Нас инеин, Нанду даашьтыхны афныка дыргеит. Милана дахьгылац дгылан макьяна. Абылра иафьыз акармахь дыпшуан. Уи ахаѳа еилахахьан, аха макьяна иалкьоз амцабз аштәгьы, анхытц итаз ахәстагьы арлашон. Милана акы аалгәалашәан, убас дытрысит, ихәахәажьахәан икәз лцәеижьы зегьы ихьухьууа иахьзеит.

иҫаломызт, аха уаҫа ҫсыхәә ыҫамызт. (Излархәоз ала, баџтәә иламызт, аха ус акырҫыара ахқәа илыҫыҫеит. Убри ашарҫазтәи рынтыҫра рықәҫеит. Аеакы акәым, ротак азхара абҫыар ргеит рхәеит. Ҫсытбара ҫамлеит, аха ҫытҫык рхәит. Еиҫа игәҫәаны дхәын иара, раҫхыагыла Камыгә.) Милана лаб ашышыхәә, имыхыырҫ, лнапы ааикәлыршеит ҫымт. Иаргыы, еибгаз инапала, ивара даадиргәҫәалт, Нанду ишыҫалтцалоз аиҫш.

Аҫсыжра аенынза Милана ахәсахәыҫқәә еимданы дырбон, ддәылган аштәҫ ддырныҫәон. Ларгыы дрыҫныҫәон. Лылаҫырзгыы беит. Иара усгыы агага деиҫшын. Ажәџан агәы кылызтәоз лыхәхәабжь, лыҫсахәага ада, зегыы аҫцеит.

Аҫсыжра аены Милана раҫхыа лаб аҫбабацәә рханы дахытәаз днаргеит. Иара дрыхәазар акәхап. Итчаа иҫаз иблақәә алаҫырз изаан. Ихәоз иарҫыа напы Милана лахы ианирха, ларгыы леааларҫәны, лхы наргзаны илахы днагәзит. Илахы амца ахҫыа иҫан. Лыблақәә тыблааны иҫон, аха лылаҫырз аауамызт. «Папа...» – лхәеит уи аиргьхәә. «Нанду ишыҫәнаго ххы ныҫәаагароуп, бҫәыб-ҫаз... Иахыа уи аиҫш иҫагылоу раҫәәџуп...»

Аиргьхәә акәын иихәоз шлахауаз. Нас ахәсахәыҫқәә днарган, аҫсы илхагылақәаз ҫытк днарылганы ддыртәеит. Даргыы уа иаалхагылт. Илзеимамкуаз лыблақәә зегыы анаҫә рылачызшәә акәын ишырбоз. Дшыҫоу хәә иаа-идкылан дызхәыҫуамызт. Лыџнытҫқа инхаз аҫацәыра зегыы лыхыуан. Ларгыы, азы зҫабаз аҫсызеиҫш, илулак арахы, уажәы дахыҫоу ахы дааиуан, ҫамџак иадамзаргыы ахауаз.

Иааины аҫсы иналхагылаз зегыы, иаахынхәны, Милана иналыхәәпшны, ажәәқәак мхәәкәә иҫомызт. Абжыааҫны аҫсрақәә рҫы ус ҫартомызт, аха аибашыра амџакырақәә акыр ашәеит. Ахәсақәә дыргәзуан,

лызкәа рнапы ныкәыршыуан. Зеггы ахындәылтцуазггы ирхәоз абри ахәычы лыхәхәабжь атәы акәын. Асынтәи ианакәызаалак хәхәабжыы ахымнафуаз иназаны, зеггы рыфнқәа ишдәылнагаз. Изеицшраз хәа ус акгы адыр-кыломызт, аха уи ираҳахәоу хәхәабжыык ишеицшымыз атәы рхәон.

Милана лылагырз баны, лыблакәа тыблаауа дахьтәаз асынтәи илбартан Нанду лхы-лфы. Уи шыа ыкәзамкәа, мацк иаахиатцәаахан иахыыказ акәымзар, лыхьз ухәар дфәгылап ухәарын. Ус анакәха, уи ус дкәзтцаз, убрахь-ггы лыпцстазаареицш даднакылт, дақәшәеит ауп. Зыпцстазаараф ибзиоу зехьынцъара дыбзиоуп.

Агәырфәа дагәаза лоуразоуроу дардысны дықан, лыф-нытцка штәцәыз итәцәын. Лыхәхәабжь иаатарцәзаны иахьыннажыыз иқан. Атцәытцәка, азы итәоу зеггы тганы ианеитдырхлак, иаразнак афыц аара иалагоит, аха ауа-фытәыфса итәы аеакала икоуп.

Ацсыжра ашьтахь зеггы еимпит. Камыгә ифызцәа иархәеит, арт афымш рыла ихәрақәа фыцны ифәзхәо ауафы дшизаарышьтәу.

Абжәапны ацсра зыхьуа рфы азәы-фыцъа аан-хон. Анышәынтра ианықәло аенынза. Аха уажәтәи атагылазаашьа зеггы рыбга икыдгылан. Агәыцхәцәа ракәзар, зынза ацсра атәы змаҳаз, ираҳазарггы аашьа змамыз ракәхеит. Агәылааигәа уггы дрымамызт.

Милана лаб дахьышьтәз зда цсыхәа ыкамыз зеггы нал-геит, иааигәа икалцеит. «Уаҳа сажәа фбамтәкәа бышьтал, бкаҳауеит, – ихәеит лаб лнапы аанкылан. – Уатцәы нас икаҳтәаша халацәажәап...» «Папа, Орыхә ишпацсыхәо, – лхәеит Милана, иаразнакгы лаб днаихәапшит, уи акы ахыт хәа ифытцшәар хәа дшәаны. – Убри дшашьтәз ауп...». «Уи бацәымшәан, ацкәынцәа рнапы ианыстцан, иахылапшит. Ахәысгы еибгоуп. Афша ариит...».

Милана дышнышьталаз аиңш дынтахан дыцәеит. Шыжьынзатәкыа дмааңшзакәа дыцәан. Ацәа даалтын лыблақәа анхылт, ишшара ишшахыаз ауп илбаз. Нас азәы дшылхагылаз акара гәалтәит иаразнак, лылаңш аншышьтылх, аиартә дфылкыан, илхагылаз лыхәда лчынахылшыит: «Мама!»

Ангы лыңха даалгәыдыргәгәалан даанылкылт: «Иа-хьарнахыс бныжьны шыафак касто сыкам... – лхәеит Сабина лыңха дыргәгәаны дшылкыз. – Убас быгәхыазгон, убас...». (Ашытахь Милана излеилылкааз ала, уи хара хтәкәа Гагра анырга ашытахь, дук мыртыкәа илулак ахәаа арахь дхытцит. Нас Гәдоутә ахәышәтәыртәф аус луан. Ашытахь Ткәарчалынтә ахәцәа гәгәакәа уахь иаазгаз авертолиот ала дрыцхынхәит. Ткәарчал дшааитцәкыаз уантәи шыапыла ддәықәлан, иахыа ашыжь ара дааит.)

Сабина лыңха днаргылан, харцзатцәы дшыказ, лнапы аанкылан, лаб дахышьтаз ахь дныфналгалт. Уи ииартә дықәтәан. «Паа-па!!!» ґыцбарах дылбазшәа лаб ихәда лчынахылшыит Милана. Иаргы, еибгаз инапы иңхәысгы иңха хәычгы иаарыкәиршеит. Итыблааны ицоз Милана лыблақәагы аацәаакит, нас лылағырз тыфрны ағыланахәит. Азәгы илеимхәеит бымцәыуан хәа, даргы, лангы лабгы афыцагы тәыуон. Уажәраанза итацәны иказ лыфныцка зегы, еитцырхырц итыртаз атцәь ағы иаразнак азы ґыц аөеира ианалаго аиңш, акы иартәуа иалагеит. Уи ахьґыцыз, лыфныцка ахыашыцыламыз азы ахыаа ацын, аха хәычы-хәычла дашыцылон, избанзар, аңсґазаара аґаматцәкыа акәын... Икалап мышкы зны уи ашәагы ахылцыр, абни лыхәхәабжь лгәырфә атәы шахәаз аиңш, лгәырфәгы лгәырґыарагы ртәы ахәартә.

Макыана еибашьран...

21.01.2013

АШӘАЛКЪАМРА

Ашыжь дандәықәлоз ижәпаза ихыз анакә цытк аеыҳаранакит, мацкгы ицағахеит. Амра ахатәцәкә унарбомызт, аха, ацара хкәаны иалатәазшәа, арахь иалцшуан. Уаанза иаркны инижьыз афарақәагы ирцәеит. Ицылоз, иаџсуаз амашыынақәагы жәпамхацызт, анакәгы ускак ицырхагамызт, аха иара имашыына рацәак дақәгәыгуамызт. Акыр зхытцуаз, акыр иқәсхьаз, ушьапы иакәшәо ашьатцеицш дзышыцылахьаз «Волга», даазқәылаз анапгы агижьуан. Уажәы ари еицшу амашыына иакәтәоу мацуп. Дара амашыынақәагы рацәахеит. Ирыцҳарахаз, азин змоуггы измамгы, атәы здыруагы иззымдыруагы ақәтәоуп. Ас инаскьаган игоу амџақәа рґы уажәы-уажәы, урт цкаррас икоу зеггы еилаганы, иаапкны амџа ианылалоит.

Амашыына ацскы ааникылеижьтеи убарт ааибаны дынхомызт. Ус ихәо дрыламызт, уи иара ицасмызт, аха ацстазаараґгы, амацураґгы еиқәымшәарас, еихьымзарас икоу зеггы имхәыцкәа иццакуа ирыхкьоит хәа ицхьазон.

Иара зны, амилиция рґы, хатыпуаџк ихатыпуаџыс дкарцахьан. Амџақәеи уа иануи рызцаарақәа аниднагалоз ыкан. Ианакәызаалакгы, еснагь ишапу дшацныкәозгы, абра иеизаанымкылеит, убарт аццакцәа рахьырхәра иеазикит. Даахьацшаанза аеа хатыпуаџыс ихатыпуаџыс диаргеит. Убас изырґәғәоз аеазәы днармышьтырц акәзаарын, иара иитәзамыз аус зидыргалозгы... Ацкарра атахуп хәа зеггы ирхәоит. Ирхәоит – иаа нагом ус ирыцхьазоит хәа. Уи зеггы инеибанеибеицшны

инаргзо иҗазарц акәу, иҗәныҗәои иҗәымныҗәои реилыр-
гара еснагь иацзар акәу? Издыруада аҗкарра зыҗартцо
абри азы акәзар?.. Аилыргара, акылыршәшәара
аилахәаахәтраггы ахьацу азы...

Усоуп зеггы шыҗоу, аҗстазаара, ажелар, ахәынтҗарра.
Ииафрны илеиуа азиас закәу цәыкәбарк иахәоит...

Ихаҗаггы иааҗеимшьеит ихәыцрақәа рхы ахьдырхаз.
Иахьазы макьана ус еипшцәҗьа иҗоу, амфәҗы аныҗәара
еилазыкшаша азәггы дцәырымтцыцызт, аха зеггы дара
роуп, агәеанызаара аҗахын. Ас еипш иҗоу, унаскьазго
ахәыцрақәа иеримтзар акәын.

Анцәа иҗышьала, имашьына ахышә аҗынтә иҗәсуаз
аҗша аҗыхьта атҗан. Уи дҗыхаза дҗанатҗон. Аапынра
иасакьахәымтҗан, аха макьана ус мацара иааиуан.
Ари, иахьынзеидыруаз, аарфара иатәын. Аха аҗыта
нижьиҗтәи убасҗак цхьан, цьара ишьа иныҗәна-
гозарггы, уртҗқәа игәтыхатцәҗьан иазыҗатҗомызт. Имфә
иагьыхарацәамызт, иагьааигәацәамызт. Еихарак Аҗәантә
игоу амфәду ала дҗон, нас даахәны цытҗак ашьхарахь
ихы рханы дцалар акәын. Иара дахьцоз аҗыта азбҗак
шьаҗьастаран, азыцшахәа иаман. Азы ихыз ацҗаггы
рацәазак ишәеимыз идыруан, аха уқәсыртә иҗан. Иарггы
убра диит, уа изхәит, уа ашҗол далгеит. Аха, зны-зынла,
игәаамҗзазакәа тәымцьарак аипш данахцәажәоз ыҗан.
Иҗалап уи зыхҗьоз, акы еиликаауа даналага инаркны,
ушьамхы уеаурҗартә уанааҗала абра уқәтҗны уца, ара
тышоуп, унтәз уцоит, зеггы ахьыҗоу наҗ ауп хәа илымҗа
ахьтыршьаахьаз акәзар. Иаб иакәын уи зҗытҗакзәз.
Иааихылтцыз зеггы убас дырҗын. Убас зархәозггы,
изарымхәозггы – зеггы наҗ рҗы хан... амазеи ахьеиҗаз.
Убра, наҗ, рыбзазара иалазартә ианыҗалалак, иа-
хьыз, иахьрызхаз гәхьааргошәа җартцоит. Еилацәыпс
иҗоу ргәалашәарақәа рахьтә, хьыжәжәа-пҗыжәжәақәак
цәырыргоит... Азәы иҗы иҗыхны изымхәац уантә

икәызәзәан иахьцо ачархәара ишеипшу... Ишеипшу акәым, ахатәтәкьа шакәу... Уажәы игәхьааргошәа анырхәогы, уеилахан уаагылартә акатцара шауаз, ишауа атәы цәырыргар хәа ишәоит...

Иара ихатәгы хәатәы имазам... Уажәы зегьы анеилга, иара апенсиахь даныкоу, ани анкьа зны иезитаз азы ақәарахьы даннанага ауп арт реипш икоу рызхәыцра анигәагыа.

Аиашаз, уажәыгь итахымызт уртқәа, иахьа иеахьадицалоз игәы ицаххуан.

...Аибашьра анеилга, иаргы, уаха усурахәа цьаргы ихы мырхакәа даныпхәтәа нахыс, цәгьак бзиаа азы арахь даалартә дықан, аха иеадицаломызт. Иаби иани рдунеи анырыпсах, атыхәтәан афны инханы иказ иашьейтбы, ахәбжазы зегьы тины дыкәтцит. Урыстәылака дцеит. Зны-зынла ихабар кәитцоит, аха иадрестәкьа азәгы издырзом. Рыфны-ргәара анырти нахыс, уаха днеины рымзырха дныкәымпшит. Ус, знык-фынтә зда цсыхәа ахьамамыз цсрақәак рахь данцоз, имфәтәны ажыци амығи зхиаан икалаз рнышәынтрақәа рфы дынкыдгылахьан ауп.

Мфакы дныкәлар, абас еипш икоу ахәыцрақәа ашәацхәацәа реипш ихьзон, дыхтаркуан. Убасқан еиха даргәамтцуа иалагон, имашьына ахьажәыз, итәартәтәкьа шака иманшәалам, абжы ихы шытцнахуаз.

Акырынтә иакәикхьан абас еипш икоу аныкәарақәа зынза дыркәатцарц, аха арацәкьа ус изыкәмтцит. Фымш рацхьа ицшәмапхәыс лыкрыфарта афынтәи изааргаз ачахрыжәкәа аацхьага рыкәыршәын.

Лымхәтәсла иахахьан, абрыгь-абрыгь лыцкәын цхәыс дизаалгоит хәа. «Дааигоит», хәа акәымкәа, «дизаалгоит» хәа шырхәаз иаразнак игәеитеит. Атәы алатцан акәымкәа, иргәацханы.

Аацхьага аартны днахәапшит. Иаразнак идырит уи лнапфымта. Ашкол ицтақәаз рацәафны ихаштхьан,

ибарггы издыруамызт. Ари данааигәалашәалак, агал-стук җаңшыы шныҗәылгалоз ахь ииаигон иаразнак. Апионертә галстукҗәа рныҗәгара бзиа избоз азҗабҗәа раҗәын. Аҗҗәынҗәа, ашкол ашҗа ишааҗытҗлак, иаархы-ны рҗыба иҗарыҗыгәон, ашәҗәытҗра змаз – рышәҗәытҗра. Лара, җыдала даҗклаҗшыны, иҗбаҗбаза агалстук җаңшыы ахьныҗәылгоз азы «Ғәырҗаңшыы» җәа илышыҗан. Аш-җахь, аиҗабыра классҗәа рахь даниас, лгалстук анаал-хылх, лкофҗа җәашҗа иааҗшит. Аха иаразнак рыблаҗәа зыдхалоз, лкофҗа шкәакәа наҗ-ааҗ аҗәахаҗаҗәа ираҗараны иҗҗаа-җҗааза ишыҗалахьаз ауп. Убри-на-хыс урт «аҗәахаҗаҗәа» ирласны ирызхауан, лкофҗа шкәакәаҗәаггы лассы-лассы илыҗсахлар аҗәын. Ларггы деиҗәаан, деилҗәан, деихых-еитҗыхын.

Лаб иара дигәалашәом, амашыынаҗы машәырла дҗахахьан. Лан ашкол аҗы аитҗбыратә классҗәа алырҗхьон. Арҗафҗәаггы аҗааҗәаггы ирҗахыз, еиҗа җаҗыр зҗәыртҗоз дреиуан. Ғҗәыс җан, лыҗҗа леипш илыҗшыны. Уи леиҗәаашьа, лҗәажәашьа, лыҗи-лышәи рҗәы җырҗштәыс иааргон. Иара еиликаауа данала-га нахыс идыруан, илышыҗаз шыраҗәафыз, аха азәы дшылхьылмырҗшызггы. Убас даҗиасит. Уажәы лыҗҗа лара лкәал дҗагылоуп. Лхаҗа уажәтәи аибашьраҗы дҗахеит. Излеидыруала, аҗәакалаггы лан лышыҗа дхын, дырҗафын, лан аус ахьылуаз ашкол аҗы аус луан. Лан леипш, рҗафык иаҗасабалаггы, уафышыалаггы җырҗшыс лыхьз рхәоит, аҗыҗаҗы маҗара аҗәымкәа, араион аҗгы.

...Абартҗәа зеггы агәхашҗра рхыҗәеиҗьтәи акраа-җуеит җәа иҗҗхьазон. Ғәаныла иҗьеишьоз, убарт иреипшыз агәалшәараҗәа рыҗсы заны җәара реыҗәахны иҗазҗ-ггы, уа аҗыҗәахырҗаҗәа амазаап. Аиашаз, абҗбааҗны зынза акгы игәаламшәазар еиҗа еиҗьеишьон. Иаанхаз иҗҗстазаара иахьатәи амш маҗарала имфаслар иҗахын, иаҗтәиггы аҗымкәа, уаҗтәтәиггы. Иҗҗстазаара зеггы убри иазааигәан ашыаҗәыргылара даҗын даагылазарггы.

Абас, уарла-шээрла ыарантә ааҕхыара аниауаз, дахь-
цози дахьымцози ейкаран. Урт рахьтә уал ахыкәмыз
ейхан. Еснагь иахьшәатәу хәа акгы ыказам хәа иҕхьа-
зон.

Уажәазы, дыргәалашәан ачара ахьиархәаз игәы
канатцеит уеизгы.

Данынаскыа амҕа ейха аҕариашеит. Ццакыра има-
мызт, ытк дагхан днеиргы цәгьа ибомызт. Имашыына-
гы ускак дакәгәыгуамызт. Уеизгы иара изгәамтәзошәа
каитцон, аха уахь акы ихон. Ауаҕы ажәрахь ихы анирха-
лак, игәыпшаарақәагы изыхынхәуа иалагоит. Уи иара
зынза итахымызт.

Амашыына аруль икужтеи акраатцуан. Аныкәцаҕ да-
хьацыз иматцурақәа рҕгы хаз аныкәцаҕ хәа азәгы
дигомызт. Аруль иара икызар итахын. «Абри ак аҕы ма
сара искиз» хәа игәы даатаччон. Егырахь, аматцурақәа
рҕы знымзар зны аруль иара иахыкыз дакәымшәа-
цызт, дагышьтамызт. Ус, дзыҕнысны дцахьоу ауадақәа
иреипшу иматцура шыкәскәа рҕы, исхаштыз, исцәызыз
хәа акы игәалаиршәаргы итахымызт. Иара ихазы ии-
дыруазгы, егырт шызыкоу аҕынтәи иидыруазгы цакы
дуктәкыак рымоуп хәа ианакәызаалакгы иҕхьазомызт.
Иаххәап, идыруан алакҕакра илацәоуп хәа изыпхьазоз
шыказ, иара убас ихатәы идыруеит, ахыркыара дашьтам
хәа изыпхьазоз, мамзаргы, зегьы икапануеит, бжынтә
имшәакәа аҕкара атәы ихахы иааигом, ишьапы
мырбаазакәа азы дыруеит зхәозгы.

Уажәыгь, еснагь еипш аруль инапы аларцсны иахы-
кыз, игәы иаанакон, зегьы усоуп ишыкоу, аха шыоуки
рыпсы иататцан ирымоуп, шыоуки ейха ирныпшуеит,
ианыпхашыалак зшыа зхы-зҕы икәло реипш хәа. Иар-
гы, егьа усыс имамзаргы, ауаа иахьынзарбартаз
ишыкәгылахьаз, ихарцахьаз, азәгы ибла ихымслоз
ихныкәгашыа кәкатәыс ироур итахымызт.

Ус акөымкәа, итдҕыы ҕышәала схы ныкәызгозтҕыы хәа, зны-зынла ҕара ихәа иаакылагылозарҕыы, игәы иаанаиргомызт. Егырахь, идуцәам, ускак икәымсыц «ҕыпк» иҕахижьтҕеи акраатцуеит. Аха иара ихалатцәкьа, егьа ихәи иҕышыи еиҕишыыргыы, имч ақәхомызт. Ипшәмапхәыси ицкәыни иртәххатцәкьар иаархәартә икән, иарҕыы, рхала еилыркаап хәа дазыпшыи, аха ҕырқәаца рымамызт. Ицкәын дтаацәаран, хазы дыкән. Алагаҕага дызҕыз аццара дашьтан, дшеибаку уи датәын. Иара, абык иахәсабалала, ус ажәакинтә акы наиабжәаимгақәозар, ицхырааратцәкьак имамызт, иан лакәын ахы дықәызтоз.

Ипшәмапхәыс, дызхылтызҕыы, иара асовет мчра ахаанҕыы иахьынзалшоз уи иаҕын. Ларҕыы ҕышәас илымазизҕыы уи акәын. Уажәы, акапитализм ахаан, акыр илыхәеит ускәнтәи лҕышәа. Иара уи аҕы, уажәы зегьынҕара ҕыртәыла зызбахә рхәо абизнес аҕы, акы ихы азцо икәмызт. Иагаызимкит.

Уи атәы злаз, иҕахы-иҕахым, иарҕыы иаликаауан. Урт еснагь акры ркын, амашьына уаҕы ианимамыз дара ирыман, еилахәан, еилацан. Рышьтахь цәҕамзар бзиа шырзырымхәозҕыы, ауаа рҕы апхьа идыргылон, чаразар иахьрейҕу идыртәон, рыматц руан, ирывагьежуан.

Уртқәа зегыы иара изы акыр ихыдахахьан, аха зны-зынла ианааигәахәлалоз, игәы ишыцыххлозҕыы рацәак идхаломызт. Уҕцзазаара иагьа аҕәра аҕакны иукуызарҕыы, ишнеи-шнеиуа иааумнахзоит. Ииасыз, иухугаз хьаақәак нырмыжьыр калазом, аха убарт зегыы изихарштыр еиха еиҕыызшәа ибон. Уеизҕыы, уара иутәххейт хәа мацара, урт зегыы уааныжьны ицо икәзам. Уажәы, зегыы азинқәа ианрышьтоу, убартқәа-ҕыы зинк ртахуп.

Абас даныпхьатәа, иҕьейшьало, зны-зынла ихы цкьа идыруа даныкала нахыс ускак иатәеимбоз, ахәычра

ахбыцра, афара ацәынхамынхақәа, уинахыс хәартарак злоу хәа иимцхьазоз, дыхтакны рҕеигәаладыршәон. Урт, егырт зеггы рылымкаа, афәы рыман, ицынтда итасуаз, аҕама рыман, ибз иқәсуаз...

Анакә дырәеггых ижәпахейт, афарақәаггы еиҕаиркит. Имашыына, ус ишықазггы, цытк ирласыр каларын, аха ишыақәиргылахьаз иныкәашәа ацсахра игәы иҕамызт. Уеизггы-уеизггы хәа арахь дахьцозггы, дахьынтәауазггы азәггы дизыцшымызт. Уа, Акәа идущәам ихәыццәам, илакәцәам ихаракцәам, ақалакь цытк иналган, ифәхаракны, анаара иафәгылоу ифны изыцшын умхәозар. Ақалакь азггы имачыз адггыл тцазкуаз ашәыр бахча хәыцы, азахәа, аутра ахымаз. Убартқәа зеггы рхыхь – еснагь ихяны изааргалоз афатә. Ицшәмацхәыс илымаз, ацхын ацсшьаццәаггы зтауаз, европатәиггы, имилаттәуггы ачыскәа ахыкартцоз акрыфарта акынтәи. Урт рахьтә рацхьа еигьейшьон, шыжхьазы изаартуаз ашә злаз ачахрыжәкәа. Ускан изааргоз дара акрыфарта аматц зуаз иалхны рхазы икарцоз, ашәаза цкьа злаз, имачымкәанггы излаз акәын. Ишнеи-шнеиуаз, еихарак зеггы рзы икарцоз изаарго иалагеит. Урт ихәахны икәз аказеншәы ргәылартцон, уфы еимахәахны иакуан. Реихарак нак икаижьуан.

Ари акрыфарта аибашьра калаанза ахәынтқарра иатәын. Ицхәыс уа бухгалтерс аус луан. Аибашьран абзарбзан хкәа ақәшәан, еилакәыбаса ишьтан, ицшәмацхәыс анкьатәи аколлектив акынтәи инхаз ааизылган, еиҕашьақәлыргылт. Дара ирхатәны итарөит. Дара еснагь ауаа рыман, урт аибашьра ашьтахьггы цьарггы имцазеит.

Иара ус, таацәатцас, иааилатәаны акрыфара иакәыцжижтеи акраатцуан. Ицкәын уеизггы хазы дцахьан, иан ақалакь агәахьы ирымаз аквартира тбаатыцә афы дыкан.

Иара, апенсиахь дцаны, ари аѡнашѡ ааиртиижѣтеи, мчыбжык ахь знык, ѡынтѡ раѣара уахь дылбаалон, лара, шамахазак акѡымзар, арахь дызхаломызт. Аи-аша ухѡозар, хѣацѡыха лымамызт, дааѣсон. Лыѣара зыѣѡроу пхѡатѡахьеит, аха лара уи дааѣѡытѣыр дыѣсуан, даагылазар дызѣыз уи акѡын. Уоуп лыѡнытѣѣа ахыѣѡу, егырахь зегы асасааиртѡ илзаѡызахахьан. Гѡыбѣанс илуѣози, убри аѡыза аѣстѡаара далаазоуп, дызхылтѣызгы, дара раамтѡ иахьынзарнаѣаз убри иаѣзан.

Имѡцураѣа рѣынтѡи дѡаанза, ииулак ирымикѡѡааз адгыл ѣыт, ѣыц аѣалаѣ иахьадыртѡаз тѣпѣын. Усураѣа дахьнанамгахьаз абыѣѡу. Ахантѡаѡраѣа, актѡи аѣыѣѣѡа дахьрышьѣамыз, егырахь дахьнанагалак, идыртѡоз ѣарѣак аѡоуртѡ иахьынаигзо азы, амѡцураѣа рси-стема знапы алакыз рахь дыздыруаз маѣѡымызт. Атѣгы мбылѣѡакѡа акѡацгы маѣ-сѡѣк иѣѡырббылны акѡзаргы, азра ахьѡахыз аѣыѣѣѡа иаѣѡаршьалон. Уи хѡарада, атѣгы зынза имбылуа, акѡацгы акы агымѣѡа изуа аастѡ еиѣа еиѣын.

Иѣшѡмаѣѣѡыс маѣана лхы лара илбартѡ дыѣѡуп. Уи зны-зынла даныѣѡахазалак, лмашьынагь лара иныѣѡыл-ѡоит. Насгы, иара иѣынтѡи цхыраара дамыѣѡаѣызт, аѣхыраара, атѣѡара еснагь изѣахыз иара иоуп хѡа иѣхьазаны.

Иара иакѡзар, итѣѡан дахьнаргоз, даагылазар зыматѣ иуаз азакѡанѣѡа, аѣѣараѣѡа иаалырѣѡан рѣырѣсахит. Зегы дара роуп уртѣ рѣахьырмаѣсахзо ыѣѡуп. Изиааиртѡ иѣѡу рзаѣакыр, иѣѡырыргоит, амѣгы артѡит.

Апенсиа аѣынза даннеи ауп цѣѡа ианиба, иалѣаан занаат шимамыз.

Аѣара иуѣо аѣстѡаарахь, анхашѡахь ииаган аус алаууртѡ иѣазароуп. Аѣоурых, дара изларѣоз ала, инынѣѡазо аѣхыз бааѣсы еиѣшын.

Хантәәык ихатыңуағыс даныкартдалак, еиуеиңшым адтақәа иоуаз иерырнаалашәа дааиуан.

Уажәытәкыа иара зыматң иуаз, иәни, ибаҳча хәыңи, абыскак иқәсхәаз, зкәартәрақәа зегы уашәшәыраха-хәаз иавтомашыынеи ракәын. Дахыынхозгы, ақалақь азгы иагыҕыңын, иагытәымын, макыаназ икқәажыз тыңын. Гәыла ааигәагы димамызт, автобускы уах иныкәо икамлаңызт. Ақалақь аиҳабыра уажәы ибазма, уа азтаарақәа зегы рзы зегы атакпхықәра рыдуп, хазы зтаарак азы атак зыпхықәу азәгы дузыпшаазом. Иаргы аамтала, убра кәшак ахантәәы ихатыңуағ ихатыңуағыс аус иуан. Уаҳагы хыла инапы ианыз хәа акгы цкыа изеилымкаазакәа, дагынымхацәакәа, зынза аеаңыара аеа хантәәык ихатыңуағ ихатыңуағыс дкартеит. Аха, убра дыканатң аеаңыара изыкамтаз кайтеит, ииулак иа-хыа зда имам адгыл рымихит.

Анакә ңытк аеышьтнахит, аха макыана рацәак амра аанашытуамызт. Амашына афарақәагы уаҳа имырцәеит. Макыанагы дзызхәыцуаз, еиҳа иааигәаны икәз, зцәырғарагы зыпхыакрагы дадымхалацәоз ра-кәын. Урт еиҳа иханы имаз игәалашәарақәа рытхы дзырхашаз амқақәа ркып хәа дгәыңуан. Ихыааигаша акы ааңшыр итахымызт. Ус иеаламгалацәакәа иңстазаара зе-гы шымқаңгаз еиңш инаигзар итахын. Аха ибон урт руакы дышзацәымцоз. Уи, абри аиңш ааңхыра аниоу на-хысгы, ахы инардырхыан. Ус акәзамшәа кайтар итахын, аха ааңхыра ааиауижьтеи абри амш дахыццакуан.

Убаскангы ианааша абастәкыа анакә ықәжыын, аха шыыжызан аңнытә еиҳа ихышәашәаран. Амрагы, хәарада, цыара шәаңшык аңыҳәхәартәгы икамлаңызт, анакәгы цыара шәытҳа лашакгы ахылцуамызт. Иахыа икалазшәатәкыа иҕыцҳаҳараза изааиуан.

...Убас зегы еикәшәеит, уахык азлагарағы инхейт рыңыагы. Иара иаб иашыа еснагы дызлагарахычан. Ауха

ақытағы чарак ахь дцар даара иҥахын. Дихәеит уи ауха азлагара изибарц. Иаргы дарпысын, уи ашықәсан аш-кол далгон. Иара ашкол данталозгы акыр дахыпәхьан. Ақытағы ус иҥан. Зны-зынла ахәыцқәатәҥьа ашкол иры-цалгон зцатасара иалагахьаз.

Иаргы ларгы азлагара иазааигәан. Илаган иҥаз лшыла лгарц даннеиз иааилашәшәахьан. Лангы уи ачарахь дцахьан, уа ахәса рганахь еилыргафыс дыҥан. Дырҥафын, аха, зегы хәтыр ахылыкәырҥоз, дыззуклак-гы ағы дахьхәартәз аҥнытә, ас еипш иҥоу аусқәагы лнапы ианырҥон.

Иаргы дарпысхахьан, аха ихәыцра изыннажыыз ашәазызарақәа, зылан лтәы ухәа макьана амч рыман. Аха иаб иашьа ас анихәа, иаразнак дақәшахәтхеит, еиҳа-ракгы дшәоит хәа игәы иаанамгарц. Уи, хәарада, ларгы игәалҥеит. Ани акы лафшәо иҥазма. Дагьеигәырҥазшәа ибеит. «Саргы сан уахь дыҥоуп, ццакыра сымазам...» – лхәеит дгәырҥатәа.

Алуқәа ықәпраа илагон, ақәақәа ауижьҥеи рацәак цуамызт, азы аҥсы ҥан. Лара аҥчахәа дцәажәон, алаф лхәон, ажәа абжьаргылаха илҥомызт. Уажәы абра азлагарағы иахьеиқәшәаз изакәызаалак акгы шамам, афызара ишатәу алалхәарц.

...Анаҥә ҥаҥахомызт, амашьынақәа рхәҥақәа ракәым-кәа афарақәа неивыс-ааивысуа уа иалазшәа иҥан. Ипҥстазаара аиҳаразак, уажәы игәалашәоз аипш иҥаз, данҥазаз, данымшәыцызтәи ахтысқәа аамҥа рықәырзра иапҥсоуп хәа ипхьазомызт. Иара аамҥа хәа дызҥу уажәы гарҥа шимамызгы. Аха еҥа иҥахымзаргы, акраамҥа игәы иқәхан иҥаз апхьыз бзиепш аҥсы ҥаны иҥан. Зынза ицәымсахәхьеит хәа ишипхьазоз игәы псахәеит. Уи цәымсахартә дныҥәеижьҥеи акыр шаатцуазгы. Ус еиҳа еиҥуп хәа ипхьазон, аус ағы ипырхагамхартә, хьаа

изыннамыжбыртə. Иҗаацə – ипшəмапхəйс, ичкəын-
затə – зегы русқəа рыман, рымацара иафын. Иаргы,
ус еиха иазыманшəалоуп хəа ззицхəязоз иматцурақəа
анышьҗейтагы, есышьыжь изааргоз ихəы, зны-зынла
дара рхазы икартоз, иан лгəазалқəа игəалазыршəалоз
ахьаларыпсалоз азирхон.

Уажəы ифəсуаз афыхьта злаз ацшашəшəы игəала-
наршəон, уи ауха иареи лареи анеизааигəахалалак
ихааза ихы-ифы икəсуаз уи азгаб лыпсып.

Абжəаапны ааста иццакыз лыпсып, зыхьз изымп-
шаауаз, иажəа иазышьтымхуаз, амч зкəымхоз, ес-
нагь иахьаапынроу, еснагь ашəтра иахьаамтоу цьара
днанагазшəа дказтоз...

Илнымпшцəарц азы акəу, уажəы-уажəы акыркырхəа
дыччон. Уи ччапшь катцамызт, ихəанчаз цьара акы
аларшəымызт, лыпсып еипшын, ихəшан.

Алутафқəа тəанза ашыла ацыхтəын. Аатцəа ахы лара
илкуан, иара иҗейпсон. Лара убаскак дазыманшəалан,
имыркысзакəа икалтон зегы. Иара дылкыслар иҗа-
хын. Иаразнакгы имцаны аццəхəа идақəа иртысуан.
Ихы шибоз, дшыказ иахьзитцара издырамызт. «Анасып»
ихəаргы, уи ус баша апхəысаагара ианахьзыз ыкан, ма
апстазаарафы аус афы аманшəалара. Ари аҗакын, иа-
хьа уажəраанзагы азəгы ахьз изымпшаацызт. Аха иа-
цыз амч ара изааигəазан иаины икан... Убри азыпшра
еихазгы ахаан азəы ицəа иаламшəацызт.

Аха зынза, иара ифынза изымаазартə инызкылоз
ыкан. Абжəаапны, анасып хəа ахьзцан, ус анапызəзəага
сапын еипш еимырдоз иара изы идырхиахьан. Ани ес-
нагь рбахча анышəт нахыс апхьака ифəалаша ашəыр
зыркаауаз абжəахəахəтфи иаби еилазахьан. Урт апха
дрыман, дара аца. Иахьа-уатцəы ашкол иалгашаз, нас
ацхыраара зтахыз, царак, хныкəагакак зыртатəыз, зе-
гы рфы изытгəатəыз. Иара ублафы дааиртə дыкан,

ипшнын, дтыгга изхахьан. Егьыртгы рацхьа иргылан иртахыз уи акэын, настэи хара иаабоит хэа икан. Рацхьа иаби дарей еилазеит, нас иаргы идырдырит. Егьа дарцысхахьейт ухэаргы, иибахьазиз, иахахьазиз, иаб ихы адэныка иахьирхахьаз ада. Аиашаз, схы абазгари хэа дкалахьан... Уи мацарагы акэым, урт еибадырбеит. Шэааицэажэала хэа еизныжны ицейт. Лара ускак ацэажэара лэалалымгалеит. Даанылкылан, ихы нак-аак лнапсыргэйтцэаа ирынтаны игэзра далагеит. Икышэ, ипцтаарта зегьы шеибакыз лэахы италгалт. Илзылбаадо иказар фатцакс икалцон...

Убасканоуп ианиаха нак-аак ивыкькьоз амашынакэа иагыны рыбжыкэа шикэдыргоз, акамчццатцейцш ихкьаны ишцоз. Имашынагы хыцхыцуан, аныкэашэа иацитцан, амэа аиашара уажэы-уажэы дахысузаарын. Иаразнак имашына аныкэашэа иагирхан, арахь иеадикилт.

Уажэшыта ачарахь дыццакыр итахын. Амэадутцэка даныцны, ақытахь узланейуаз ацхьа илбаауаз амэахь даниас, имашына акартэракэа ирзымчхартэ икэнакшо иалагеит. Амэа аибашьра ашытахь ишаанхаз икан, аэар иафахьан. «Еиха иахьырзыманшэалаз, еиха иахьырфэархасыртэз, амэакэа макьана ирычхартэ ишыказгы, икарцахьейт, – игэы иныцаххит уи, – ара, аибашьра ашыапы иахьанаргахьоу усс измада...»

Аматцурэфэцэка даныказ ас еицш агэаанагаракэа иеырцэихьчон. Ианааизцэыртцлозгы, ихаиршшаауан. Убас ахьыкайтцоз азы акэын уи еснагь атыцкэа зизырцшаауаз.

Ацхагы уахь инагаз амэа еигымызт, маакыра амамызт, агэахы цэара-фыцэара акгы ыкэыршэзамызт, «абаэкэа» хьахьхьала иаапшуан. Уинахыстэи амэа абжэаацны ишибац икан. Дахьынзацоз зыцшахэан,

ахахə атан, хəааран. Иара ачара ахыкəзгы зыпшахəан. Дахьаахатəиуаз акəын. Амашынакəа мачымкəа еиц-рыхəа аштə акынза идьргылахьан. Иаргы хара дым-цакəа имашына иргылт.

Аштə данынтəлатцəкьа иаразнак илапш лыкəшəеит. Инаскьагашəа, аштə агəтахьыцəкьа иаагзамкəа еила-гылаз гəйцəык ахəсакəа дрылцшуан. Гəаныла цытк ицьеишьаз, уажəыцəкьа лара лбара дазхьуа калашьа амамкəа ишипхьазозцəкьа икамьызт. Ацсəзаара хəа изцу цə амазам, иатцəтəахны, иалатцəахны иамам ак-гы ыкəзатцəкьам. Дырцегьых игəы икажар, ихы ахигар итəхын.

Иара уажəыгь, хыхь илшəыз акьац цəгə иатцыпшуан акофтə шкəакəа. Ашкол дантəз, лгалстук кəцшыы кьакьаза иахьакəыз. Агалстук анылхылх лгəыштə зегьы шкəакəаза иаапшит. Уи ашкəакəа «акəаш» – хəа дашьтəн. Агалстук лхалцəнатцы «Гəыркəцшыы» хəа илышьтəзтгы, нас «Гəыштə шкəакəа» хəа илышьтəлт.

Еснагь еипш, лкофтə шкəакəа еиханы арахь иты-пшларц, лкьац аартзан. Уахь ицəнынеиха, ларгы, дызла-гылаз ахəсə даарылцын, иара иахь лцəалхейт.

– Тəцамш даабгааит!.. – ихəеит иара, лнапы аани-кылан. – Адгəа... – нацитцейт, ибжы нытцакшəа.

– Итəбуп!.. – лхəеит лара мацк игəацəахьəушəа ии-баз уажəтəи лыбжьала. – Ардашьыл... – нацылцейт лар-гы итцегь лыбжы цытганы. – Итəбуп уахьааз, сгəыргьара уахьахатцгылаз.

– Акырынтə бандухааит... – ихəеит иара дааччан.

– Итəбуп, икалозар умыццакын...

Излеибоз ала, ианаамтəзцəкьа дааит. Аштə апынтəахь мшьамба иатцəала ихыбны игылаз ашьацə итцыцəны иаацуаз ашыкьбжы иахəон ачара асакьахəымтə ша-кəыз. Аштəцы ауаа мацын. Ус иццакыццакуа иныкəс-

аакәсуаз ахәса, ахацәа, ачара аматц зуаз ракәхон. Лара, ачара аңшәмагы, ара иманшәалан длықәшәеит. (Иара дизыңшын хымпада, аха игәы аанагаха амразакәа давсит.) Ара дааны, димбакәа, хыла длыдымныхәалакәа дызцомызт.

Ашьапахь днаигарц издылцаз дагыңкәынацәамызт, аха диздырамызт. Даарагы дацпыхәаны акәымкәа, «усапыза» хәа аанаго, иаңхьа дишьтырц далагеит.

– Сара сахьцо хәа акрыздыруама, аңхьа уца, – ихәеит иаргы имырхаакәа. – Насгы, раңхьа сшааиз цъара иа-сырбарами...

Ахаршә шәаны ддәылцаанза уи дизыңшны дгылан. Ашьапахь дыфналаанза лара дахьгылаз ахь днаңшит, уа итацәын.

Атәара калаанза уахьзаны, узыдтәалаша заа иалхны уаныкоу аеакуп. Иантәалак ашьтахь, еилыргафы еиҕамск дахагылан, зеиңш камло егыыкам хәа, еиха иахьакәнаго тыпқәак рҕы тәартәкәак нкылан имазар алшоит акәым-зар, даара уахатыр рбозаргы, еиҕакшья рзатәзом. Иара убрагь, ачарабжара кәзцахьоу, ацәыцакәакгы ашьтаз-цакәахьоу, аҕылархәра уадаҕхоит, ухала унхазаргы алшоит.

Икан аамтақәак, игәгәамта даныкәыз, иҕырыламырз-цәакәагы, иецәырымгацәакәагы ихы ныкәигарц данашьтаз. Абара-барақәа, аматцурақәа ирхагылаз, изыхәтоуп хәа ииңхьазоз аңсшәа рахәан данырхысуаз. Иара, аматцурақәа рыҕы аҕбатәи, ахцатәи атыңқәа ихы шрылаигзозгы, убарт рынкылараз, рыхьчараз абартқәагы аҕахуп хәа иңхьазон. Ус икоу атыңқәа еиха еиҕуп хәа игәы иаанамгозаргы, бҕас имаз иабхәараа еиханы ирылшомызт, иаргы уаха дагыаңсам хәа ирыңхьазозар акәхарын. Аха ус ада ианаму, уи ихы убаскак ианираалеит, иара иказшьазшәа, иара икәышразшәа икалеит.

Уажэы уртқәа зеггы дыркәатцыр иҥахын. Дахьнеиз, иеахьыдирбаз, ахаршә ахьшәаз, иеахьанитцаз азирхон. Аха данааих, умтәакәа уанца, урт зеггы атәы рхьушыт акәын иаанагоз, азәггы иуанаижьуамызт.

Ашьаҭа иахьнытцалатәҕьаз игылақәаз рахь ҕытҕык ааин, инапы имырхит, аҭсшәа иархәеит. Урт рахьтә, гәҭарақәак иман акәымзар, азәггы диздырамызт, ма дихаштхьан. Уантәи даныҭшы, иаразнак игәеитеит, ашьаҭа ахахьы итәакәаз, иидыруаз, иара иеиҭш ипхьатәахьаз, араион аҕы аихабыра ныҕәызгахьоу ҕытҕык. Уахь акәхарын ддыртәарц ахьыртахыз, аха иара иҥахымызт, насггы ирласны дахьчашаз хыс иман.

Иара ус аргмаду ибон ааигәа дыздыруазггы, харантә дыздыруазггы, шаҕа ицәыхьшәашәахьаз. Аус аниутәҕьоз, аматцурақәа рҕы даныҕаз, иабацәа рқыта аҕынтәикәа ракәым, ус напшыхақә дыздыруазггы рыцәҕьа-рыбзиа дадрыҭхьалон, иаразнак дгәартон, аҭсшәа картәан иархәон. Уажэы урт еихараҭзак, ус иааиҕахатәҕьарггы, аҭсшәа ахы ахьуам, аҕы ахьуам хәа мацара акәын ишиархәоз. Уаанзаггы, аетцәа шкыдимҭаауа шырдыруазггы, икыдаҭцатәҕьоит хәа иҕаз рымҭан дшынарышьтуаз аҕара здыруаз, убри ахьтыр азы мацара, раҭсшәа шҕамадазггы, дыбжьамыжкәа иархәон.

Уажэы ани абарабарақәа хәа изышьтоу рахь иҥахымызт. Уа иҥацәу аҕыҭггы ыҕамзар акәхап. Ма иааидыҕәҕәалароуп, ма ҕьара даҕадыртәароуп. Арахь, ааскьа ашьаҭа илаҭш ныҕигеит: ҕьара-ҭыҕьара ахьҥацәызггы гәеитеит.

Арахь даазгаз, знапы даныз, деихьысеипысуа дыш-ишьтаз, днеины урт руакаҕы днатәеит.

– Уара, уххь згеит, уҕыҭ аеаҕьара ихиоуп, – дааҕьатәыҕьатәит уи акыр иааицәымыҕхан. – Уа иузыҭшуп...

– Шәысзымңшын хәа сызрахә, сатарымтцааит, сыц-цакуеит... – уахагы уи диламцәажәакәа иҗаңхыа итәаз рахь даахәны днатәеит.

Аиашаз, дахьтәазгы даарак иманшәаламызт. Иаңхыа итәаз, иватәаз рахьгы ухы назкәукуа хәа азәгы димбеит. Излеиликааз ала, урт иахьынзарытцанакуаз аталбошь далырххьан. Анцәеиңышәала, уи аханза ңыара дтәан. Иара иааимтәзтәкыа ныхәаҗак ахәара иалган, атыхәтәан изхәақәаз хымаңсыма акы инаңхауан. Ашьтахьгы излагәеиңаз ала, ңытк рфартәгы аамтә дамеигзацәакәа ириңон. Зегы зыңкәынра инахы-хәхәахыаз ракәын, иреитбацәаз, ма қарала инарылхәхәоз азәгы дрыламызт. Еибаңшаан, иааины еицтәаз ракәхарын. Изҗыз иханагалан икәзу, дара иртәымыз азәы дааины дахьрылатәаз ргәамңхоу, дыр-зымдыртәкыогы икаларымызт, аха дрымбазошәа картцеит.

Ихәы анизаарга, аталбошь иара иахь дааңшит, уицәкыа димбазошәа изыкаңдомызт. Аха иерылархәра мап аңәикип хәа дышгәыгуаз изытәахуамызт. Иаргы, инапы ышьтыхын, иирбеит иара иешрылеимгало ала. Егыгы уаха акгы ахимхәааит.

Астол илаңш нахигеит. Иақәнаго зегы ыкан, аха, зегы дара роуп, ақалақь ағтәи чарак ағы иибац еихан. Аһны ираазоз кәтык амахагы ңыара ирылңшуамызт. Икәызгы, ара наңынатә ишаңыз, еиҗыхны акәымкәа, хәызба хьантала ихыхны икан. Акәац затәык уағцас еиҗыхны икәын, аңшәмацәа ртәытәкыа акәхарын.

Иара, кыыс змазамкәа, ачанах дуқәа ирынны икәгылаз ачаңа хыкқәа рыла напы аиркит. Анцәеилыңха хәа, иааигәан идтәалақәаз ибжы рахәртә, иаңхыа итәтәаны икәгылаз ауатка ижәит. Ғаңақәак анифа, ңытк акара аныбжәала, дырәегых иара убас, «еиднагалаз» хәа аҗа ғырңыанк ижәит. Даргы, изықәаз аңсык иааркәатңны

иаазырџит. Атцыхэтэан аибашьраџ иџахаз, зыџсадгьыл зыџсы аџэытцаз хџа инкылан ижџын, ифырџьангьы наџ днахан иныџџиргылт. Уаџа ижџуамызт, амашьына амаа икуп.

Ус, дшынатџаз еипш дгылан дымцарц, уажџы-уажџы акы днамхалон, игџарџханы алимонад нахижџылон. Уи ианакџызаалакгьы азы хааџџа бзиа ибон.

Дзидтџалаз, раџхьа аныџџаџаџџа мроуцџаџџа ирхџон, урт рыбжьара рхацламхџагь аус адыру-ан. Аха, џытрак ашьџахь, џытк аныржџ, џытк аныр-џа, рыбжьџаџгьы еихџаеит, еихаргыла-еитцаргыла аныџџаџа гџыџтџаџаџџа ирылагеит. Иара уа дтџасгьы иџамызт. «Гџыбџанс ируџози, – гџымх-џџымх игџы иаанагеит иара, – аколнхара ахаџа рџахымызт, аха инымџџазоз аизараџџа рџы рызхара идырџџажџон. Аколнхараџџа еимдырџижьџеи, иара ус, асахьазгьы, џџара еизарак мџаџырымгаџ... Рыџнџџа ирыџнахан, аџџажџара рхашџырџ егьрыгым...».

Ихы џышьџыхны иаџхьаџа ашьаџа дныџџаџшит: ашы-кьыбжь ыџдачын. Иааџымџџазакџа аџџсахџыџџџа на-рылс-аарылсуа џыџ иааганы ирыларџсоз аџатџ рџфон, ахаа-мыхаа, амжџабгьы уажџы-уажџы изларыжьуа, акыд-лара зџаззырхио аџанџ реипш. Аџалаџь аџынџтџи иааргаз оркестр маџи ашџаџџаџи уажџы еихсыџьшџа иџан.

Иара ихџыџра, иџкџынра аан, ашџаџџареи акџа-шареи рзы ачара ахы аматџ иара иауан. Аркџашага анааџџырыргалак, аишџа иахууаан арџарџџа ахьаџоз адгьыл џысуан. Уажџы, аџареи аџџареи рыда, зегьы ма-зеины ирымазар рџахын. Амазеи атџы анигџалашџалак, иаразнак игџалаџџазаара архџашьуан. Измаануу из-дырам, абни есышьыжь аџны изнаргоз ачаџарыжџџџа ааигџалашџеит. Ани рхазы иџартџоз аџынџтџи акџымкџа, зегьы рзы иџартџоз, ихџахны иџџу аказен шџы зларџоз. Игџы ааилахынџџит. Алимонад зџеитџахьаз атџџа ааикџџихын, хымаџсыма ижџџит.

Уажəшьта дынзырхоз акгы имамызт. Анцəа ицъшьала, данааитцəкьа иареи лареи еибабартə икалеит.

...Ларгы ашта дшааталаз еипш дылбеит. Длым-беижьтеи даара акраатцуан. Иаразнак игəлцəз, данкəыцшызтəи, даныцкəыназтəи иныкəашəа ускак имыцсахцызт. Ишьафəа ицегь иртбаар шилшогы, иара иртшəошəа икан. Ускан, данкəыцшыз иныкəашəа ус иахьыказ ла лзы идырган. Лара лылацш даара ицарын. Акыр хара дыкан, шəфык дрылазаргы иаразнак дрылылкаауан. Уажəы, икəрахь дышнеихьазгы, деифахаха, ибга мацк ихəаны егыны дыкамызт, ихəхəы кəашкакараза ишлан, аха еилшəара амамызт. Лара дангəеицəгы, мацк даатрысызшəа лбеит, аха иныкəашəа иагьагимырхейт, иагьацимцейт. Ианакəызаалакгы ус дыкан. Аоны дназарц акгы игымкəа ақəаршфы ихьзаргы, уаха иацитомызт.

Зегы дара роуп, знымзар-зны дагхан ашколаф дымнеицызт. Дара, лара лгəыц иалаз азгəбцəагы ацкəынцəагы, ма еснагь хəычык иагхон, ма заацəа инеиуан. «Бныкəашəа убас икоуп шыафак, ѡ-шыафак аакатцан, быкəпраан акəашара балагарашəа...» – ихəеит уи зны, лгəыц дрыцымкəа данлыхьза. «Исыцкəашо дсы-мам акəымзар...» – налфьитцкьейт, ларгы дзыцшзамкəа, ихьацшшəалаха лылахь икəыршəыз лхəхəы цакантə днатцəтəхəан. Илхəаз хьалыршшаарц акыркырхəа даач-чейт.

Аиашаз, класск афы еицтəаз цкəынгы згəбгы, хылатцəкьа азəгы акəашара иеазкны дыкамызт, аха унапы ааинуькар, икəпраа иныкəлон. Иара Ардашьыл игəнигозу игəнимгозу рыздырамызт, аха ишьапы ааи-зыхгомызт. Арахь акəашараз дыршазшəа деифкаан.

...Ардашьыли лареи ацсшəа анеибырхəа, заа знапы данылцəхьаз ашьафəхь данига, иаразнак илцəххейт

пытрак лхы данахарц. Ачара аус ауан, уинахыс иаѳаххоз, знапы ианыз хианы игылан, уртқәа автопилот еиѳшын, аѳырѳы иеаларѳсны аѳскы икымзаргыы калон.

– Маѳзак сыѳсы ааиѳаскыр стахуп... – лхәеит лара, илыдгылақәаз лыѳхыраацәа, лѳызцәа ааигәацәақәа рахь. – Анцәа имчала, зеггы шәымчала, угәы еихыызшь-ша егыыкам...

– Харгыы ибаххәарц хгәы иѳан, ариабжьарак даара бааѳсахьеит... – лхәеит руазәык, лызқәа аалшьышын.

– Бгәы каршәны быѳсы ааиѳак, хара зеггы ара хәкоуп, акы хәаас икабымѳан, – лхәеит аеаззәгы.

Зеггы адрухәа иналықәрыѳсеит дцаны лыѳсы еиѳалкырц. Уаха акгы хәатәзамыѳт, икаѳѳатәыѳ лара латқысгыы ирдыруан.

Луадахь днеин, аиарталаршәгыы ықәымхзакәа ус хыхь дныкәиеит. Аиашаз, убаскак ѳуан лшьапы дыхгы-леижьѳеи, ләааиѳѳылхын, ләаалырххан, лыѳсыѳ атѳанза иганы даақәыѳсычхаит. Лгәалашәарақәа дрылалан, днаскәацәар лѳахымыѳт. Лыблақәа неикәылѳсан, ләаа-лырѳынчит. Ақәатцахь ихаз, иаартыз аѳенѳыыр аѳынѳеи иааѳуаз адәныѳатәи абжьқәа, ачарауаа ршыкыбыжь – зеггы хәѳы-хәыѳла инаскәеит.

...Урт ашкол иахьѳаз класск акәын ирыбжьаз. Иара уи ашықәс азы далгон, лара аеа шықәсык лыгын. Уи ихы-иѳы, иѳыымшьқәа шкыду, шаѳа дхараку, деиѳкаау, иныѳкәашьа, ицәажәашьа, ибла аѳшшәы аешаѳсак-ло – иарбан изламѳәажәоз лгәыѳ иалаз азѳабцәа. Лара ианакәызаалак лажәа рылалѳомыѳт. Еснагь лыбла их-гылаз ичѳаѳшь акәын. Иара уи ус икыышә иқәкымыѳт, зны-зынла иааѳәыригалон акәымзар. Лара зеггы дахь-рылагылаз далкаан иналѳеирѳхалон. Аха, лара леиѳш иаргыы, даликаауазаргыы инирѳшуамыѳт, рхала ианаа-изынхалозгыы. Ақыѳаѳ, зеггы иахьеи-уахеи иахьеиба-

бо, иахъеибадыруа, зегъы ахъкылдыршәшәауа, ауаа реизыѳазаашъақәа, еихаракгъы афара ацәаныррақәа ирытцаркуаз, адгъыл атцала ииасуа азеипш ашьтыбжъ анымгазо ыѳоуп.

Уртқәа зегъы зны-зынла ихытны лгәалашәарақәа ирытцалалон, аха уажәы ускак аеалагалара лтахымызт. Иаразнак азлагарафә ианеицынхаз ауахъ дниасит. Аапынран, абыржәаанеипш акәын, асырзгъы ашьхақәа рѳынтәи алеира иалагахъан. Алуқәа афбагъы ықәпраа илагон.

Ашыла аатцәақәа иантармыцсоз, еснагъ игылан. Акәа-къахъ инаскъаган иказ азлагарахъча ишьталарта ада, иманшәалаз, иахъеидтәалашаз хәа акгъы ыѳамызт. Лара илыззомызт, лшъа-лда, лхы-лыпсы зегъы хәаа змамыз, илзеитамхәоз акы атаан ишыѳаз. Даара акыр шаатцуаз уи дизхәыцуазижътеи, лтатәхәқәа рыѳатцахатцәѳа лнамто. Уи азы уажәы лфы лықәшахатхеит, лхазы ицәырылгеит. Абас дгәылѳрны илызхаижътеи гәыѳ-фәыѳ иаалылас-лоз уажәы илтаатцәѳеит. Уи фык-бзык иазымхәоз акы иазыпшын, уртқәа лыбжъы ианыпшуан, лылапш иа-цын, ләаахъаалырқәацаз зегъы иахәон. Иара иѳынза ишыназозгъы гәѳарас илыман, избанзар, иара дшыѳаз ла лѳынза иаазон. Уажәы убарт зегъы ахақәитреи, лареи, иареи ракәын знапы ианыз. Урт лара латцкыс амч ры-ман аѳынтә, зегъы дрыздырхиахъан. Цъара ишәаѳаны итыпсауан лгәы...

Ус... уи абжъы иаразнак ираҳаит аѳыцъагъы. Азла-гара мрагыларахътәи ала аган бнаран, ккаран. Уантәи акәын ишааѳуаз. Уи аѳарматцыс абжъы акәын. Ас аапын ианасакъахәымтаз, ара ишырхәало аипш, ишааи-лахәлалак иалагон. Ари агхеит, избанзар, харантәи Анцәа ирзааишьѳит, амѳа иқәхеит. Абас ргәы иаанагеит рѳыцъагъ. Иара акы акәын иѳаз, аха абжъы иаразнак шътыбжъыс иѳоу зегъы ирхытцәеит.

азлагара шытыхны иагон... Иаргы, еибафоз алуқәа рахь днатрысит. Еибафоийътеи акыр цуазар акәхарын, абылфәы ыкәчын.

...Уажәы, дахыкәиаз атхарцәхәа дныкәтәеит. Лгәы тытны ицон, адык-дыкхәа еисуан. Лыхәламшәы лнапы нахьылшыт, еитанахьылшыт... Ииашан, акарма тиааз-шәа, лыцсың алагаагара игәалтартә иаалцәыхьантә-хеит. Мацк дааңшит, лыцсы лгаанза, нас даагылан, адәныка дындәылтит. Ихаракзаны ахаирплан дханага-лан дшыкәз, иаразнак аеыланаркәызшәа, еимачыфыз ллымхакәа аатыккеит. Аштә-агәара иахыфуаз ачарауаа ршыкьбыжь дналахәит. Лыкәшамыкәша иааизыфөит зегьы знапы ианылцаз ахәсахәыцкәа.

– Зегьы асаат еипш аус руеит, – лхәеит еснагь лафк налазыршәлоз лфызцәа ахәсақәа руазәы. – Чык-чык, чык-чык...

– Атацагы дыфнаргалахьеит, – лхәеит аеазәы. – Амахә имуит, длывацало дмааит...

– Ииашангы икаитцеит, – лхәеит қарала иреихабыз. – Атацагы ус дыддырбазомызт.

– Афыхтыңса еиҗадыршәазар акәын...

«Иаб иахь дцеит... – лгәы иаанагеит лара. – Уи баша хахәылхрамызт, хара иаххаштит, ихыдахтәит, акәымзар...»

Абартқәа лгәы иаанагонатцы, аштеи лылаңш иахьынза-нанагоз уи антытци, акыр днаңшы-ааңшит, аха дшааитцә-кәз игәалтаз, уи имашына ыкамызт. Дыкам, дцеит. Дцеижътеи, дыбналеижътеи акраатцуан. Зегьы дара роуп, уи лыңстазаара далхны дкалмыжыит. Ускан, убри ауа иааскәзеит уи, ахьзқәа рацәаны измоу, аха инагзаны акы иазышьтымхуа... Убри аиңш ссирзак шыкоу атәы имызуа лгәафы ашьта ннажыит. Убри азхьра цыс илхан. Иназатқәкоу акгы ыкамзар акәхап, аха убри иашьтоу, иазхьуа ахьыкоу ауп зегьы еибаркны изку...

Макъанатѣкъа ишцатѣымыз, лара бзеилахѣа шлахѣа-тѣыз идыруан, аха дырѣагыых лбара дацѣшѣошѣа дыѣан. Уажѣазы азѣгы иара иаха ахымамыз ихы иаирхѣар иѣахын. Рылаѣш анихыз, ус ианааитѣаххалак, ишааитѣаххалак данырмышѣтуаз аамѣаѣа цахѣан.

Аштѣа иѣыѣымѣаз даахѣаѣшны днаѣшит, данааѣталаз иаразнак илаѣш ахылыкѣшѣазахѣ. Уа иѣаѣѣын. Иаргыы уажѣазы ус еиѣѣеишьон.

Имашѣына аус арура ѣыѣк данадхала, игѣалаѣазаа-ра хѣашѣит. Уи аниднагалазгыы акыр иѣѣсхѣан. Иана-кѣызаалак, ахѣынѣкарра иамѣан аума, иара итѣны аума, анапы иадыргахѣаз акѣымзар, иѣыѣза машѣы-нак дзаѣымѣтѣеит. Амашѣына маѣарагѣ акѣынѣдаз. Аха ус иѣоу ахѣыѣраѣѣа рахѣ днанагар зынѣа иѣахымызт. Иахѣа усгыы агѣалашѣараѣѣа дыхѣакны дрыман. «Аѣ-сы дукѣабаѣѣар ихѣуа ѣалар алшоит...» – гѣаныла даахлафшѣагыы иуит.

Ажѣытѣ злагара ахыѣказгыы асынтѣи ихарамызт, уажѣы дышнеиуа, Аѣѣатѣи амѣаду ахѣ дызгоз аѣѣахѣ акѣымкѣа, арѣѣарахѣ дхѣахѣны ѣыѣк дахѣыласкѣоз акѣын.

Ибон, уахѣ днеины дныѣѣымѣшыкѣа дышзымѣоз. Имашѣына ырѣѣины уахѣ ихы анирха, ибеит уахѣ игоу амѣа акыр ишеималахѣаз, ишныжѣыз, ѣархасырѣас уаѣы ишимамыз. Аха, ара, зегынѣѣареиѣш, ижѣытѣ ѣѣаран, ахахѣ атѣан, амашѣына ѣартѣ иѣан. Дахѣынѣаѣоз анѣятѣи азлагара азыхкыра бардрахахѣан, ажыѣи амыѣи ѣиан иѣан. Уа азы анѣаз иахылаѣшуан, имыѣхѣны акы ахиан ѣаломызт. Еснагѣ иѣѣынѣд-шѣынѣдуа азы ѣыѣрны илеиуан. Азлагара ахаѣа ахѣагылаз данази-шаха даагылт. Имашѣына дахѣынѣѣѣыз, дадырсызшѣа дынхѣит. Анѣѣа зны, ахѣатѣ гѣы жѣпа иалхны, ѣауарла еиѣѣѣаб ихыбны, зыѣныѣѣѣа азлагарахѣча иѣыѣгыы, алагатѣ зманы инеиуаз рѣыѣгыы ѣатѣаз, ѣ-лу дукѣак

аххахәа илаго изхаз азлагара уажәы ахыбра табганы, ажыц ахиан игылан. Хәарада, алуқәагғы җыргахъан. Ақыта агәахы, кынџааларак аґы идыргылаз ахыбраґ игґоуп урт. Уажәы фымцала илагоит. Рҗықәреи абжа былны, абжа лаганы ирнатџит. Уажәы абицара ґыц хәа ажәа кәазқәа ззырхәо, азы злагара иалаго иалхны акґы агъама рымбазац. (Абартқәа ахыбоз, иаалырґъан, ачараґ дзыдтәалақәаз ааигәалашәеит.)

Аеакґы дақәгәыґуамызт, аха иблалатцәкыа ианиба, игәалаказаара ицегґы ихәашыит. Ацха дықәсны амџадуахь данкылс, анакә ґыцхан, еихаґы ижәпахан, илбаазаны адґыл иқәхаит. Уи шыбжъаараны ихытц-зароуп, уажәааны зынза иґамзароуп, аха иахъа зегґы кшацаны иґан.

Амџа машыынала итәын, зегґы рылашарақәа аркын. Убас ишыґазґы, ант зегґ реиха иццакуаз, уажәы-уажәы иааиларгон, архала ииасуа азиас еипш еиґарашәа, еиқәшәашәа инеиуаз амашыынақәа рцашьа. Иара итормозқәагғы рацәак дреигәыґуамызт. Аиашаз, даара ахыдара кәитцеит абасґак имашыына гәыгәтажыны иахымаз, ихы дабашыуан уажәы-уажәы. Уи аныкәашәа иацитџомызт, аха наґ-ааґы ииаґьоз амашыынақәа урылагылан, мыцхәґы иузагырхомызт.

Ажәытә злагара абанс иахыибаз ибла ихгылан. Ауааґы акґы усыс ирымам, аххахәа илаго ирызтагылаз рызлагара нкажыны иацырџит. Анцәа иҗышьала, азиас ыиаџрны иџџит, жәытәнәтә илыргаз азыхкыра зы агмызт, иара аҗыцґы убас иманшәалан, шеишықәсеи иа-ламкыысырґы иачхауан. Урт зегґы рыхәламшәа аґарма тиаахъеит, уахаґы ґарматцыск абжыы рахауа иґам. Иарґы уи азы азәы итәы ихәо дыґоума. Аруль иаларџсны иикыз инапқәа руақы аақәхны ихәда инытцишь-аатцишьит.

Артқәа зынза исхаштхъеит хәа дыґан, иахъа даа-дәықәлазар иґыцхахараза ианаацәыртц, игәы цкапуа

иалагеит. Ихы дазгәаар, лара длызгәаар, адунеи дазгәаар
иҥахын...

Иаалырҥьан игәалашәеит ашыжь изынарҥиз
ачахарыжәкәа. Акы аҥарагь агьама ибеит. Уи зегьы рзы
иҥартцо акәын. Аеазны еиҥшымкәа иҥаан аказен шәы
иалаз. Иара излаз амажәагь ееимызт, цқьагьы ижәымызт.
Наҥ иҥы иҥыхны икаижьит. Уажәы ианигәалашәа игәы
аазыѳзыѳт. Уажәшҥтарнахыс урт ихаҥыц рықәиргылан
иҥалом... Иара ихароуп, зегьы иара ихароуп.

Иара дахьаҥанхо имаҥѳымкәа ажәкәа змоу ыҥоуп,
ахшгьы, ахырҥдәгьы, ашәазагьы рхала изнаргоит.
Уажәраанзагьы дышҥазымхәыци.

Акыр днаскьахьан, шыжьы шыбжьон хәа еи-
лых змамыз иахьатәи анаҥә еилыѳрыхуа иалагеит.
Акыр ихышәҥхьаз амрагь уи «амгәацәа» иаалыҥхейт.
Иаҥхьатәи асаркьагьы иаадыҥчалт. Аха зныказ уи усҥак
амч амамызт, акгьы иҥырхагамхейт.

Убри изаҥлеит иаҥысны иаҥхьа игылаз аидарашьҥых-
га машьына. Амѳа аҥыфаарақәа, аҥаҥәаҥәарақәа усыс
иҥамҥакәа иахьцоз иҥагәҥасуан, ишьҥыҥон, ашьҥыбжьгьы
цәгьан. Иара ҥацәын. Уажәы ирацәаѳхейт ус ламырбиа
аруль зку, амѳагьы, амѳа ианугьы усыс измазам. Аибашь-
ра еилгазари уажәи рыбжьара зегьрейхә аҥсыҥбарақәа
ахьыҥало амѳаҥтәи ахҥысқәа рҥы ауп. Хыла иара, ами-
лициа рганахьала амѳа ахылаҥшра иаҥданакуа маҥу-
рақәакгьы ныҥәигахьан. Зегьынцъара ишыҥкаитҥалоз
аиҥш, абрагь амыцхә ранаижьуан. Аҥакҥхықәра ахада-
раҥыҥҥәкьа иҥоу имазааит хәа.

Зхы иақәгәыҥуаз амашьына ласқәа иаргьы иаѳсуан,
иҥырахаз аидарашьҥыхагьы. Арахь анаҥә иҥегь иа-
неимп, амра убас икылҥхейт, зны-зынла имашьы-
на асаркьа иалҥхан ибла ихыҥчалон, ихнакуан. Дара
амашьынақәагьы еихә-еихә ирыҥцлон. Мѳас иҥоу зе-
гьы еиҥапапа иҥәуп. Аибашьра анеилга ашьҥахь, дук-

АЗЫЖЬ

Урт еилыркааит уи даазкэылаз есуажэааны, хэыл-пазыла аеыкэабара дшалагаз. Ара, еснагь еынла иеа-хыкэабоз азыжь ду аеы. Урт, Гэызба уажэы абрахь даазышьтыз.

Хэылпазын. Азыпшахэа ашэшы аеыкэнаршэхьан. Аиѡхаа зыртэуаз абжыы иалсны, ашэах ахышы иаау-ан азиас. Уи иагьдуцэамызт, иагьхэыццэамызт, аха аеы зырзсоз, хзааркэрыла катцаны зытцантэ ахахэ аѡагара уадаѡыз азыжькэа аман. Урт зегьы ари азыжь реихан, насгьы, нырцэаагьы аарцэаагьы иахьырзейкараз икан.

Азыжьахь дымнаскьацэакэа ааигэа даагылт Гэызба. Ихарацэамкэа икылатэан изыпшызгьы дырбартан, ибжыы иргаргьы ирахартэ, еыкэабара иааиуазгьы иараз-нак дгэеитартэ.

Апшахэаеы ашоура тэахьан. Иахмыркьацэакэа атэхэеипш иасуаз апшагьы, зымахэкэа азы ихыс-ло аѡа иахачы иказ алѡар шытиаакэа рыбгькэа еиха илашаз рыштакэа рыла иаанарпшуан. Гэызба дыз-лагылаз ахахэра уажэшьта ицамызт, аха макьана ипхатцэыпхатцэуа икан. Уажэааны, дара ахэыцкэа рахьтэ, еыкэабара акэым, аеаказгьы арахь азэгьы дыкэломызт.

Ииашоуп, ари, иахьахэлаанза изыфан изтаз азыжь зызлан дамоуп хэа рмахацызт аха. Уи зыжьс икоу зегьы дрымазам. Ахапкэа змоу, аеытцэахыртакэа, ианылтахха, дхалан дахьыкэиашаз акара азы иалыхэхэо ахахэ дуқэа зтажьу, ауаѡ илапш дахьацэыхьчоу, иахьлызтынчроу атыпкэа алхны илымоуп.

Зегьы дара роуп, амшын ѡахыс икоу азкэа зегьы драхкэажэуп, дырхылапшуп хэа акэын ишырдыруз.

илшоз ихы ахьрытцеимтоз азы арахь ифьрхуан. «Иара җаттак дыкам, дуфаргьы акгы духәом, иңсы таз...», – ихәалон Лаңшь, аха акгы ианаижьуамызт. Иахьырхәышьақәагы иңшаауан. Уажәык даҗеикит, иди-тоз җаимтар ида дгылаф дызмам, зеихада иахьашо Кәчыта иңсы итаҗьышәугьы ихихуеит. Иаргьы дивсуам.

Ғәызба уажәы дахьгылоу дара аарцә хәа иашьтоуп. Уажәы дыззыңшу дахьынтәаауа – нырцә хәа. Абас, азиас нырцәаи аарцәаи хәа иашоит. Зегьы еиха еигьаршьон аарцә. Хара аарцәаа җауп рхәон арт, егьыртгьы убастә-җьа рхәон. Аиашатәҗьа збашьа амоузакәа ус инханы иҗан. Еснагь нырцәаи аарцәаи хәа рөыршон ахәычқәа, ахахә еигәыдыртон, еислон, еибапҗалон.

Зны-зынлагьы еизааибатон. Аиндатларақәа рахь ии-аргон. Зны нырцәаа рдәәҗы, аҗеазных аарцәаа рдәәҗы аицлабрақәа мөаңыргон: ампыл асра, аиқәңара, аиңх-ныфлара, аркьыл асра. Зегьы дара роуп, арт аицлабрақәа раан иатҗахази иаиааизи аисрахь ианнанагоз ыҗан.

Ус зны, зхьытра баапсык ашьтахь, абра абри азыжь ду анаанахәа, зегьы ааны ара рөыркәабо ианалага, хәычы-хәычла акыр еиннаршәеит.

Ииашоуп, урт реимакқәа, реиеңныхәарақәа зегьы уи иазымзбеит, зны-зынла еиҗахәытҗьалон, аха азыжь хара еиха иахтәуп хәа азәгьы изхәомызт.

Ғәызба уажәы дыззыңшу, уртқәа зынза усс имаза-мызт. Уи атҗыхәала акы еимаркыр, ма еисыр, еиҗәикуан. Иахдырҗьаргьы ицәшәон. Азәыр дымшәозар абри иоуп хәа агәра ганы дыҗан ашәара абасҗак игәнызгоз Ғәызбагьы. Насгьы, ара данааилак, уи аха имазамызт, дыццакуан, дахьзаны ихы-иңсы аҗан иеикәабон, дызсон. Нырцәгьы ыҗамызт, аарцәгьы, азыжьгьы шеибгаз иара итәын. Азәгьы дахибаауамызт. Уи абас данызсоз ахәыч-қәа бзиа ирбон. Имахәҗа гәҗәақәа рыла азы еимырөеө, уажәы-уажәы дҗыңан цыгәхыршәт җаитон. Азыжьгьы

ашәах ахышы иҗалон. Акыр иҗаниҗыалак, иҗанирххалак, азыҗь ахахы ддәықәлон. Аханза азы ағыны иааиуан, аха ңытқ арахь ианыласкыалак, итбаатыңза игазго итаҗыыз азыҗь иахәынңон.

Ағыратәҗыаҗ даныназалак, дамышытырц иалагон, аха иаргы иутәҗыомызт, даиааиуан. Нас, али-ңси рыб-җыара даахәны, игәыштца аҗәәанахь ирхон, иара ағыра иееиҗахуан.

Ашыҗахь азы зыҗтазыңсоз ахәыңқәа ңытрак даары-лаҳәмаруан. Даргы иҗеибахәалон, рыбҗықәа духон. Аха иара еснаҗ дыңцакуан, дңар акәын. Аусура. Ахатңанп зегыңңыара иаҗахын. Иара хатца назак иҗаитңоз җаитңон. Дара ахаңәагы абаҗаз, аҗахмадңәа роуп инхаз.

Иаразнак дааҗыңын, ихыкәкәоз азы инапсыргәы-ңақәа рыла иаамызәзәашәа, иаразнак иҗеиҗеихәон. Дңарц иҗы наҗ ианирхәлак, иарҗы напы җеихырхәхәан иҗыон.

Урт, ари азыҗыахь җыкәабара иааиуаз амаҗқар зе-гы җәрала дреиҗабын. Уи адагы, иара илан, игәышңы җыаҗыаза, иҗәәахырқәа ңңаңа, ихахәы еиларша, иан-хәази ианхәамзи реиҗдыраара уадашын. Аххәа алало-мызт рхәон.

Ихызгы аҗәзәы ихызны ирмаҗаңызт, Гәрага хәа. Иара дахыңхоз асыңтәи уңшы иубартә иҗан. Рыҗнызатә җәашза ақәатца иалңшуан. Рааигәа-сигәагы азәгы дын-хомызт. Ианакәзаалакгы азыңшахәа нхарҗас иалырхуа-мызт, иәахаракны иҗоу аҗыңқәа ракәын. Гәрага дзаазаз лашыңәа нахыҗы ахәызқәаҗы инхон.

Гәрага дзаазаз данызҗабыз дҗеыбҗақазан. Лхаҗагы илыңшнын, бзиа деиҗкаан, дхатңамңхәысын рхәоит. Илышыҗазгы раңәашызаарын, аха лара дмыңцакуа-заарын. Аеыбҗақазараҗы арңарңәа ираңылгон. Лара дахыҗказ аҗәзәы аҗарчеи изгарц иҗамызт. Абас, еим-җахарак аҗы, лнапала илаазаз, илыбҗыаз, лбызшәа зды-

руаз аеыццышә, иаалыркъан, абжьарахыңеиңш иаапкны иаақәлеит. Иара қахаанза аеыбға ләықәылкит, аха иара убас икаҳаит, уаҳа изымгылазеит. Ларгьы азныказ дөацқәеит, аха иаразнак дынхышышыт. Дыбжахеит. (Излархәоз ала, ләы азәы афынтәыршыра афеитәеит, имацымкәангьы. Шьоукы илытцашыыцуаз рхәеит, шьоукы мап зцәылкыз рхәеит. Уаҳа еилыргамкәа инхеит.)

Зашьцәа ирфьтцуа аиашьа иоуп, апцхәызба лашьцәа дырфьтцуа збахьада, аха лара ус илтаххеит. Шықәсык аатцхьан, зашьцәа ирфьтцны азыпшахәа инхоз, зыбжа змыхәоз рахәшьа лбартца уахык еуафык даатцаххын, ацәашьаршь еиңш ашьаршьаф икәыршан, асаби дныцаршәны атцх дналапқа дцеит. Ахәычы дычкәынан. «Анцәа дысзылбааишьтит!..» – лхәеит лара дгәыргъан. Ахәычы еиликаауа данықала дышкәшәарахыз иалхәо иалымхәо азәгьы издырамызт. Лара, абас лыбжара шлымнахызгьы, лхатцампцхәысра иацымлозар иагымхеит. Ианлааз аеыбға дшазқазаз аиңштцәқьа дагьысуан, лхымтагьы кашәомызт. (Лыфны итқьоз акы лзыфнамкәа иқамлацызт.) Уи азы акәу, аеаказы акәу, ианакәзаалак, нырцәгьы аарцәгьы уи атәы азәгьы иңсы иахымырзааит. Итатцәахны ирыман.

Зегьы уафцас иқан, Лаңшь абрахь дықәнамгалар.

Рыфны аамышьтахь ахәыцқәа зегьы еиҳа иахьырфархасыртаз азыжь афы акәын. Ахәыцқәатцәқьа, азыжьгьы мақәахәара иахьырзааиуанза итало рыда, егьырт зегьы аколнхарафы аус руан, ачаи хырхуан. Шьыбжьонла ирыцхашьан еыкәабара ирышьтуан. Уа ианынхацәалоз ықан, аха инарабашьқәаргьы, убрыгь ранарыжьуан. Шамахамзар урт рабацәа, рашьцәа еиҳабацәа зегьы аибашьра иқан. Ранацәа, излырхуазгьы анрымази ианрымамзи еиқаран, аха, рхәыцқәа рхәы ақатцаха рымамызт, ирыцхазшьоз ишырхәоз аиңш, рңынцда ашьа кылтцәыруа аус руан.

Ахэыцқәа абра азыжьаҕе иахьеибабоз, рҕахьыркәа-боз, ргәы ннакылон. Цәсеицш нырцәи аарцәи хәа аи-макқәа ирымаз иркәатцхьан.

Лацшь ҕеыкәабара арахь дааиуа даналага, изталага цшза датәеырбо, дтазза, дааза-дыхьча, агаҕаҕе иикыз амра ацшшәы мцацкәа, зыбаџкәа арахь излыхьха, зыфатә иагыз, зыжәтә иагыз, аратәи ахэыцқәа дрылцш-уан. Абри азыжь иара изыцшызшәа, иара ида ара зегьы мыцхәызшәа акәын дыштәлоз. Абтынхак изеицшны.

Мчыбжьык ала, уи рыҕеидыргәҕәалан аагылт атыцан-тәиқәа рахьтә цытџык, ахэыцқәа рыџоныцқа ианакә-заалакгыы цқа игәрамгақәаз.

Ари азыжь аҕы зегь реиҳа иззыцшыз Гәрага иакәын. Уи ибон Лацшьгыы. Иагьизыхгомызт. Гәрага данааи-лак, дгьежьи-гьежьюа азыжь аарцәтәи аҕаџ дыкәхон. Дгәамтцхамцуан. Ахэыцқәа рахьтә азәы ишьапы датә-шәаргыы, азыжьахь диршәуан. Мамзаргыы, азыжь ахахьы иалагылаз, иара даанза ахэыцқәа ыкәиан рҕахьдырцхоз ахахә кьақьа ду иҕеимыртаҕа дахьыкәиаз, ахагара изаазшәа иаатыркьа-тыркьан ҕеырчча кәитцон.

Гәрагагыы еиликаауазар акәхарын, уртқәа зегьы зыхкьоз иара шиакәыз, аха димбазошәа кәитцон. Иҕеи-кәабац иҕеикәабон, игәарцханы дыччон, ахэыцқәа рырхәмаррақәакгыы дрыхьзон. Нас дыццакы-цакуа иҕеаилахәан ддәықәлон. Иҕанынеихалак, изқәа нақ иш-хаз инапқәа неихырхәхәан икьон, бзиала хәа.

Цытрак ус иқан, аха зегьы цшын икаларызеишь хәа.

Зны, Гәрага еснагь даадыххылан иҕеаникәабалоз Лацшьгыы дааит. Иара, иматцуарцәа ивагьежьюа, иҕеааи-лихын, изталага цшза датәеырбо, днарылсын, ани азыжь ахахьы иалыхәхәоз, аҕыбылразы иманшәалаз ахахә кьақьа ду ахь иҕынеихеит. Уа рҕеивацса икәыпцсан, азы иахьтахацәаз акнйтә ахьта иакыз ахэыцқәа. Лацшь уахь днеиуашәа анырба, ахахә икәиаз зегьы лбааибахәан,

рмахацызт. Иара Гәрага, дшыөеидасыз еиңш, дызлаз рҕы хатыр иқәын, еихаракгы уажәы, иусушыазы.

Гәрага илаңш Лаңшь дытцакны дшикыз, аңанахь дна-скеит. Лаңшьгы, ахахә дылбаан, ақәарахы дааихьан. Дырөегыых акы ихәарц иеазикун, аха дахьымзеит. Гәрага ахытқьареиңш азы дшырқьан, али-ңси рыбжъара уа дықан. Излардыруаз ала, Лаңшь иара ақалақь ағгы ихәы таижъуам, деисөуп, агәатцәа изтоуп хәа дрыңхъазон иқәлацәа рыбжъара. Қаралагы Гәрагеи иареи рацәак еишыргомизт. Аха ара акааизмырееит. Уи, азыжь ақынза даннеига, даашьтыхзан азы даникьеит. Нас, ихы өтирхә-хәацыңхъаза деитәзааирқьарыло иғааихеит. Убас ма-цара азыжь дакәиршеит. Уаха ихы дзамыхәатцәкьо аарцә аңслымз днылаижыт, «шәыңсы шәара дшәымаз» ихәарашәа...

Лаңшь иқәнамгоз акы ыкамызт, аха аритцәкья иаиххәара издырамызт Гәызба.

Лаңшь ас анихь, ыымшқа дцәырымтзеит. Ұымш ры-шътахь дцәыртцит, акгы қамлазасшәа. Иара Гәрагагы, ачыкәабаразы ҕынла иеаабжъаршәны арахь аара да-қьытцын, ахәылқаз ахь ииаигеит. Лаңшь иматцуарцәагы иаргы ус рылартцеит, дшәаны ауп ас зыкаитца хәа. Аха Гәызба идыруан, иқалақәаз рыдагы, Гәрага иқататәқәа рацәазахеит, аха иматцәкьямызт.

– Иаргы силгоит абра испырхагахаз, исыдымгылаз-гы азәгы сшәеигзом... – ихәеит Лаңшь. – Уажәазы ихы ицәымығхан арахь дықәымло дқахтцап, настәи са снапы ианышәтца.

Раңхъа ахы зкуа хәа Гәызба далихит. Зназы абзиа-ра ииргеит, агәы умоуп, ушәом, иухәогы удыруеит хәа. Аха ианыкаимтца дызтаирцшышагы иаахтны иеихәеит. Ус иагышыкаитдоз агәра игон Гәызба, избанзар иаргы, иара идымгылозаргы, Лаңшь иахь икамызгы ицәшәон, дагыриааиун.

Гәрага дшааиз еиңш Гәызба иҗы җызәзәаны диа-
цәажәарц, ари азыжъаҗ иеикәабар шырҗахым, аң шикәу,
ишиҗашыуа, азыжъ лахыс, илымт арахъ азы иахъазаамго
җара алихырц. Насгы, дышкәшәараху зегы ишырды-
руа ухәа иҗы иааҗашәалак.

Лаңшы убас дыкҗеицалт, раңхъа Кәчыта иңсы мцо
имаауа дшыҗаитцо, нас иара дышилаго атәы иеихәеит.
Иҗаңшылара убас иҗан, илшо дыҗазар, иара убра
ихәламшәы ңиҗәарын. Аха изылшо дабаҗаз. Убри ачы-
мазара бааңсы, ашәара, иҗы акит, дзиҗамҗеит. Уи иаа-
нагоз диҗәшахәҗеит акәын.

Уажәы дааины ара дгылоуп Гәрага дизиңшны.
Убригы Лаңшыгы абра иҗамзар тынчрахон хәа
иеиргәауан дахыглаз. Зегы дара роуп, ихы
дацәыңхашьон, абна ицәыҗатәан изыңшыз ирҗахыз
ахыдырҗатоз. Убасҗак ихы ицәымҗын, урт раҗәым,
уажәы дыззыңшызгы дицәымыҗхар иҗахын.

Убри дыззыңшызгы раҗәак дмырңшыкәа дааит. Ма
иахъак ибжәаиҗыр, дгәамҗуан Гәызба, даҗхәарахааит
абри аҗыкәабара, уеизгы-уеизгы абри азыжъ иеын-
тимшыр амуа иҗоума, ихәшәхама абри. Гәрагагы аҗәа-
рахы дааиуан, иеазирхиар акәын, аха абыржәы игәы
иаанагаз даҗшәеит. Иара Гәызба ихәта илшарызу абри
азыжъ аҗ мызкы дмааикәа. Зынза мап изаҗәкуазҗгы,
анҗ ицәыҗатәан иңшуазгы, иара дыззыңшызгы азәгы
усс иоузомызт. Днарңырҗан дҗон, аха азыжъ уажәазы
ара еизоз зегы ирыҗҗазаарахеит.

Абжәаңнеиңш акәымкәа, Гәрага ашышыхәа аҗәа-
ра дааҗәгылан дааңшит. Нас имаҗәакәа ааишәихын,
наҗ ишҗтахъ инышҗеиҗеит. Абасҗак аңбабаа шибоз-
гы, инахырҗан амра иашәхъаз иҗәеиҗы еилаҗаца,
ахъы акәдыршазшәа иҗан. Иара иҗәлаҗәаз маҗана
ахәыҗкәа рахъ иңхъазан, иссан. Дара ахәыҗкәагы, дара
зегы амазашыз еиңш рҗәа иалаз ашәара издырам хәа
ирыҗхъазон.

Гәызба абарт зеггы еилеигароуп уажәы. Аамта ицә-
цоит, арахь изыгәагыуам.

Азы данталозггы изгәамтазеит. Данаапш димбазеит.
Абжәааңнеипш акраамта ихы җимырхәхәеит уи. Ихы
аныөтирхәхәа, ишыҗаиталоз еипш, агырахь дымцакәа,
ишыапы дықәгылартә иахыҗазынза данлеи, даагылт.
Абыржәы еиғым хәа иҗыҗсааны ицоз игәы иаанагеит
Гәызба.

– Гәра-га-га! – аехыцәгәа иакәтәоу иагәра шимнах-
уеипш, ишынтыөыз еипш ибжы имнахит. – Иуахауама
исхәа?! Уара уөыза, уара иуеиғу нырцәггы аарцәггы
дыказам. Ухызггы бзиоуп уарггы! Зегь реихаггы уғә-
гәоуп, зеггы иреиғынггы узсоит. Хара, уеитбацәа зе-
ггы бзиа уаабоит. Абра уаабандаз хәа ауп хәауаггы.
Убзиоуп, убзиоуп, убзиоуп!!!

Иихәаша анихәа, иҗы ус иаартны ишыҗаз инхеит.
Иөныҗкәнтә уи нызкылоз, имызхыз амч анынаскәа, ихы
тууа, ихлахатц убас игъежыит, дахыгылаз днеизҗәыҗит.
Иблақәа җызблаауаз илағыззқәа дрылҗшны Гәрага
азатцәнтә дибошәа акәын ишыҗаз.

Нырцәи аарцәи хәа реимақәа, реидысларақәа раан,
наҗ-ааҗ аҗаөқәа ирықәгылан еибырхәоз җҗызәзәаала
цәажәаран. Изықәкны ирхәоз еиха рхы рцәымғызтәыша,
ахахә еипш ргәы икыдсылашаз рақәын. Урт реипш
ажәеицааирақәа аихабацәа зынза ирыздырзомызт...
Уажәы иихәаз ажәақәа рөыза дырзыҗамызт... Ус, иҗы
аркышәа дақәымшәакәа Гәрага иахь дыҗшуан.

Гәрага ашышыхәа, азы дырны дааин, Гәызба даа-
ихан, дөаиргылт. Гәызбаггы азы зхыкәкәа иҗаз уи
ивара иенадитцеит. Иөныҗка җрыхыҗышыаауан, сса-сса
деитцасуан. Гәрага инапы ааикәыршан, ивара днад-
иргәғәалт.

– Умшәан! – ихәеит уи, дааҗышәырччан. – Ахахаи, акы
уацәымшәан!

Уи ибжыы бзиан. Иќалап ашәа бзиан ихәозаргыы. Уажәы амхқәа рфәы ашәа рхәазом. Дара иҕеыкәабашья ада акгыы рыздырзомызт. Ирхәон, дзаазазгыы аҕеырхә-марракәа раан «Азар» ахкы зхәоз еснагь лара лакәын хәа.

– Умшәан, ианакәызаалак умшәан... Урт гәгәоушәа иубоит, аха мчы рымазам... умшәан...

Аңшахәафы аңшахыы иацнатцеит. Гәызба ихы даа-оахан, Гәрага дҕеиҕаңшит. Уи уажәы ҕыара дыћан, ао-ада азиас злаауаз ахь акы илаңш адхалан дыңшуан. Гәызбагыы уахь днаңшит, иагыҕеишьеит уи уажәада иахьгәеимтаңыз: нахьхыза, аймакыраҕ азиас умбо иахьыћалоз иоахыкны уңшыр, харазантә иааңшуан ашь-ха ҳаракқәа. Иќалап урт ршьапафы акәзар ари азиас ахьытытуагыы. Урт ақалмышь итыршьыызшәа аңсымра рхьыршан.

Дысихәаңшуаз аниба, ҕымт дааңышәырччеит.

Гәрага адырәәенытәкыа арра ддәықәыртцеит. Егь-ырт, усқан уа ицәытатәан иңшуаз, уахагыы имңан иқәымлеит. Кәчыта рыцхагыы иламкыысзеит. Мызкы аоһытқа Лаңшыгыы агаћа дзыңсыз дыргеит. Еибашь-ра ддәықәрымтарц азы, Ткәарчалтәи афымцастанциа ахьчарафы дрыдыркылт. Уи арра ућаз иаоызан.

Хәычы-хәычла азыжыахь ҕеыкәабара иаауазгыы ма-чыоһеит. Оымз раћара аатхьан, ақыта аусхәартафы ашәкәы ааит. Уа, Гәрага арра дахьыћаз (амшын флот аҕы), иеихабацәа дзаазази дызлытыз иуаажәлари табуп хәа рархәон, абри иеиңш атҕеи, афырхатца дахьыраазаз азы. Иара, ңшыхәра дахьцаз, быжьоык аҕацәа рматросцәа тћәаны иааигазаап.

Уинахыс Гәрага ихабар уаха ићамлазеит, дыбжъазит.

Шықәсык аатцуаны, дзаазазгыы дыңсит. Лхабар аны-рымба, ианнеи, дыңсны, лееиқәкны ацәартаҕыы ды-қәын. Уи лыцкәын дыштахатәкыаз лдырт, уахагыы аду-

неи икәысхуазеи лхәан, иара дишьталт. Уахь акрыказар дылмыпшааргы лузом рхәеит.

...Иахьа уажәраанзагы, амш аныбзиоу, ахәылқаз Гәызба ашьхақәа рахь дыңшлоит: уа, ақалмышь изааршьызшәа, ашьхақәа аңсымра рхьыршоуп. Амра ангыло аңсәзаара ашәаңшь иаңгылоит, иантәшәогы – аңсы ашәаңшь иаңтәшәоит.

27.08.2013

АХӘМАРРА

Ахәыққәа еикара-еикаран. Аиҳабы аитцбы ыказаргы, рацәак еишыргомызт. Ишааибабаз еиңш аицыхәмарра иалагеит. Уиакара акы иазхәомызт игәхьааибаган ишы-каз. Аицыхәмарра аан угәы казцо рацәоуп, цәа рыма-зам. Ирмышәмарыз иарбану: «Цыт», «Чабракаршә», «Тацаагара», «Аипхныфлара». Зегы ирыхьзар ртахын.

Урт еигәылацәан, аха ранацәеи рабацәеи ааибуамызт, еитәнеиааиуамызт. Рыбжьара ахәаа арбаны ирыман. Уи иахысыр каломызт – асынтәгы, накынтәгы. Хәыцгы-дугы. Иахысыз игәгәаны икәшәар калон, иара итәқәа ркынтәгы, егырт ркынтәгы. Ахәыққәа уи хара-хара иавсуан.

Уи аены ашыцъарагы ранацәеи рабацәеи рыкам-заара иакәшәеит. Ахәыққәа иаразнак еигәныфт. Еиха зашта тбааз алырхит. Ахәмарра иханакалан, ранацәеи рабацәеи шхынхәышазгы рхаштит. Рызхарацәкьа изымышәмарыцкәа, заштафы ихәмаруаз хынхәит. Рап-хьа игәартәит Гәызба иахәшыцәа. Урт иара иаткыс еихабацәан, еснагь ргәырәанын. Гәызба идыруан ргәы каршәытәкьангы ишзымышәмаруаз.

Ргәылацәа хәыцқәа ран лакәын зеггы еиха изыцәшәоз, лара лтәкәаггы, дарггы. Уи агәашә дтамлацкәа иҕаз лбеит. Амцабз зылкьошәа иҕацшыыз лхахәы еикәатцәахазшәа ибеит, убас деиладшәеит. Гәызба дшәаҕыны, ашта иҕагылаз амжәатцла ашыапы шәпа аҕаҕаҕара иеыбжьаргәҕәаны дахыгылаз дынхеит. Дыџны ддәықәлар, дихьзаны дылкыр хәа дшәон. Уи алашыамх лыртцысуан. Зны убас дихьзахьан, илкыз ачын тар ала дахысқәаз уажәыгь амца ахкьо иҕазшәа ибон. Иахәшыцәа иара иеихабацәан, уажәшыта илыцәцахьазаарын, аха иара дахыырымбо акәхап инызкыло. Ихьз хәаны ҕыртыр, дгәалтар хәа ишәозар акәхарын.

Ашта атыцраггы ус имариамызт. Агәашә аганахь лара дыҕан, ашта иакәыршаз агәара харакын, насггы, амасарқәа рыхқәа цәрыцсан. Дара ирызгәаҕомызт, ауаа рыҕереицштәны иҕоуп акәымзар, арт цыныштразар ҕаларын. Иахақәахьаз алакәқәа рҕеицш, абарт амасарқәаггы, дара, иахәшыцәеи иарей, рхыбаҕқәа рзы ирхиазар ҕалап хәа игәы иаанагеит Гәызба. Зтаҕаҕара дтагылаз амжәатцла ашыапы зынза даласазар иҕаххеит.

Абас игәы иаанаган, уажәраанза ирыцхәмаруаз ахәыцқәа рахь дыцшит. Урт еиваҕыкы еидгылан иара дхырџон.

Зыцсгатәы зманы ицарц иашьтаз иахәшыцәа ашта италыргьежьюан, хахәмҕыхә иҕоу зеггы ргәыдцо, иаалҕашәозггы лхәон рани раби рзы, еихарак ран лзы. Атцыхәтәан, Гәызба иахәшыцәа, ирулак агәашәахь рҕеартан ицеит. Лара дыцәхашхауа даахьахәын, уаха даанымгылазакәа арахь лҕаалхеит. Лара лтәкәаггы ишәазызо иааидыҕәҕәалт. Уртггы анылымшаҕозггы ыҕан.

– Шәара ишәзыцәахуп уи... – лхәеит лара данаарывала. – Ус ишәанасыжьюа цышшәымшьан.

Дышгәаац дгәаан акәын ишылхәоз, дхьацссан дыҕазамызт, аха асҕак дахыыџуаз даацсеит. Уажәы раха лы-

мамызт. Ахэыцқәа раб, иаргы иқәшәархәа дшәошәа, хара-хара длышталан дахьааиуаз ахэыцқәа данаарывала, днараләцәкәыст, иҳахнагазар калап хәа аанаго. Ахэыцқәагы рыпсы аарган, инеилытц-ааилытцқәеит. Гәызбагы, сара срыцхалшыазар акәхап, сахьрейтцбу азыхәа хәа игәы иаанаган, ипсы ааталт.

Амжәа шәпа ашыапы даадтын, ахэыцқәа рахь ифэинеихеит. Уртгы, ирура рзымдыруа, дрымбазозшәа картон.

Ран, зеггы драпыкьан, афныка лфыналхахьан, Гәызба ишибоз, лызқәа аатрысын, даагылт, иаразнакгы дхьацшт. Дагылбеит. Лыблақәа тапанчахеит, ишынтыкькьара икалеит. «Ари ара дызгылозеи, ари амзышәа, ари амри!» – дыфныцәаашеит уи. Иаргы ипсгатәы иман дыткьеит, агәашәахь ихы рханы, аха ани лапысшьаз икәиз: икалмыжыцкәа илкыз афырмахьц тары фынтәхынтә убас икәакәа иакәлыршәеит, ашытақәа мызкы ианыцуамызт. Убас ихьит, аха дымтәыуеит, исықәнагон хәа. Иахәшыцәа цхарсны уи аштә илыман дантаз, иара иеыпхьакны, лара лтәкәа дрыбжыпшны дахьырзыпш-уаз чархәаран хәа ипхьазеит.

Иахәшыцәа, абаскатәи лапкьа ахьраахаз рхьаауа, рылабжышқәа цыфры, хара имцакәа изыпшын. Иаразнак иааикәшан, игәыдкыларта рибамто дгәыдыркылон. Нас дрыгәтылак рыфныка рфынархеит.

Иара иахьықәшәаз акәзамызт иахьыхьуаз, ачархәара ууит хәа зхәоз игәы акәын.

15. 12. 2013

АСТОЛ ИАХАТӘАЗ

Астол иахатәаз дагырхамтгылеит, шәтәа хәагыи реимхәеит. Гәызба иаб агәылацәа рыпха хәычы Хәыхәа ахаатца азы данааилакгыи, дылхатгылоит. (Урт еснаг ахаатца аныжыра рхаштуеит. Уи ахыырхаштуа бзиан, есымша Хәыхәа дибон. Уи дшыпхашьоз игәапхон.) Ииашоуп, зынза дгыломызт, аха дзыкәтәаз асқам иеаафәихуан. Ари дагырыхәампшит, азәгыи дыфнамлазашәа. Иблақәа ус иаапшуан, зыхәда пырқаз апсататә аипш. Иара угыи, ауадаф, иара дзыкәтәаз, зкыдиаларта ишьтахыала ихыхәхәоз афәардә ада акгыи гыламызт. Гәызба иараз-нак дигәампхеит убри афәардәзатә икәтәаз, астол иахатәаз. Макыана кыис змамыз ихахәи пхыахәан, изыпқәа пажә-пажәза, ипынтца итцач иказ ипатцеикәатцәақәа – игәғәамтатцәкыа дықәуп уи. Гәызба иаб еснаг ихәалон, иара ихаан, аамста фәазк, знык ала қыжәк ифон хәа. Ари имазар фбагыи ифар қалап, игәи иаанагеит Гәызба. Иаб иашьейтцбы Гамасасеи иареи еикәпар ириааи-рыдашь. Хәара атахым, Гамасаса даиааиуеит. Имаана, ишьапфәршә қайтар, зныккыарагыи дааигом.

– Сышәзызырфәуеит... – ихәеит уи, Гәызба иаби иареи злафналаз ашәахь изхара даныпшы. Уантәи аеазәи, аеа шыоуки, дызхатгылашаз ааиуеит хәа дыпшызшәа. Гәызба мацкгыи даатрысит. Апсышәан иихәоз, иахәазгыи иахаит, аха иара убасқак убри данымаалозшәа ибеит. Иахаз абжыи иара итәзамшәа, ицынхәрас ифнытқа азәи дтатәаны ихәозшәа иқан. Иара убрыгыи ари иеицәзаны, ифы анааихихуаз дахызаны ихәозшәа. Уи уа дтакны димазар акәхап.

Гәызба иаразнак дхәхәын, иаб днеизыпшит. Иаб астал аҗы даазаанза даагылт. Гәызба иикыз инапы ааимихын, уахь днаскьейт. Уи иибәхьоу иакәзамызт. Харак идны дааизшәа акәын астал аназараҗы змахәҗәкәа ықәрыгәҗәа итәаз иахь дшыпшуаз. Уи уажәы азәгы дихәапшзомызт. Абни иҗы итшәаз ажәагы, машәыршәа ифнытқантә азәы ихәан, иара иахархәа дшәаны иеизазшәа.

Усгы иешҗеилеихәеи иаб. Наҗ-ааҗ зхәзыртқәа кыдбыгғала иҗаз, ахәынцәреилатқәа рыла зыхәда ытәрбаҗа иаркыз ишәтатәы бзиагы ишәымызт. Зыпшшәы зхаҗа иҗаз блузк ишәын, хәынцәра башала еибаркыз. Имаҗәахәара иакәыршан итәырза иҗаз маҗак, ани, ахәзыртқәа змаз амаҗәа бзиа анишәитцоз, имҗеитцоз, икәынапсараха иҗаз имаҗа чаҗа акәымкәа. Ихтырпагы, ирқяқьан ачыхә аҗхә идәықәтқан акәымкәа, ус, аушәакә, ихәда иахшыын. Гәызба бзиа ибон иаб дҗеыжәлан дандәықәлалак, уи ачыхә зса-зсо аҗша ианакыз. Реан ду Қьармаҗеи акыр ахытҗуейт рхәон, аха уажәыгь аффахәа икәаруан. Насгы Гәызба идыруан иаб дызустзаалак азәы дшицәымшәоз, акы дшацәымшәоз. Ас еипш исеихәарызеи хәа азәы иҗы дтапшуа имбацызт. Рыкәша-мыкәша инхоз зегы аф итазцалоз абригадиргы рацәак усс димамызт. Игәы изынханы избахә ихәон ишиахәуаз. Иаб иашьейтыбгы, иқәлацәа рахь азәы зныккәара дааигомызт, аха иашьейхаб даниацәажәоз иееидыпсала дгылан.

– Аакыксьә ара сыҗан, убасҗан исашәхәан... – дакуа-дашьтәуа дналагеит Гәызба иаб, астал иахатәаз иуал идхалан дыҗазшәа.

– Уара уеипш ара иахьа шәфык ааиуейт... – зееи-мырҗәҗә астал иахатәаз иҗы интибахәейт арт ажәәкәа, иртахушәа-иртахымшәа. Урт уа итакны иахымоу аашьарагы цыргазар акәхап. Гәызба иабгы иаргы зла-

цәажәаз абызшәа акәын убрыгы, аха иаб иихәоз аеа бызшәак ала ихәошәа, ирмаҳазазшәа акәын ишыказ.

– Ахәыцы рацәа сымoup, уххь згеит... – деитаналагеит Гәызба иаб иабхәа икнеипш дыпхашьошәа, – цхыраарак хартарц икан. Зегы иреитбу даажәагә шәхәан ускан...

– Фышықәса схыцуеит сара! – ихәеит Гәызба иаатыр-кьаны. – Сара саб азәгы дицәшәазом. Иашьа хгәылацәа рахь азәгы зныккьара дааигом. Убри аипш амаанақәа идыруеит!..

Иаб иара иахь шыафәк аакаитцан, убас иртрысны инапы дахеит, аеазнызар дтәыуар каларын. Аха ани астал иахатәаз ицасхәазгы ичхар акәын.

Уинахыс иаб астал иахатәаз иеихәеит, иатахыс ақьаадқәа зегы еикәыршәаны иааганы ара ишынижь-хьоу, ахәыцкәа иреитбу, иара Гәызба, шака ихытцау атәы зхәоз ашәкәыбгыцгы уа ишрыцу.

Астал иахатәаз имтцақәаз ақьаадқәа днарылапшын, акы аарылихын, инархәы-аархәуа днахәапшит. Нас, иаргьа напы днахан, астал иныцеикит, афыз абжьеипш бжык геит. Гәызба даатрысит, дыззыпшзамыз ашытыбжь абас ианаага. Аха иаразнак иееипштәны даагылт, иаргы дшәо цымшыарц. Астал иахатәаз ишытахь акыр ина-скьаган ашә аатын, пхәыс наза-аазак, дыцкьа-шәкьаза деилахәаны даафнашылт. Астал иахатәаз иапхьахь дааин, дизааигәацәамкәа даагылт. Убрыгь дара ара иказамшәа, зынза дрыхәампшзеит.

Астал иахатәаз иикыз ақьаад днахан, иналирkit.

– Уатәашытахь, – лхәеит уи, знык акара лылапш нархьылхәан. – Иахьа абанкахь ирысто ақьаадқәа ирыластап...

Уахагы акгы мхәа, даблырхәа дшәошәа, ақьаад днаханы ишылкыз дыццакы-ццакуа дындәылтцны дцеит.

Астал иахатәазгы дфагылт.

– Итабуп, абзиараз... – ихәеит иабгы. Уи ибжыы уажәы ахәаф ибжыы еипшымызт, аха цаса атцкысгы илахь еикәын.

Астол иахатәаз даахытны дшааиуаз, инапы ааиргзан, инацәақәа Гәызба ихахәы иналишьит.

– Ахәычы уаха датахума? – рцамтаз дцааит иаб.

– Датахзам, – ихәеит егыи.

– Уахагыы цъара узгарц сыказам, иудыруаз... – ихәеит иаб иандәылт. Уи дышихәацшуаз идыруан, аха ихы дымәахеит.

– Иахьа ихәуаз цъысшьон... – нацитцеит иаб. – Уа-цәашьтахыгы даеа җытгак рыцшаауазар акәхап...

...Иахьагыы, абриаҗара шытхьоуггы, убарт зеггы рахьтә Гәызба игәалашәо астол иахатәаз инацәақәа ихахәы ианалишьыз ауп. Убасқангы, убри азы егырт зеггы ианаижьырц итаххан, аха изтахымхаз амч еихахан иннакылт. Иахьагыы уи дзахыцом. Аха иара ианигәалашәо, абыржәйтцәкьа инацәкьарақәа ихахәы иналишьызшәа ибоит.

18. 09. 2013

АҢСРА АМШ. АИРА АМШ

1

Иаха иауз ақәацсата ақәыхәхә иааны игылан ашьац пшқа. Ацәкьараҗы деихәткәыкәлан уи дылацшуан ахәычы.

– Ари ашьац пшқоуп... – дкәындкәындуа ихала дцәажәон уи. – Сара саткыс еитцбуп... Убри акынтә сара схәатәы ханатцароуп.

Аха уа дааҗахеит, избанзар цыпхгы, цыпхцәагы, сынтәагы – иахьынзаигәалашәоз ара еснагь ииатцәаза иҗан.

– Аха, арт ашьацқәа рани раби абаҗоу? – дырәегьых ихала дцәажәоит уи, – сара сани саби аҗны иҗоуп...

Даахәыц-хәыцит.

– Аа, исгәлалашәеит... аакыска сан ашта анылрыц-
кыоз иахганы иганы абахәхь илыршәыз урт ракәһап, –
иааицәымыгхеит уи. – Изыртәыуогы уи ауп арт. Азаза
– ашәац пшқа алағырз акәзаап.

Ус акәмызтгы, абри ацәкьарахь шәааскә хәа реи-
хәарц, ирыдитарц акәын, аха уажәшәта ирыцхәишәоит.

– Икалозар, – ихәеит уи ашәацкәа рахь ихы итцегы
днахан, – абрахь шәааскә, ишәымбо ара иахьцәкьароу,
ирыцхәми, анышә ажы ахьуеит.

Ус илацш нарыкәшәеит, ашәацкәа ирылхо, азаза
рыкәыршәшәо еитәнеитасуа еилаз ашышкамскәа.
Ашәацкәа иахьрывсуаз, иахьрыбжысуаз идырнаауан.
Даргы аанымгылазакәа аилаф-еиласра иафын.

Ацкәын, зегы ааихаштын, ихы зегы урт ирзышәтны,
рыхәацшра далагеит. Ак реихәар итахын, аха ашәац-
кәа җымтзакәа игылан, изырфәуан, арт афәра иафын,
изырфәзоыт.

Убаскан афны ашәхымс даахытдын ацкәын дшааиу-
аз, хәычы икынза дааианза даагылт иаб. Уи назаазак,
еинаалак иакәын. Аусура мыцхәы иаркьафьахьаз, им-
саханы иказ инапсыргәытцакәа афәа-фәхәа иааихь-
шын, адгыл дныкәыпш-аакәыпшит, нас ахауа даафәит,
дагыалахәыххеит.

– Адгыл аапын фәы ахылеит, – ихәеит уи. – Уажәшә-
та адгыл ацәа иалашәаз ахшоит, ажәла кауршәыргы
калоит.

Ус, напшыхәкә аамта аагылазшәа икан. Ашарпәз азаза
зыкәнауз, ацсабара зыфза ицшын. Ашьхәкәа алзынрак
ирыкәнатцаз асы кыс амамкәа ус ирыкәын. Ақәеи
адыд-мацәыси зцәа иалашәан икоу ацстхәкәа ажәфәан
анцыркьалак, асы зцабахьаз ацстакәа рхәы-ржы –
абнакәа еишәылза иканатц, ашьхәцәхәкәа ирыкәу асқәа
еиха икәашхон.

Аамта агәхаштра аиуны ишьақәхашәа инхеит
акәымзар, ацсык-ацсык иназқәацар, зегы иаразнак

иаахэыцымыцып, уи инашьталап, уафы ибла ишабо зеггы рыпсы тало, ирызхауа рфынархап хэа угэхэрын.

Ашэапыцап макъана абггы ылрымгацызт, иаггымпытыцызт, кэапсатала рейкэабан ихахаза ихияны игылан, рымахэқэа кэатахахъан, ацэаакы рылалахъан. Адггыл хэычы-хэычла «апсшьара» иалагахъан, аха макъана зынза аеоунамышытыцызт. Аада инымтэазоз аполиартэ цыхқэа рышытахъ ианша, амра афыцхахара ианазыпшуеипш, апсабара зеггы азыпшын уинахыстэи амшқэа аапнызтэуа рахъ анаскъара.

Ауафггы, макъана изыфза зыпсы заны ипшыз апсабара данныкэыпшлак, уи афкы ихъуан – азытра иазпшыз асқэа, амахэқэа ирылалан зфыфазхахъаз абаазатэы аласхара, акашэара иазпшыз ажэла – зеггы ахыпшыз, еибархханы иахыкэз, идыгэғэалон, аусурахъ игэон, ихон.

Ус, ахэычы иахаит, ашьац шытаркыыцуа иааиуаз акы ашытыбжэ гэгэа. Ишааиуаз, иварафы иаггаагылт. Ари иаб ишьапқэа ракэын.

– Узфүзеи, Бзаза?

– Ари абнара ду – ашьацра илоу амымқэа убауоу атцлақэа ианрыбжыысуа ишдырнаауа? – ихэеит ахэычы ихы дымфазхазакэа, уи «абнара» еиларены илагылаз иаб ишьапқэа дрыхэапшуа.

Аб дааччеит, аха уаха акггы ахимхэааит. Ахэыцггы уи ишьапқэа дрыхэапшуан, аха акггы рхимхэааит, избанзар иарггы ашьац дылалан дныкэалон.

Амымқэа идырласын, еибарыфуа иааилалт.

Аб аеафъара дыпшуан, аеакахы ихы ыкан. Дахыглаз ишьапы ааипсахын, ашышхамсқэа ашьац иахылаз инылаиргылт. Арахъ ишьапы иатцыпшкэоз ааилагьежыт. Аха иаразнак рыпсгатэы рыманы хаґа-хаґа имцеит, акраамта ус еилагьежыуан, еизигагозар акэхарын. Нас, убас ишеикэшоз мацара инаскьо ашьац реыладырзит.

– Мымқәа шәаны еимпит, – ихәеит ахәычы. – Дара ириааиуаз азәы дыказаап, абнара ишыапала ирәуа д-налага, ишәеит.

– Уаалеи, уаалеи, Бзаа! – иеыларкәны ахәычы инапы аанкыланы дөаиргылт. Ахәычы ихы хьарнаан дырфегьых уи «абнаршәыра» днылацшит, аха «амымқәа» цьаргы рхабар ыкәмызт, рыцсы рзахьан.

– Хкамбашь чкәахәит, иахьей уатцәи руақы иахымгакәа ихьоит, – ихәеит аб, – ахьацья уфастцап, иутәхзами?

– Абат хәычы ауп истаху.

2

Ажәкамбашь аштә агәтәцәкьа игылан еишыклашьшы. Абжьаапны икәызгаза икәахачахауа икәз акамбашь, уажәы итцкьарц атахушәа игылан. Акәақәа ацәахәа убас ирххан, акамбашь аган фызза, иеихахазшәа унарбон. Атәыфә ршақәа ахауа ахьахьысуаз ианархьуашәа акәын ишыкәз. Ахәычы акамбашь аблақәа цшааны днархьыцшылт: урт рыкәша-мыкәша акы рбо икәмызт, ихарангы ирбомызт – урт цшуамызт, изырфәуан, ашәацш ихнакылазшәа, амца ацырдырхәа ирхын. Амыг еицш иалалазшәа, уа итагылан аштә икәгылаз арафьыс.

– Икалап иахьа ихьаргы, – ихәеит аб, ахәычы акамбашь даамциган. – Уажәы ала акабом, иузытцкьаргы калоит.

«Изымцәажәозеи, мшәан? – ааигәахәит ахәычы. – Акы ахәарц атахуп, аха фәнатуам... Изымцәажәозеи, мшәан?..»

Убри аамтаз, итәаа-маауа, агәара аеадкыло, агәашәахь ахы рханы, афәанахеит ацәкамбашь. Цыцх цәагәан ахәда аугә иахьыцәнархәыз, уаха ахәы зымаазакәа еикәыдды икан, акәкәыл дукәа, ацша ицәнарцәахьоу акатцәарақәа реицш, арахь иалыхәхәон, ашыапқәа еихнагацыцхьаза урт леифәиуан. Убрыгь аапынра ацәа иалашәан икан, цсыхәа змам аугә, анышә

хьантa агәаланаршәон. Аңхә ҫа, атәа бах агәы кыддыр-бан, пытк иадамзаргы исзырпсахәозар хәа, рахәы ргәы ззымҫазо, ашыац еиха ирласны иахьяауа, иахьеикәхо, аҳандакькәа аерытан, иахьяхәлаанза ихәуан. Аха змоу арахә урт реипш икоу рызгәатазом, рыхкәа хапшшала, зеггы ахьеизо ицароуп уеизгы-уеизгы. Урт хәуазар – иеырбоит, иеырбозар – ихәуеит. Аамта ду рымоуп – гарта змам.

– Ианаамтоутәкья ихазхьоит, изшаз исасуп, – ихәеит аб. – Ахьарыжәтә азы уажәшьта хашшуа хкалом. Сынтәа итдаскыртә изыкамлеит, аха уи егьяурым, камбашь хацлакык сыпшаап.

Ахш зтаз адакәа пака-паказа ичны арахь иалпшуа, ачыргә агәытдамзо, акамбашь ахыглаз иахәапшуан абгы ахәыцгы.

Ус, иара, уахагы азәгы инаихәампшзакәа, ашырхәа агәашәахь ағынанахеит. Абжьяапнеипш акәымкәа, апхья акыр инахараны инеиуа акы иахьзарц атахушәа.

– Инкылазаргы цәгьамызт, аха иахья агәы итазамкәа инужьыр ирыцхауп, иабацари, алеишәа бзиоуп, – ихәеит аб. – Уеизгы уалеи, Бзаза, ахы ахьархо гәахтап.

Ажәкамбашь шнеиуаз, ацәкамбашь зынза игәамтаза-кәа инавсын, акыгәхәа атәыҫа надкшалан агәашә аанартын, агәарабжьара иныбжьалт.

Аб, ашта дықәлан дахьнеиуаз, асынтәи илапш аахмырпазакәа, ажәкамбашь ахьцоз дашьклапшуан. Ахәыцы иаб инапы ргәгәаны икны дишьтан. Арағыс амтан даннеи, даангылт аб. Асынтәи ажәкамбашь ахы ахьархалак ибартан. Арағыс иакәныз азахәа такәы ишәпан. Цьара иадгьырны иказ ашыцәра атәтәахәа азы алытәтәан акатәара иағын.

– Ари зырцәыуозеи? – дцааит Бзаза.

– Ааит, итапкааит, акы ишцамбжьои, азахәа иахьынхалан игьало иазыруз убоит, – ихәеит аб. – Цианцеи Хьымцеи рааигәа умнеилан уаргы, иееикәам.

– Изыртцэуозеи ари? – дтцахт Бзаза, Цианцеи Хьым-
цеи ус изыкои хэа азтцараггы даламгакэа.

– Аа? – аб дааччеит. – Умбои, аңа ацэыршыит ари
ашэпа, уи ақыркы злархэхэуаз, излаазоз агартэ анамоу,
илағызхоит. – Ахэычы иаб иикымыз инапала, икыджэаз
ашыцэра даахеит, аха уи ари амахэкэа аёрыларпс изла-
кыз макъана игэгэан. Иахатэи ақэаңсата иақэнархэхэыз
ацэыкэбарқэа ахэасабааипш икыдыбган рёылархеит. Аб
дынхырхэан, иаразнак, ахэычы даахиёеит.

– Ааит, ари анасыпда, изакэ зузеи иннакэлаз, – ихэеит
аб, ацэыкэбарқэа иблуз иахьанкыаз ицэа даатанартэин.
Нас ахэычы инапы днахан, арафёис ашыапахы даана-
скёеит. Арафёис адашкэа руаки акраамта арахь адгьыл
иалпшуан.

– Ари затахузеи атцла? – уи ишыапы нақэиргылт Бзаза.

– Изатахузеи, изатахузеи, иамазар иатахызар акё-
хап, – ихэеит аб иаразнак иихэара анимоу.

– Изатахузеи?

– Атцла аңсы златоу абриалоуп, – иихэашаз игэала-
шэан дагыаччеит аб.

– Аңсы?

– Аңсы.

– Арт рыфёныцка аңсы ртоума?

– Иртоуп. Абри икатэо аңсоуп. Уи ас баша ианкамтэо
амахэкэа ирталан ицоит, абыгыңа аанагоит.

– Иазтода уи аңсы?

– Адгьыл.

– Адгьыл абри атцла ан аума?

– Аиеи, аиеи! – ачкэын ихэхэы инапы налишыит аб,
– хажэкамбашь абат анахшалак ахш шафэанатцо, ишаазо
аипш, адгьылггы атцлақэа аазоит...

«Ус акэзар, ашыац аңгы адгьыл акэхап...» – даахэыцит
ахэычы.

– Уажэы абыгықэа замамзеи атцла?

– Азын ахьта иканаңсеит.

«Сардион (иаб иашьа ус дишьтан иан, хьызшьаран иалхэон) ихахэггы азын иканаңсазар акэхап...» – игэы иаанагоит ахэычы.

– Урт абыгькэа икаңсаз цсыма, нас?

– Икаңсеит, ибааит, аиеи, нас, иутахызар иңсит.

– Ани хэонкэа злакацоу агэы атла иалцит хэа соумхэази, нас урт абггы зынза изырфамлозеи?

– Бзаза... агэы абггы фалеит хэа уахахьоу, – дпышээрччо ихы ааирцысит аб. – Урт, абас рыцсы таны иангылаз, ипыркеит, ихыртэеит, ирхээрхыт...

– Аа, – ихэеит ахэычы, – уртггы акрырфазтоз иамырхит, – адггыл ишьапы нақэиргылт.

– Зеггы иашоуп, Бзаза, уара сара саткысггы еиггны иудырузаап.

«Сардион ихахэггы аапынла изымаауа уиазы акэхап...» – игэы иаанагеит ахэычы.

– Нас иңсыз атлакэа рыла аума аонкэа шыкацоу?

– Ус акэхоит.

– Аңсы... изакэызеи иара?

«Уи закэу здыруанда...» – игэы иаанагоит аб.

– Бзаза, уареи сареи ас халагар иахьа акы аахзыкамтеит. Уиаткыс, уаалеи хажэкамбашь хнашьк-лаңшып, ааигэа икоу, ицахьоу.

Агэашэ итытны рфынархеит.

3

Тынчран. Зны-зынла цэит-цэитхэа макьана ихахаза иказ атла махэкэа инарылапыр-аарылапыруан атцаракэа. Урт итегггы настха аеашьоукы ирыкэфырт-уан, нас, арт атла махэ хахақэа ирыкэпраан, рыбжьы аеакала ирго, ирыкэфызтыз рахь ипыруан.

«Еикэфыртует, – ааигэахэит Бзаза, уи азы иаб иазцаара изымгэаггькэа, инапы шикыз дхысхысуа дахьнеиуаз. – Еибырхэозеишь? Ауафы изизеилымкаауазеи уи?»

– Уара уца, сара ара сыхамаруеит, – ихэеит уи иаб
иахь.

Аб дыцкакы-ццакуа акамбашь ашыта тгәыхаа ахтә-
рырахь иахьтагалаз шыкоу дынталт.

– Бзиоуп, – ихэеит ахэыцы ихала данаанха, даалах-
еыххан.

Дыһоны азыштырахь днeит. Уа икэызгаза итэан ина-
пала икатцаны ихитаз адшхэынцэ злагара хэычы.
Азыштыра табаны икан. Ахэычы ажэван дэатцацшит:
адстхэакэа, бба-ббаза, ишышылахауа, инеилыс-ааилы-
суан. Уи итачкэымкэа ратэан уахь инаирххейт.

– Амш го, ипшшаза идәыкәуп, – ихәеит уи апстхәакәа
рзы, – ақәа шылашьтәу рхаштны.

– Ақәа хәычык... хәычык азхом – ытқ ашәыру, ахәымзар, ишәымбои сызлагара аангылт. Уи антәо ипсуеит. Ирыцхами, аңсы талар стахуп.

«Kəa-kəa...».

Бзаза ихы-иѣы ѡеихаччеит. Азышьтра давалан дыѡны дышнеиуаз, змах хэычык, ахэынтѡа ташьшы итатэан. Дагык, ахы заархэхэан, аѡсы алышэшэазшэа, иѡеиѡеиуа изаан. Уи, ахэычы дшабазтѡѡа иаразнак инхэытѡашьшыын, ахэынтѡа ѡханагалт.

– Баша ушәеит, – ихәеит ахәычы. – Аха, уиашазар
җалап, Цианцеи Хыымцеи ракәзар, ушыны, уааитдыхны,
уҗаҗаза адәы уныкәыртцаанза, иуҗәатцомызт. Адагь-
гы рыцхашәшьа. Акәымзар, ус рхәо саҗахьеит: ақәа
аныртаху адагь шыны, агәыштца аҗада ирханы ишьтар-
цоит хәа. Ускан шәгәы пшаауазар акәхап, уи ауп
шәзыртәыуо... Аха заа иашәырур...

«Адагъ азы апсгъаа дуззагъаа ргъы пшаауазар, адагъ
бзиазар акъахп...» – игъы иаанагеит ахъычы. Нас,

наҥ-ааҥ ишыапкәа инапкәа ҥарықәиргәгәан, азмах хәычы дынзаапшылеит. Уа ихыхәхәала, иҥыртыруа ихын адагь кәтагькәа. Ахәычы иҥкааны цыра-цырала дрыхәапшуа далагеит. Урт рыгәтақәа арыц еиқәатцәақәа ртан. Ахәычы иархәахьан арт аиқәатцәақәа макьана ихәцзоу алахкәа роуп хәа. Убарт ацсыз хәычкәа еиҳа иреицшын рыцсы анталоц. Нас ртыхәақәа рцәызуан, идагьхон. Уи еиҳа изеиғьаршьоз издырамызт ахәычы. Ацсыз акәзар, ианхәычу инаркны иаашьтнахыз, атцыхәа аакамыршәзакәа иамоуп.

Арт акөтагыкәа дышрылацшуаз, ибеит – руакы иҗаз арыц еикәатцәа кәазхахьаны.

«Ани аңсы амоуп, аха изаны иҥоуп, – игәы иаанагеит ахәычы. – Изазозеи, ицәырнагар, аңсы цәыргазар еиҥа еиҥуп – убла хнатуеит, уартцысуеит, уныҥәозар уар-ныҥәоит, ухәазозар уархәазоит, үзсозар уарзсоит...»

Уи, ибла ааихмырсыгъзакәа, убри еиха идууз, арыц зыграз, акәтагъ дахәапшуа далагеит. Дахәапшуан, дахәапшуан. Иблақәа ихьуа ақынза. «Иқалоит, абни изаны иамоу аңсы цәырнагар, усқан аңсы захьзу збоит...» – игәы иаанакон ахәычы.

Акраамта дахэапшхьан, акэтагы аоныцка иаграз
аикэатцэа аатцысызшэа, иаатцысызшэа акэым, мацк
иаазаазшэа ибеит.

– Оо-оо! – ихэан, инапы аанинйкеит, – аңсы ааигэахо
иалагеит, уажэшьта изаны иахьрымоу атахымзар акэхап.

Уи акѣтагы злас акѣырт ѣыт итегы акѣтагыкѣа раѣаны иалан. Бзаза зны-зынла илаѣш ырыны урт инархигон, аха дара макѣана ихѣыцкѣан. Илаѣш ырыны дырѣегыых ани, иара итѣахыы ииаигон. Нас, уи илаѣш аларкѣаца икын.

Ус, адагь ашышыхэа азмах ахы ыфтархэхэан, абла
кээзкэа рыла игачамкны ахэыцы инаихэафшит. Уи
фыркэаца имамкэа, цыарак дыдшуазшэа анаба, иаргы
аеамтэахзеит.

Ахэычы зеггы ихаштны уи адагъ кетагъ дахэапшуан. Уи афнытѳка аусура иафын аѳсабара амч ду – аѳстазаара.

«Аѳсы ѳалоит... – даахэыцит ахэычы. – Ус анакэха, аѳсы атып иахганы аеаѳьара иѳэахуп, уантэи атыѳахь иаауеит... аѳсы ѳалоит», – ибжыы мыргазакэа убарт зхэаз икыышэ хэыѳкэагы урт ажэакэа агьама шрымаз рбеит.

«Аѳсы агьама амазаап, – игэы иаанагеит ахэычы. – Арт исхэақэо аѳсы ами изхылѳуа, уи агьамагы рymoуп».

4

– Бзаза! Бзаза! – ѳылтит уи асоф даакэгылан.

– Ара сыкоуп, ара! – ибжыы геит иара ашта антѳтѳка.

– Хара умѳан, хара!

– Мамоу!

Нас, афны афнытѳка дныфналан, зшыапы зытхны астал икэгылаз асаркыа ду днадгылт. Аха асаркыа лхы-лѳы лнарбомызт, аѳэаакы ақэчны иѳан. Зны лызмагѳрак асаркыагэы инахыылшыын, нас лѳырахэа дѳахан, иаархэны, иахыаѳрамыз ала илрыѳкыеит.

– Ахэаз атцалааит, шаѳа аѳэаакы ыѳоузеи, икыдыстцаз ақьаад быжынахра иѳоуп. – Аѳызкэа иркыдыз ақьаад пшзақэа днарыхэаѳшит, аха еилѳашаара хэа акгы лымбеит. Нас, асаркыа днаныѳшылт: аѳаза цэа лѳатата, лқьышэ хыѳшша дыѳан. Лѳырахэа деиѳаѳахан лымгэа днахэаѳшит, уажэшыѳа акыр иаалныѳшхьан. Лгэы иахыахэоз лхы илзацэымѳэахуа лгэатѳанза иѳсгараны даакэыѳсычхэит.

«Дызѳабхандаз, – лгэы иаанагеит уи, ахэара даѳэ-шэаны, – дызѳабхандаз... дыѳуа, дыѳуа, дыѳуа азы сза-алгаларын, афны сзеиллыргаларын... Нас ашколахь данысышыѳуа абырфын цаха лхы иалаѳан дсышыѳларын... кэап-кэаѳ-кэаѳхэа».

– Кама, – амаѳурѳа аѳынтэи ибжыы геит лабхэа.

Ашырхэа дындэылкыеит. Уи, шамахазаак акэымзар, лыхыз ихэазомызт. Ибжыы, амш ицэгьахарѳ ианыѳоу

аипш, иааигәацәаны иааџуан. Амардуан дналбаан
хымапсыма аматурта дныџнагылеит.

– Кама, сдада, – ихәеит лабхәа ауаџыаӑ дахычәхәатәаз,
лара лахь ихы аахьаирхәын, – сычкәын дабаӑоу, Ладикәа?

«Сычкәын» хәагы шамахазаӑ акәымзар, дцаазомызт,
ахәычы иакәын дзызцаауаз...

– Ааигәа днеизар акәхап, – лхәеит лара, лґы нхьар-
хәны. Лыбжыы нытцакны диацәажәоижьтеи акыр шаатц-
уагы, астцәӑа хыкәкыла данлазцаауаз дыпхашьон.

– Бзиоуп нас, дааип, – ихәеит уи. – Сдада, бсыргәаӑ-
уеит, аха зык насыкәыстәар стәхуп, исызбырпхар.

– Изаӑә гәаӑроузеи, аха ахьта шәылалар? – даакәа-
нызанит. – Уаха шәыскәабап?

– Ахьта сылалан уажәшьта сызбыргозеи, дад, сжыы
цом, сцәа цом, уажәы иббама, азы сзырхиа...

– Уажәытцәӑа, – лхәан, агәаџрахыы дныгґалт. «Ибжыы
абас иааигәацәаны изгозеи? – лгәы иааталкит уи. – Сара
абра саанагазар, цъара баша еимхәак, шыбжыаанзатәи
хыхьк, заа изытцымхыз ихапыцк имыхыыцзар, акгыы
ицәыламсыц... Ихы хәартамкәа ибозар?»

Дцәытцыпшшәагыы аеазнык днаихәапшит, аха тынч
дтәан уи, акы дазхәыцуа. Абжыаапны аипш илабала
ахәаґы акгыы асахьа тыхуамызт, уи ус ипшышьтыргәан.

Иара тахмада наза-аазак, абаакы иакәын, ихы-иґгыы
аазыхәхәан, ипцташлаӑә пшзан, ус икыдыршалан
акәымкәа, ус икыышәӑә ирыкәын. Инапӑә, ианиааз
акыр аӑа зирбахьаз, уажәы, акраамта аус хьанта иахьа-
лакымыз аӑынтә, еиӑа ианарыгха еиӑа иласхеит, еиӑа
еицыхәхәа иӑалеит.

– Бзаза! Бзаза! – ддәылцны еиӑаґылтит Кама. Ибжыы
ахьынтәгоз еиӑагеит.

«Дызґеузеи, мшәан, уа, аа? Азлагараӑә хитцозар
акәхап. Ус анакәха, аӑә леир ӑалап...» – даапшыырч-
чеит иан.

Азы цхонаты, рѣахьыркѣабалоз, анышѣ ѣнаргѣы змаз аѣапарахь днеин, ауацѣаѣ уахьтѣи аѣы амца талтѣит. Нас, алагѣан ду ауацѣаѣ аѣхѣа инаргылан, раѣхѣа азы хьшѣашѣа антѣалан, нас ицѣахахѣаз зыла илыбжѣеит. Хазы аѣа уедрак азна убас илыбжѣаз азы налыргылт.

Ауацѣаѣ амца бзиа иантала, лабхѣа иахь днеит:

– Баба, уажѣшьта шѣыскѣабап.

– Сбаба, бнапы бзиа избоит, аха сыбцѣыѣхашѣоит.

– Ус шѣхѣар сгѣы иалсуеит, уаѣа шѣсымкѣабацкѣа сыѣоума, – лхѣеит лара уажѣазы еиѣа лыбжѣы ааитцыхны, лгѣы азтаны.

– Бзиоуп, дад, сыбѣа бнапы ныѣѣыбшьып, егѣырахь сара схы сахѣап, – ихѣеит уи, мыцхѣы ибжѣы ааигѣаны иаѣѣуа, – Кама, сдада, сѣыѣсахгаѣа сзырхиа.

– Урт хиоуп, ихиа.

– Хыхь исшѣыстѣогѣы, сѣѣарацагаѣа... – даахѣахѣын, даара дааѣсаны дыѣоушѣа дналыхѣачѣеит, «хара срылаѣоит, амѣа сымоуп» ихѣарашѣа.

– Бзиоуп, баба, ишышѣтаху... – лхѣеит лара, аха уажѣы еиѣагѣы дшѣеит.

Имаркан еиѣаа ишыымхыкѣа ус иаатѣаиркѣѣан, ишыапкѣа алагѣан изааргылан, ауацѣаѣахь изѣаа рханы, асѣам лаѣѣы дныѣѣтѣеит.

Дахьѣтахмада цѣяз, иѣабызшѣа ахьыбзиаз, лара даара хѣтыр ахьыѣѣитѣоз аѣынтѣ, раѣхѣа абра данаѣѣнанагала инаркны, Кама лабхѣа бзиа дылбон. Аха, иѣазшьа бзиа азы дахьылтахыз инахыѣхѣѣоз, лара иѣѣааны зеилкаара, зхѣара лылымшоз акы ацын. Иѣалап, мшаѣены ианеиднагалаз аиѣш лхѣѣа дахьылбо, ларгѣы уажѣшьта шыала-гѣыла дара дахьырзааигѣахаз маѣара акѣымзаргѣы, иѣалап, абри аѣахмадацѣѣа ицѣа абас лара лыѣстѣазаара зегѣы змалдаз ахѣѣа бзиа дахьалѣыз аѣынтѣи дахьылгѣыцхѣ дуузгѣы аѣзар. Урт зегѣы еиѣызар акѣахарын, хѣарада.

Даара имаршәа кны ихы лҕышын, изқәа лнапы анын-
кыдылшыла, зныказ илцәымыҕхан иаанылкылт. Уи аџ-
нытҕатәи иаауаз, ашәа иахылцуаз пхарра алазамызт.
Амца ахыкыдылоз ипхашәа иҕан, егырахь, џ-мацәк
рынахыс ашәа хьшәашәахьан. Лнапы птҕк ус ианаанха,
таҕантәи мацк ихы арахь иааирнааит, илыхьыз еилика-
арц итахызар акәхарын. Акгыы камлазашәа хымапсыма
имаҕахәаранза даалкәабейт.

– Баба, шәшьапқәа ма ишәзысызәзәоит, – лхәеит уи,
лыбжыы лгәы азтаны, аха еиха ахәаа лыманы.

– Мап, баба дбыкәыхшоуп, уажәшьта бца, бызҕыс-
таанза уахь быҕаз. Уажәшьта имариоуп.

Уи ихы, икәакәахь мпахьшыла ибзиан длырбан,
аҕаҕара ашә аркны дындәылтцит. Дуалуашо аџны
дааџнахеит – аргамату илбейт бзиара шыҕам, нас
адәахыы дындәылкьан, ҕылтит:

– Бзаза, Бзаза.

Уи дырџегыых уантәы ибжыы геит.

– Икоуцозеи, уара, уа узҕузеи?

– Ихы ирхәмаруеит, биҕәатц, – ихәеит илымбазакәа
аџны абартца иаатцалаз лхатца.

– Унан, уабаҕаз абааҕсы... – лхәеит уи лыпци-лыпци
еихьымзо.

– Икалазеи? – иикыз ауҕә наҕ инкыдиргылан, еихаччо
иҕаз ихы-иҕы ашәара нахысит.

– Баба...

– Ииуазеи, баба?

– Аеыкәабара даҕуп, аха...

– Иабатәи ҕыкәабароу, бара, уажәааны, шыжынацы?
Ибымурауаз, уеизгыы-уеизгыы ахьта илашәтцар шәта-
хымзар, – ибжыы ааиргәҕеит уи.

– Убжыы, убжыы, – лнапы џышьтылхит. – Ус итаххеит,
аха игәы ҕеим, ихәазом, аха ус ихы ибозар акәхап...
Саргыы...

– Барггы, барггы... – Уи ашыџхәа аџаџарахь ашә аар-
тны дныџналт.

– Аеыкәабара сахьаџу зныкыр уџнасыжьлахьазар
умдыруеи, наӳ уџнытц, – игеит аџахмада ибжьы.

Ладикәаггы арахь даадәылтцит. Уи иихәара изым-
дыруа ипџхәыс дналџапшит.

– Амца ааргәгәа, – лхәеит Кама, – аха акы уиазџауа
егьйуа уаламгааит.

– Цаатәыс исымоузеи...

Ладикәа даакәгьежьаан амца иргәгәеит.

Хатџеи пџхәыси, изыгә-зыгәза џымт иахьгылаз, ам-
ца ахьеикәылоз агәгәахәа, абжьы раџауан. Урт мыц-
хәы еикәзырџуан, рыџны иазааигәахоз аџамзаара
ашәаџхәаџ ишьтыбжь раџарц рџахызшәа.

– Сдада, – ибжьы геит ус аџахмада.

Аџыџьаггы ахьгылаз иаатрысит. Кама ашырхәа аџа-
џарахь лџыналхеит.

– Схәынтәрақәа сзеибарк, здада, – ихәеит аџахма-
да. – Ыъара санџо ишыџабџац, иџарбаџа.

– Ыъаракыр шәџар шәџахума, баба? – дџааит Кама,
иаразнакггы ллымџа нкыдылтџеит.

– Ыъароу, дад, џьарггы сџар џалоит, – ихы дџахан
дналыџапшит, зшьа злабахьаз ихаџыџ ажьқәа рыла
дналыхәачџеит.

Ихәынтәрақәа зеггы ыџарбаџа ианеибалыркы, има-
хәар аанылкылт дџалыргыларц.

– Мап, дад, схала сгыларц суалуп, – ихәеит уи ива-
гылаз илаба аанкылан, – ухала ушьапы ақәгылара
улшонатц, азәггы дуцумырхыраароуп. Акәымзар, ауаџы
– аашьара бзиа ибоит, дашьџылоит.

Уи илаба џеитџаргәан дџагылт. Иџаџа илбон шаџа
иџәыуадаџыз ашьапы ақәгылара, аха уи даара дышуа-
џы хаазггы, иихәоз уаџылар иџахымызт. Даныџагыла
пџтрак иџеаникылт, ихлахатц гьежьуазар акәхарын,

нас ашьшьыхәа аҕаҕара дныһнытдын, аеҳәахь даины,
илаба ицырхыраан, аҕардә лаҕәы акәымкәа, аҳарак
днықәтәеит.

– Ашә аашәырты, дад, уажәааны ашә азәы иаиркуама,
– иҳәеит уи ичкәын ихы наиқәкны.

Ладикәа, уи иажәа ҕбамтәкәа днеин, ашә ааиртит.
Ишыңшуаз ишьхныңсылан иҕаз аңсабара ңшза аһны
иааһнаңшит. Ус иңшшәыдашәа иҕан, аңшшәы аазго
ааңын шыа агәарахәа идәықәымлацызт, аха аҳауа иаа-
нуалахьан афыһкәа, еиҳаракгыи атцлақәа рда итәныҕкәо
иалагахьаз абаазатәы афһы.

– Ашәгы ааҳартып, аха шыыжьнатцы уеыкәабан, ахь-
та улауцоит, – иҳәеит Ладикәа иееиңштәны. – Цьара
уцарц угәы итәзаргыи, ицегыи иңхаррахаанза ашәи-
тышәи унасыштыуам.

Атаҳмада уи иаһжыа адәахыи дыңшуан, аха илаңш
хьаа хымызт, адәахыи иҕоу нзыжыа азәы иеиңш,
«иаасараза, уажәшыта зынза уара уахь снейуеит» аҳәон
уи аңсҕазаара аңышәа затәык ада акгыи зцым ҕәышрала
иҕәышыз илаңш.

– Ажәкамбашь хьар ҕалап, усшәақәа избоит, – иҳәеит
Ладикәа, ҕымтзакәа еиламхарц.

«Уеизгыи-уеизгыи ус дшәартә идылбалазеи?». Аха
Ладикәа агәра игахьан иңхәыс баша ус акгыи шылым-
хәоз, акы анылхәа, акы шыҕаз.

– Ирод даауама иахьа? – дцааит атаҳмада.

– Сардион уеизгыи-уеизгыи даауеит иахьа, ус ааиц-
хаит, – лхәеит Кама.

– Уажәшыта сышәкәабеит, сышәшышыт, сыхиоуп,
шәара шәусқәа ҕашәтцала, – иҳәеит атаҳмада. – Сара
сәаасырңхалап. Шәара уажәы шәызхьымзаз нас ишә-
цәыхьантахоит, шәааихала...

Даргыи иажәа ҕбамтәкәа хымаңсыма дасу иусахь
иҕынеихеит. Кама афатә архиара далагеит, Ладикәа
адәахыи ддәылтцит.

– Бзаза, о, Бзаза! – җитит уи җытк данынаскыа. Уи иб-жыы ахыгзынтә еиҗагон.

– Машәыр умун! – натицеит аб. Аб ахәычы изы игәы тынчын, уи иакәым җаитцомызт, иара иҗахымкәа аҗа-зәы ихәатәы хатцаны, иахыакәым дцомызт. Зны-зынла иахыахәлаанза ихала мацара дыхәмаруан.

«Иахыа шаҗаҗалалак, ауҗраҗы ажәла каршәтәуп, – даатгылан даахәыц-хәыцит Ладикәа, – аколнхараҗы сызынцәағәарақәа срылгеит. Иахыа аҗны саагылап... Ажәла җбатәуп, зынза иҗасоугыы җамазарц...».

Ашҗа дтыҗшны даныҗшы, ицәкамбашь аҳандақь аҗы ихәуан. Ажәкамбашь баны данааиуаз, аколнхара иатәыз цәык иҗылеит.

«Убарт еиваскып... Җбаҗа цыруа роуп, изакәызеи, шыыбжәанза инасыззоит».

Уи, алатцара ихы ианҗала, зегы ихашҗны, дыҗҗыа ацә ахыбаз шыҗоу иҗынеихеит.

5

Амра тлакашәара иҗеиртә аҗара аамҗа назахыан, аха ажәфән цәара акы ианымҗшыцызт амра, ишышәшыц ишәшыын. Ашыхақәа ааҗшуан. Урт ирхыкны аҗстҗхәақәа тшәаа иҗан, асы зқәыз ашыхақәа, харҗ шкәакәак аиҗш ирыцыхәхәон.

Аҗсабара шыҗшыц иҗшын.

Ақыҗа иалсуаз азиас хәычы аҗсы җан, лбаа аҗстақәа рахь маҗ-маҗ изытуан асы. Азиас нырцә ашышыыхәа иаа-гылт амашыыналас «Волга», раҗхәтәи аҗыжыра. Ашә аартны аҗафхәа инкыдыжылан дааҗытҗ арҗыс назаазак. Уи иуафрахь днықәлахыан, акыргыы иааицлахыан. Иҗаҗаза ихаз ихылҗа ду ааихихын, иҗыашҗа иҗалахыаз ихы инапы нықәишыит, иқәыршәны исаны иҗаз иҗатцартә инықәишыит. Дааскыан азы дынзааҗшылан, илахь ааима-ирҗахәт. Дзаазахыаз, ихәыцра зегы злакәабаз ари азы уажәы имфә акуан.

Амашына ашытахътәи ашә ааиртын, даатытцит чкәы-
на цәрышкәак, иңыинс еикәа бзиа иуатәакәа такаца,
ицәатә кәәф иблүз қапшы ататан, ихәхәы хәаңшшәыла
ихәда интаңсо.

– Ари цәгәала ара ишпабжәхәи, – ихәеит ахатца
дгәамтуа, – иара табом, арахь... Ари амашыналар ара
сырқәахәеит, аха наңгы хазлахалозеи, азагабаа хәгарц
хәкоуп. Насгы, иахә мракы ааңханы асырз пжәаны
ағаанахар, нас уа ханхеит.

– Шәпыла хамцои, уажәшәта ибжәоузеи ара.

– Убжы! Уара уоуп уажәы ахшыф сзырцо. Уаха смоуц,
уиоуп ускак ухы уакәгәыңны узцәажәо.

Ачкәын дааччеит.

– Уааины утал! – днаикәцәкәеит уи.

– Сара шәпыла сцоит, – ихәеит ачкәын, иеааирхәан
ишәта цшзакәа рышхәра дналагеиғ.

– Азагабаа уагоит, уара мыхшатәы! – уи ачкәын
иахыгы днатрысит, – сара исхарам акгы ыказам, ухы
уалырцшызар, ус ухахәатәыла уныкәазомызт.

– Акгы сыхъзом, – дмыццакзакәа, ишәта цыршы
жәпақәагы, иқлапад қапшықәагы ааишыихын, заза
зымбеижәтеи акраатцуаз, итағаахәаз, икәымшәышә-
хәхәаз ишәпаштақәа ахәынцәа злататаз ахаскыин
ғарцшарра инылаиргылт. Минутк иблақәа ааикәицсан,
ихы-иғы аалашеит.

– Ара амашына цәара инхажыыр, маңк азы хәава-
ныкәар, ацхатәры хуп, – ихәеит аб, уи ишәпы анышә
кәашы абас иахықәиργылаз ааизымычхакәа, иаарта-
ташәа, – ахәта улалар, ишцоупсыхәо, уекзаменқәа шака
рыбжәоу умдыруеи...

– Цыххәа змам акгы ыказам... – ихәеит ачкәын, уи
иихәо рацәакгы дазымзырәуа, азахы дыңшуа. – Сара
асынтәи сцоит...

– Бзиоуп, нас, акы сыхъеит хәа ухәо сахааит нас
уаргы саргы ихаибарбап, – иихәаз акгы ахәалнам-

доз игәы җыжәжәо, инапсыргәйтә аеыгәхәа аруль
ианнықәикша, асигнал җытқьейт; иарггы даатрысын,
ихыңы еихаггы иааицакит.

Ачкәын дышиашаз азахы иҗынеихейт.

– Грышья! Грышья!..

Грышья хымаңсыма иңынскәа ааишхиршәшәан,
иахә ылахәан ишьаз җақатәи иеиқәа ақаңшьяра акәара
иналаңҗейт.

– Грышья!

– Изақәызеи мшәан? Амашына ргылан уаа, уарггы
урызгоит.

– Уара уоуп сара азы сырызго?!

– Узырсымгозеи?..

Ас сықазамызт, сыңсра аау, игәы иаанагоит аб, сгәы
абас изкыдсылози, иара чкәын қадыңгыгы дзихым-
хәыңуазеи.

Усгыы игәы иаанагон, аха изыхкыозгыы идыруан. Иды-
руан, аха иагья ус иқазарггы, иңа ихәтәы шқахеимтҗои.
Иара ачкәын, җыңнықәан данықаз инаркны, иаб дитә-
хын, ңыара данцоз дихтәыуон, данааилак дидгъежы-
лон. Аха иара ңыара данцоз дыңцакуан, аҗнықәа дангәар-
лоз дааңсан, иаха имамызт, дырҗеггых дышихтәыуоз
дыштылан дыңәон. Уажәшты, ичкәын даныҗейдас,
иааигәара дықазар итаһуп, – аха ачкәын иеахигойт, ар-
гамаду ибойт хәыңы-хәыңла хара дышиңәңәңәз, дшы-
харахаз.

Уажәы еиха иеиртатар, иаахтзаны диаңәажәар
итаһын, аха иара итәала ихымзгышәон, иеылаиркәыр
хәа даңәшәон.

«Сеахыласырқәхыоу азхойт, – игәахәуан уи, – исы-
моу зеггы ззыстаху аңынҗамрыңқыа икны акәын уажәы
иахысыгыз...»

Асгыы игәы иаанагон, аха уи идыруан ари азцаара
иара изы ус ишымариамыз. Ачкәын изымдыруазароуп

иамур иара ичылаиркэыр шилшо, уи шака ирыцхароу. Убрыгь анидыр – настэи ицстазаара цакы амам хэа ицхьазан.

Дырфегых акы дацэшэом, абриакара ацабаа, иитакым акацара, аеазэы ихы итацара ухэа иаакаи-цахэоу зеггы атыхэтэан ишбашоу ихала ибар... Ицкэын уи хатыр анакэимта – уа даалгон.

Дырфегых ихы аакылирхэхэан, ицкэын иахь дыцшит, аха уи иматэакэа ифыцракны, ишыатца штца-жэпакэа аклападкэа иртацэгэаз кацшь-кацшьза арахь иртыцшуа, нак-аак икны, акэыц дахагылоушэа, акэара ишыапы ыкэыргыло азахы днеиуашэа аниба, амашына аахьеирхэын, ишыапы зыкэкыз ианнакэиргэгэа, анышэ цсасии ашыаци шеилаз иатцыкыкыо, алэа ыкэырчуа ифатиркэит.

6

Грышыа азы дынхыкэгылан, изшыапык аназара нзааикылт, ихышэашэан, аха игэы иахэан изааимхзакэа ус иа-аникылт. Ази иареи анааимадаха, азыцша хышэашэаза инаисит, фыфкэакгы аمانы. Аффы уажэы имахауазар каларын, ус игэалашэон. Данхэычыз, амра аныфэагылоз арахь еибарыфны иаауан. Аха уи фыкэшаанза аталара иацэыцсуа макыана ихышэашэаз ахахэ кыака ду икэтэон. Ускан аиргь-аиргьхэа уцынтца итасуан ффы цагак. Уи закэы ффыз иара издырамызт, аха ифызцэа ачкэынцэа руазэы ашыха дыргахьан, уи ихэон ари ашыха аффы ахоуп хэа. Ашыха аффы хэа акрыкатэказу издырамызт. Амра акыр ианшлак, ари ахахэ кыакагы ирласны ишуан. Изыкэымтэо ианалагалак, цака итагылан азы агэыдыртэалон. Нас ифыкэибахэан икэтэон. Уи амырхэага аффы ахылцуан. Азиасгы. Ахэылпаз азиас афыфкэа зеггы ирацысуан ацсыз ффы.

Грышыа азы дынталан, дмыццакзакэа дырт. Азы хышэашэа деихыкка дканатцеит. Иеикэа ааишыейтан,

ишьапы еилеихәонатц, азы дхыпшылон уажәы-уажәы. Азы аакыискья акыр аңақәа ирхызсо ишыказ ҫашьомызт. Ускан иатәахуаз ахахәқәа реиҳарак, уажәы арахь иалпшуан, азынра изыгхаз акамбашь аҕәкәылқәа реипш. Ани ақәа рацәақәа раан иҕанатцаз аңақәа уажәы инаскья-ааскьян игылан.

Аңақәагьы ааңсаны иҕазшәа ибеит ақкәын: имари-амызт зымч анталалак иаапкуаз ари азиас хәыңы еснагь алаба навакуа амҫаңгара.

Ишьапы еилахәаны, ихы дҫахан азыпшахәа даны-наныпшыла ауп уи еиҳагьы ианеиликаа, ара зегьы, азиасгьы данхәыңыз ишибац ибартә ишыкам. Иара иблақәа аеакала иңшуа иҕалоу, дара убас аеытәахышьа рцоу – ишубац иубошәа, арахь иумбазо. Бзиа иубоз ауафы акраамтаза данумбалак, шәеиқәшәаргьы, шәахъзеибадырыз ауп иңьашәшьо – уаҳа акы аашәзеилыхуам.

Аха аңсабара аеакала иҕазароуп хәа игәы иаанагон ақкәын, аңсабара ауаҫ иеипш ирласны аеиетанакуам, уи афархьмца иаҫызам. Ахи-атдыхәеи ауафы иоуп – ас ирласны зееитазкуа.

Дахьгылаз иҫахыкшәа азы ахахә дукәа иахьырхые-еоз, акраамта иззыпшыз азәы харантәи дгәанатан иччошәа убон. Аха уи аччаңшь иара иаҫнагон. Аччаңшь мацара акәым, уи ианахәаша рацәаны ишамоу атәгьы инардыруан. Аха ари иахьиасытәкьоз алағьыз хәкәкәала ицон, ахәатәы иахьзаны иахьазымхәоз, абз аҫы иштәбылгьоз мацара иахьиасуаз азы. Наҕ аҫынаарахь ианнеилак, итажьыз ахахә дукәа ианрыхьашалак, игәамтцхамтцуа абжы цәгьахон, ашәах алхәата ицон, аха еилырганы акы ахәаанза иианагон.

Ақкәын уахьгьы дыңшны дааңышәарччеит.

Уи макьяна дзазхәыцуамызт, аамтагьы убас ииаҫыр ишцоз иара абыржәгьы, уажәы ицаз аминут уаҳа ишых-

нымхәуаз, нас ицон асаат, нас амш, амчыбжь, амзақәа, ашықәс. Уи макъана издырамызт ауафы дычкәыннатцы, игәыдычәало аамта азгъыра ускак имырхъаакәа ишпико... Изгәамтазақәа. Аха имч ишәо данналагалак, аамта азырфаш даашьтыхзаны иара иахьатаху дшаго... ахааназ икоу амшын ду, амшын еикәатцәа – ацсра ашка иахълеиуа.

Ацкәын ичааилеихәан, ицъынскәа ахәынтцәа илам-сырц пытк иаатцаиркәакәан, азиас мацк игәы азхъаауазарггы, дахъазымдырызггы ааитахымхазазарггы, уаха дхьампшкәа ифынеихеит.

Агәы хьаблаарақәа, абзиабарақәа, агәыблрақәа ртәы аахтны ианырхәоз изыхгомьызт уи, избанзар урт ауаа рфала ишырхәои, иара ус ишазыкоуи хәыки шьхаки рыбжьоуп хәа ицхъазон. Иара иахьынзеибоз убас ихәартә дказтцоз еихан: иаб иатцшьцәан ахәара идьуран, санычкәыназ сзеипшраз, хәахәак баны сшавымсуаз, уи гәагымзар акггы шатнымтцауз... Уажәы дшыкоу алахьеиршшарц, иалафәеикәақәарц акәызшәа икалон, уи, ицкәынра хәдықәтцара заируаз.

Грышьа иаб иашьейтцыб, уажәы зеггы ахьцо, рабацәа рхәыштәара иаху – аеакалаза дыкоуп. Уи иаакаитцоз, иааихәоз зеггы нагзаны агәра игон, ихеитцон Грышьа. Аха изианамыжьуа аеак ыкоуп – ацәгъара ақәфитзом, егъа дургәаарггы дыткъазом, ахьаршшара далагоит, аара иара ихы иадитцоит, уи иашьейхаб анцәа иеипш дихәапшуеит, цъара игәы акы алымсында хәа дыкоуп. Арахь иара игәы иалсуа азәггы хъаас имазам. Ацкәын ус ибон: иашьейтцбы ас мыцхәы хәтыр иқәйтцо даналагалак, иаб еихаггы иеирчуан, ихахә ылихуан. Очамчыра даныкоу, мыцхәы хәтыр иқәтцан иаб ус азәы дидгъежьыло димбацыт, аха иара уа зеггы рфәы дапсышәан, дхан. Ара усггы бзиа дырбон ақнытә, инаццанггы ихахә ылихыр итахызар акәхарын. Цъара ихахә аалимхзақәа дымфасыр дрыцхамзи.

Убри ихәхә ылхрақәа иреиуан, арахь даацыпхьаза иабгьы, иашьагьы, итацагьы рҕы мацара акәымкәа, иа-аиуа зегьы рҕы датцаеырбан иахьыхәо, ицәашәтатәы ада рыфны акы аафнымгакәа, Ага дцаны хазынхара шыкайтцаз атәы. Аха уахь иигоз ирымаз, усқан излархәо ала, аиргьхәа иқәкьакьаз ауаа? Рыхьатә кәасқьа иртазаргьы, ахырбгаларагьы алшомызт – убаскак ахытцеит. Уимоу, Грышья иаб иашья, ашьяп ҕыцқәа атцеитарц азы, агыдра зықәгылазгьы, хыхь ахафәа нызкы-лоз ақырстақәагьы, ахәылбгьы ирҕыцыр, иара ажәйтә гәеихасагьы афнытқала алампа аҕытцикьар акәхеит. Ахафәа акәзар, иаахьыхзаны ирҕыцтәхеит.

Ацкәын иабгьы, – иашья абас раб ифны анирҕыцуаз, иара илымхәцә иқәыжьны дтәан. «Ихы дахәааит, азәы акы ицәахамгеит, азәы ҳицрыхом...» – ихәон усқан.

Иеитцбы дицхраар илшон усқан, уажәы атцкысгьы.

...Хазы данцоз, хазы ами, Агака данцатцәкьоз излархәоз ала, иртөз ирымаз: иабду – Марыхә иеибашьяуаз рхәы ганы дшыгьежьюаз рҕыхәа бғалт, ибафцацгьы рымбеит. Ацәкәа усқан, уеизгьы иумазар каломызт. Камбашьки жәыки есышықәса ираазоз аҳәеитцеи ашәахтәкәа иргон, иагьрызхомызт.

Грышья дныхгыла-аахгыло, акьытцәыра зхытцәахьаз, акыр зхытцуаз абғанц еиха ихьыхбараз пшаауа, амфаду данылан дцон. Иууаза ишыказ иқан, атцарақәа ашәа рхәомызт, ус зны-зынла «тцәит-тцәит» хәа еикәҕытцуаз арцынақәеи арбагькәеи рыбжыы ари аҕахаҕымтра рзырқәацомызт. Амфәа нымфәахытц-аамфәахытц ишьтаз адәкәа цьара-цьара ашьяц ҕа нарылпшқәахьан, аха макьана ицәхәын, какацкгьы фрылымшәацызт. Иара данхәычыз, ихы идыруа даныкала инаркны, иабгьы иангьы ақытаҕы дааганы дынкаршәны ицеит. Усқан иаха рымамызт, инхар-интцыр акәын асынтәи Ага иахьнеиз. Иара дхәычын, аха акгьы ихамыштзеит: акраамта дгәыкуан,

иани иаби гəхьааган дыцсуан, аха нас дашьцылт. Ускан ианду лыпсы тан, ирласынгы иан длыцсахт. Иаб иашьа Ладикəагы дычкəыназан, аха абра изиуит.

Ашьтахь, данышеидас, иани иаби рыкататəкəа зегы ианрылга, иаргы дыршегых даашьтцаа дыргеит. Дырго ианалага, Ладикəа ишьапы иеаакəыршан дикит, срумтан хəа (ианду дыцсхьан). Акраамтагы ихамыштуа изын-хеит, Ладикəа ахааназ идимбалацыз ала дахьихəаф-шыз, насгы инапы хəыцкəа мчыла иааимхны дышир-гылаз. Еихарак изхымгоз убарт анапы гəгəакəа шатара рымамкəа иахьыкалаз акəын. Ашьтахь, агəра игеит, уи иашьа игəы нхар хəа дшəаны шакəыз ус зыкайтцоз. Егьа ус акəзаргы, уажəы цкəа ианеиликаагы, уи ихамыштит. Макьанагы агəра изгомызт, мацк иадамзаргы адуцəа рахь аихабра, амчра ағацхьа ахыларкəра злам азəы дыкоуп хəа.

Грышьа уахь даныргагы, иаби иани рыфны, ақалакь, аулица акраамта дзашьцыломызт, ақытахь, дахьаазахьаз ихон, дгəыкуан. Аха, иаби иани иара ус цхныкгы арахь даармышьтит. Дара абас иахьыхаштыз, дызхылымтыз ауаа ахьеигьеишьоз азы ршьа руан. Ибла ишабоз, ихəыцны дрыцхамшьакəа. Ршьагы руан, аха иеилахəара, иеилацара, амаланыкəакəа – акы ааигрыжьуамызт. Аха иахьа уажəраанзагы урт зегы, иара игəы канатцап хəа акəымкəа, анацшцəа рзы икарцошəа ибон. Иахьа-гы, ифызцəа азəы диеицəамкəа дахьеилархəогы убри афнытə ауп хəа хатыр изакəзамызт.

Зегы иреицəан ақалакьтəи ашкол ашьцылара. Анардасцəеи, ацьыбаталацəеи, ацəыцахəытхəытцəеи, аимаакəыршəцəеи рхəыцкəа рыла итəын уи. Арахь уахьрыхəафшуаз аблуз шкəакəакəа ршəын, ашəыра заманакəа ркын, агалстук кацшькəа рхан, аха урт аеакалаза икан, убарт иреипшу ахəыцкəа цьара икоуп хəа дыказамызт уаанза.

Уажәы идыруеит, урт рахытә амзышәакәа шыра-
цәафугы, уаха назтахымгы шыкоу, афызарафгы, аца-
рафгы, ауафарафгы.

Иаргы убри ақалақы, аулицей, амшыни, ашколи
ахаангы дрыбжызшәа дкалеит. Ара дахьяаиуагы игәы
хьяауеит, аха азиасгы адәкәагы дахьырзымдырыз,
иара ишитаху рәахьидмырбо цьоушьяртә иказам.

Ари аңшахәа рхақәа хәмарыртас ирыман аңнытә,
цъара цансгы мөахәастак нмыжызакәа ицәағаны
ианышъяртцалак, даара ргәы иалсуан.

Урт зегы игәалашәон ауп Грышья, игәалашәон ауп.

Амөаду днымөахытын акәарацча шыкоу ифьинеи-
хеит. Ари акәарацча азиас иалцны аңсыз талон. Асырз
анлеиуаз аамтазы, иара азиас иахьяалалоз маңк
иөаскьяны аңсыз тоңуан. Уи – усқан иара ицегы
данхәыңыз, ара даныказ. Аха уажәшъя иакәытцхьан.
Итопуаз аңсыз абаказ, есышықәса азиас ахахы ицаны
хәшәы бааңсык тартәон, аңсыз акәым, цъара «уақ» зхәоз
дағык таршәымкәа иаарылгон. Азиасгы акраамта, ус
иқьалан цъара акы таршәзамкәа, иқәықәмашәықәмаха
ииясны ицон. Ара иаванхо иргәалашәоит, ари азиас
ңсыз агны избыхадаз, ихәылыхәылуа итажьын. Есңхны
ргәыштәархәыра ашәахәа аныңханы убла ихыңча-
лон, есааңны, шаанза асыңсақәа рқынтәи азиас иаа-
нагоз асырз ахәылпаз аңафқәа рхәыржыы еиларгыло
ианаарытаеәалоз, акәарацча ахьяалалоз иөатцакны
иказ азыжқәа рфь гәың-гәыңла рееизыргон, ахш
ачыргә иантачуа аиңш, зыкәтағы зыңрашны иказ
атоңра ңсызқәа. Абри ршоура иңьяңьаза рыхқәа
рахь ирылнахәан, акраамта рөыдрыхуан урт асырз
цааршә ала. Ус-ус, рычхара хытңны, ахәлара рәалакны,
ишхәыңкызгы акәарахь идәықәлон, нас уа итеибагәа
атцара иалагон. Иртдон, иртдон, иртдон – рычедырдон. Урт
арцынақәа ирышъягыла аңстатцага ақәтәо рәаархон

аңсыз арбағықәа. Акәара ихыжылаз акәырт иакәтәоз уи аңстатқага ңшашәшәыла зыңсың лазга-қазгоз акәара иархышәшәоз атх иалңхон, ицәытцыңхон ишкәакәаза лашаран.

Грышыа игәалашәоит, уажәааны ари акәараңча азиас иахыалало атңангәара ҕартңон ағышәта атан, акыр иахыкны, итопуа аңсыз раңәазарғыы иакыртә аҕара атың рызныжыны, акәараңча ааихтәазаны атңангәара ҕартңон. Хәылңазыла рыңсы заны наҕ-ааҕ аңаққәа инарықәион ауаа. Аңсыз акраамта итоңны, ирҕьоз ртхыәәқәа рышытыбжы агара иааҕәытңны, рәаартынчны атцара ианналагоз, еиха аңышәа змаз ағышәтахь днәи-ны, ағышәтаркыга ааңыражыны икуан. Егьырт еибарс-ны итоңны иҕаз аңсызқәа иаарыралон. Ашыапы иадыр-гон иааңсаны иҕаз аңсыз, уаңтцәыла икны, иңатңатүа ирҕәынхәалаз ашыла ҕәыкы афәы зхыз рмакәанқәа рахь ағынадырхон. Нас иаразнак иаарыжәлоз ахауа иахәәҕны, уа рәаадыртынчуан зуал назыгзаз аңсызқәа.

Акәараңча алаҕбаб ташышы, аңсрашәоу абзарашәоу аиргьхәа акы ахәон. Грышыа ааадахышәа иамаз азыжы дынтаңшит, уи еитцапата итатәан, ңара ңсы зхоу акы зтоу еипшымызт. Ихы итәҕы ианынахеик, аиргьхәа ихыиңы аанибааит. Хәыңы-хәыңла еиха ианыңшит исахьа, даара итәымызшәа, аха итқааны иара ихәаңшуазшәа ибеит уи илаңш. Ихәаңшуан, аха абри дабазбахьей, иарей сарей хабеиқәшәахьей, насғыы иахзеилоузеи хәа итцауан уи. Иаразнак ихы ашытыхын, ирласны акәара днытҕьейт. Адәы дахынықәлаз, аккара илтңны камбашьқәак арахь рәаархейт. Аккарахь хәыңқәакғы рышытыбжы гон.

– Акамбашьқәа шәырҕәатц, афида азы ақәтәатәуп.

– Уаха имго иҕастойт ғұмтын акәымзар!

Грышыа уажәоуп дангәейта, аккара уахәаалтүа, ахьа-ца ашыапаңы итцтүа, нас убри инаркны акәара аҕын-за еиха ианаарфәроугыы изырцәаакуа азыхь аңхыашәа

игылаз ачкэын. Уи ихэда убас иаун, ихылца бызкыабы
атэван иахарпоушэа акэын асынтэи ишубоз.

Грышыа дарччеит ари.

Дыччаны уахь даныцшы, ачкэын дныцаба дцахьан.
Дааццакны аккара даназааигэаха, ахэычырацэа рыб-
жыы иахаит. Аккара данныцдала ибеит, ахьацанаа ду иад-
гылаз ажэкамбашь ду. Уи иаакэыршан ахэыцкэа гылан.
Згаб цэрышкэак, икэсхьаз лытцкы кацшыы дтакыкы, уи
ахьацанаа дыкэгылан. Лара латцкыс иеитцаз хэыцкэак
акамбашь иагэон, наф ахьацанаахь итцегыы инаскьарц.
Аакыыскыа азыхь аафс иибаз ачкэын цэрышкэеи егырт
иреихаз аеа цкэына махэажэ-шьахэажэки арахь
иааскыашэа игылан. Урт уажэы-уажэы рыбжыы атэы
иахатцаны иччон, нас ахэыцкэа ирыткаьон.

– Шэагэ, шэагэ, ашыапкэа шэаб имгытцроуп!

– Дшыфоу убауоу, илымхацэа ихы рыбжыазза.

– Уиас, унеи акэымзар, уаниз амш угэаласыршэоит!

Азгабгы даарак ишылтахымыз фашьомызт, аха урт
дрыцэшэозу, уажэы-уажэы лшыапы уахь илырхон, аха
акамбашь азкэа афынза илзынагзомызт. Лытцкыы тшэан.
Ларгыы царык лакэын, лыблацэа ачча рхыхэхэыла, лхы-
лфы хырфашэза.

Храк иафараз акамбашь иагэозгы абомызт, абга
тарлакны иахьгылаз, хара цьара ицшуан, изыкэгылаз
анышэ атэеыло.

– Иауам! – ихэеит акамбашь иагэоз ахэыцкэа руазэы
дхыжэза даарылцын.

– Уахь унеи! – ишыапы наифыан ишытахь инахьирсит
ачкэын махэажэ-шьахэажэ. – Ашыапы уацахароуп ма
иуркэацароуп!

– Ашыапы датцахатэфьандаз, икьатеикэа арахь ифала
ихамбарызи, – ибжыы атэы иахатцаны дааччеит егы,
ихэда ду аргыарахь ирнаан, ихылца бызкыабы ду шамоу
ихы хьартэины ачкэын хыжэ хэыцы дихэацшуа.

– Хаит, иулазтаз иулихааит изакэйтэ мчузеи иа-аулажы, акамбашь! – лыбжыы ҕарыхэтэаза иналыргейт азҕаб, акыркырха дааччан, дыңан акамбашь абҕа днақәпалан, иаразнак днақәтәеит.

– Оо, оҕо-хоро! – иөейбархәхәеит ааскыа игылаз ахбыцқаа. Ани ахәдатхәа али-ңси рыбжьара акамбашь ашътахъ днадпалан, атыхәахъ инапы ширхаз ибеит, ахахә еикәатқаа ду еипш игылаз акамбашьгыы ҕатқкәеит. Ахәыцқәа адыккыан ақәыцра инылаңсеит. Азҕаб хәыцы ңшшәы зхазамыз лхы-лҕы илаңш нақәшәеит. Акамбашь аапкызшәа акәын ишцоз. Азҕаб ңыара махәык днанкыар уаха лтахзамызт.

Грышья али-ңси рыбжьара даакылкыан, акамбашь днаңыххылт: уи изыртәир адәахыы ахы архап, уахы арасра ыкан, дканажьыргыы усмызт. Аха акамбашь акгыы абазомызт, ишиашоу ахы иқәкны иааиуан.

Уажәы даныццакы, уи рыбжыы шақәдыргогыы ихаштит, данхәычыз иидыруаз. Уаха ишқакаитцоз, ус дыхәхәарц иҕы анааихих, аңсы талт уи данхәычыз ибзиан иидыруаз:

– Орей, орей!!

Акамбашь аанымгылазакәа иаатәин, адәахыы имцакәа, дырөегыы абнахы ахы археит. Иаапкызшәатқәкыа акәын адгыл тәрәыло ишцоз.

– Бың, бың!!! – ишилшоз ибжыы иргеит Грышья. Азҕабгыы иаапкыз акамбашь дахууан атаз аашытлыргейт. Грышья дыфны дналхаххит: дахькахаз нышәын, иҕьарамызт, дашкгыы ытцыхәхәомызт, аха лхы лшьямхы иқәыргәғәашәа лҕахьяалрейңыыз ус дынхеит.

– Ибыхьма, бжыы бцама? – Грышья уи дылғапшырц итаххеит, аха лхы убас илыкәалыргеит, бартахаа амамкәа.

Убаскануоп иангәеиҕа, дахькахаз лыткы шыпжәаз, лцәагыы маңк иаацәғәыхаан ишыказ.

Ихы дөахан даанаңшы-ааңшит, ахбыцқәагыы, ахәычқәагыы нытцаба ицахьан.

– Бзиоуп нас, сара сцоит, – ихәеит Грышья азґаб лахь. – Барггы бгылан бца.

Аккара дѡыцалан, хьаца шьяпык ашыцламтә ахныхәхәы иахьыказ иенадцан даагылт. Асынтәи ибзианы дибартан азґаб... Уи раґхья лхы хәычык иаалырқәацан, дцәытыңшы даанаңшы-ааңшит, нас лхы ѡышьтылхзан даанаңшы-ааңшит, дагьѡацґкьеит. Уи дытәрышкәаза, ашьабста даѡызан. Дышгылаз лхы ырңшзан иаахырны, лышьтахь ахьыңжәаз днахәаңшит. Убри аамтәзы, аккара уахьнытшәо иґаз арасра жәпара аґынтәи рыбжыы ацәы иахатцаны адрухәа иччеит. Лара ашырхәа арахь лызқәа лырхан, лнацәа дуқәа кьакьаза икны, лнапқәа акы наґ иго, акы арахь иааго акы длыр-бон. «Ари шәәқәтәоуп, ари шәывакуп» хәа аанагон уи. Изықәлыртәозггы аеада акәын. Лыварахь мацара акәзамызт, лышьтахьггы цаңшьза иааңшуан. Грышья да-аччеит.

– Ицаңшьза, ицаңшьза! – рыбжыы ацәы иахатцаны идыргеит атырасра аґынтәи.

– ...Ицаңшьза, ицаңшьза!

Лара дырѡеггых ирлас-ырласны, «шәәқәтәоуп, ишәы-вакуп» дырбо дѡацґьан, аңшзеиңш аккара днылапґа дцеит.

Грышья дааччеит.

– Ицаңшьза, ицаңшьза! – ңытраамтәк аґдара аґынтәи игон ахәыцқәа рыбжыы. Нас зеггы ааиқәтәан, аңсабара зымехакны иґаз ашьхныңсылара иааиланакит дырѡеггых зеггы.

Грышьяггы уаҳа уаѡ дааиңымлазакәа хыхь дыѡ-хашәалт. Амѡаду днанысны, амѡахәаста тбаа данылан иґанынеиха нахыс, дибон хәычык иееиқәыңшьыхаа азмах хәычы дахьхықәтәалаз. Азышьтаґы даннеи ауп уи Бзаза шиакәыз анидыр. Игәы аатґыргґааит рацәак дшимбацызггы, уи бзиа иибоз иаб иашьеиңа хәычы да-

ара дитахын. Азышътра дталан дышнеиуаз, аңшхэынтә иалхыз уи излагара хэычы днахагылт. Азышътрагы тѳааны иҕан, аңшхэынтә злагарагы ҕэызгаза итәан.

– Бзаза! – ихәеит ибжыы рмачзан Грышья.

Бзаза иеимыртысит, аха ихъз шиаҳаз аҕара уды-рыртә, маңзак аҕааитцанаргәгәеит ицәеижыы хэычы зегы.

– Бза-за...

Бзаза ашырхәа дхәхәит, дагыбеит. Акы дақзамшәа дѳатҕыан, Грышья ихәда днахынхалт. Иаргыы акраамтә дигәыдыргәгәала дикын, нас ихъшәашәаза иҕаз изамѳақәа ааигәзит. Цаҕа даныѳаиргыла, хэычык дыңхашьян, ихы аалаирҕәит.

– Бзаза, удухазаап, уарҕысхазаап! – ихәеит Грышья. – Аа, исхаштыз, – иҕыыба дынталан ѳ-шоколадк ааҕигеит.

Бзаза дцәытыңшшәад днарыхәапшын, ихы-иҕы аалашеит, аха инапы днамыхеит.

– Ига, арт уара иутәуп, – инаидигалт. Бзаза инапы днахан, ашышьяхәа иааимихын, ихы-иҕы ччаңшьяла илаша-лашо иѳышътихит. Грышьягы уи днаихәаччеит. Нас, Бзаза, арахъ дыццакцәаргыы дацәыңхашьо, хымапсыма руақы наҕ иҕыыбахъ интәитцан, руақых раңхятәи ақбаадцәа иаалихын, ацырцыр аҕны даннеи, иара ус инапы аахышыйт. Уи ашытыбжъ аргеит.

– Абжыы иара иаѳызоуп, – ихәеит Бзаза макьяна дыңхашьяны, инытцакны.

– Уи шҕа, Бзаза? – даара дазҕлымхан дтәаит Грышья.

– Иара цырцыруа иҕами, – ихәеит Бзаза, – абжыгы убас иҕоуп.

– Уи аиаша ухәеит, сара игәасымтәзацызт, – иаацьеишьеит Грышья.

– Ари цырцыруеит, аха итатаза ицырцыруеит, абжыгы татоуп, – ихәеит Бзаза. – Атанақьгы ас ицырцыруеит, аха икьякьоуп, абжыгы кьякьоуп. Цианцеи Хыымцеи

аңсызкразы итдырхуаз ахәацқәа зтәрыпсоз атанақьгы убас икан.

– Оо, Бзаза, арт сара зынза исыздырзом, – ихәеит Грышьа, гәыкалацәкьа, – ифала, ифала.

Бзаза ашоколад даннацха ихыиҕы ааихалашеит. Грышьагы игәы иахәан дааччеит.

– Ара узтәоузеи, Бзаза?

– Ароу?... – дааҕахеит Бзаза, аха даахәыцхәыцын, даанаңшы-ааңшын, ус нацитцеит: – Уара иуасхәоит. Уаҕы иасхәар калазомызт, аха уара иуасхәоит. Абра акы гәаҕан исымоуп. Уаалеи, иусырбоит...

Бзаза азмах хәычы дынхықәгылеит, Грышьагы ихы ларкәны уи дынзааңшылеит. Адагь ахьхәытцәтәиз еилаханто азыхәашь ҕханагалт.

– Ана уңши, ани адагь кәтагьқәа рахь, – ихәеит мажажәала Бзаза. – Ани еихау аҕыт аҕы рыгәтаза иҕоу акәтагь убауоу?

– Исымбакәа.

– Уи агәта иҕоу аиқәатцәара еиха ишеихау убауоу?

– Исымбакәа, уи еиха ирласны игәылтцуеит.

Бзаза дгачамкны уи днаихәаңшит:

– Уаргы иудыруама уи?

– Издыруеит... Сгәы иаанагоит ус.

– Иудыруеит, – ихәеит Бзаза, ихыиҕы ааихалашеит.

– Абни аиқәатцәа аҕартбаауеит, избанзар аңсы убрахь италарц иҕоуп. Аңсы макьана иҕазам, аҕроуп иҕоу. Уи аҕрагы макьана ихиазмар акәхап, аңсы мааиц.

– Бзаза! – ихәеит Грышьа. – Уара уссируп, уара уҕәышцәоуп уажәнәтә.

– Убри анааиуа збарцоуп ара сызтәоу, – ихәеит Бзаза итцегьгы ибжы рмаңны. – Иааианза сцазом...

Грышьа ихы ларкәны ахәычы изамҕа ацәах аахиргеит. Игәы рахатза адунеи аҕы аиашеи ақыареи, аңсабареи ауааи реизыҕазаара, реицәакрада акгы ыҕамшәа дааҕалеит.

– Бзаза, – ихәеит Грышья. – Уи макъана иааизом,
– ихы ларфкәзаны днахәаңшит, – аха, аиашаз, иахья
игәылтыргыы калоит.

– Иааир?

– Макъана акрагуп, уажәы афныка хцап, нас аха
соур, саргыы суцаауеит. Саргыы ахаан исымбац акы аңсы
штало.

– Бзиоуп, уажәы хцап. Нас сумбар, арахь сшааз уды-
руаз.

Еиманы рфынархан, ңытк инаскыхан, Бзаза даагылт.

– Уаха азәгы иаумхәааит, – ихәеит уи ибжыи
нытцакны, – ари шызбаз уафы издырзом уареи сареи
хада. Ирацәафны ирдыыр, зегы ахәаңшуа иалагар,
аңсы шәаны имааизар калоит.

– Калашья амоума, сара амаза атәахышья бзиазан
издыруеит.

7

Грышья иаб имашына азнырцә аңшахәа иангы-
лаз афны амзырха инадырххылан иааникылт. Агәтәы
матцурта даафныцын, дыццакы-ццакуа арахь иәааихеит
аңшәма.

– Махран, уххь згеит, еснагь усыргәаңкуеит, аха
сацоуцарым хәа сгәыгуеит, – ихәеит Грышья иаб. – Абри
азы акы хзазымуит, азәгы акы хцаңсамхеит уи азы...

– Хәи ишцоухәо, Ианкәа, уххь згеит, – ихәеит аңшәма,
аукуы, еинаалак, ицәажәашытыбжь бзиан. – Уафцас
хәхьеибамбо ауп хгәы иалоу акәымзар, уара анцәа
уахирбазар, еихау гәырғара ыкоума.

Уи ашырхәа днеин, ифбаны еиәагылаз агәашәкәа
кәақыза иааиртит. Ианкәагы амашына дынтатәан,
аус ааирун, ашышыхәа амзырха днықәлан, агәара
иазааигәан иааиргылт.

– Ахахаи акы уацәымшәан, – ихәеит Махран, – ама-
шына цыара азәы дакысырхәа.

– Калашья амоума, ари уажәада иансмыжыцкәа сыкоума, – ихәеит Ианкәа дыпсышәаха, – уажәада усмыргәақыцкәа сыкоума.

– Убри ухәо уалагар, сгәы иалсуеит, – ихәеит Махран дышшәырза дахыглаз. – Хара хайбаазахъеит, ара зы хәычык хабжъан умхәозар хайтаацәарами.

– Уажәшътә уаха цъаргыы сзымцозар акәхап, уатдәы уеизгыы ара саиуеит... – Ианкәа ацара итахытцәкъан ифинеихеит.

– Ус аныкаутца сгәы ишалсуа удыруаз! – ибжыы царыхәтцәаза ифаиргеит ацшәма. – Цъара уфы мыртцызакәа!

– Уаха уара умсит, насгыы сара амашына ныкәысцоит хәа сафуп, иара усгыы – изжәуам, исфом.

Ианкәа идыруан, Махран егъа ухәаргыы, уртқәа рфы хьархәшья змамыз азәы шиакәыз, аха иахьынзауа ир-мариарц итахын.

– Ма хашгылоу, – ихәеит Махран.

Ас ирмариан дахьазааиз аафъеишьеит Ианкәа. Махран ипхәыс пхәыс назаазан, макъана акыр дызгабын. Уи аирызи ашәаза ххны, афыктцәатцәеи иареи знызи атцәақәа зынгылаз саанки лыман амзырха агәтахьы днеины даагылахьан.

– Иахтоу, иахья хашта зшыапы тазыргылаз, арцыс бзиа, еицырдыруа, абзиара умаз, уфны абзиараз имфахытца, уара уахьымфахытца абзиараз умфахытца, уныхәаныпхьан анцәа укайтцааит! – ихәан, ацшәма интыркәкәаны ижәит. – Аштә уқәыргылан ухамоуп, ацсра соундаз, – нацитцеит уи иатцәа асаан ианыргыло.

– Ишцоухәо, уара абзиара ззыкалаша, ихыхәхәа иказ атцәа асаан иаанихт, – хазтоу, згәашә, зыфнашә, згәы абас итбаау анцәа уиныхәааит, еснагъ абзиараз умзырхахьы ршыапы еихыргалааит.

– Абзиара ззыкалаша! Ацшәмацәа бзиандаз ас аштә уқәыргылан урымазауазма.

Хәбақа ныхәәҗа аник, ииулак аңшәма иҗааимпы-
цыкәкәан рашта дынтыцын, аңхатәры ахьхыз ахь
аңшахәа иаваршәны иҗынеихеит Ианкәа.

Махран иҗадахы инхоз иаб иашьа иҗынза дназаан-
за азиас ахь дхьатәиуан. Азиас аҗы дназаанза азлагара
хәычы ахацәа дныкәыңшит.

Азлагара хәычы мшаҗены ишибац иҗан, ашә
хьыдырза, излахыбыз аҗауар еикәатәаханы, изкыз
ателкәа ахьыңахьаз ыҗан. Убас иҗан, аха ақәа кылсу-
амызт макьана, еихаракгы алуҗа аҗы. Алуҗа ақәа
анақәтәа – нас башоуп.

Ахатәгы мшаҗенеиңш ишеибгаз иҗыстысуан. Аха
цәка иахьыҗежьуа улаңш ахьымзо иатан азлагара-
бырбал, уи акәын иара цыс иахазгы, мчыс иамазгы.

Ианкәа азлагара илаңш анынахига игәы иалсит,
уаҗдас иахьыҗатамыз, азәы дахьыҗамлаз убри ахьб
зырҗыцшаз. Иатахузеи – гәйдкылак аҗауари, жәабақа-
жәохәка метр атели, цыбак азна атәымҗи роуп. Ибааз,
икәыршә-царшәны иҗоу аҗәкәа рҗыңан аҗыцкәа атәзар,
ашә зынза иаарҗыцзар – еидарак аҗыбжа ауп иатаху.

Аха уи идыруан, ус иаарласны уаҗы ишыҗаимҗо, иар-
гы инапы шымаазо. Иара ара даныҗазгы абастәкьа
игылан, аха акризыҗатәма. Амала, абасҗак ианықәслак
еиха ачхауеит. Иҗыцны ироур, мчыбжык ала ала-аҗы
ахьтоу умбо иҗартҗоит, аҗырақәа идырганы, рацәала,
шәыгала ишәны, аиндеиаа рҗыза иеиңш. Уажәы ргәы
рзақәкзом, рылаңш аҗнагоит.

Иара Ианкәагы уи игәы иаанагаз еиха даартынчит.

Аха, уеизгы, зегы еиха антҗа рымоуп, ауаҗы ида!
Иара хыхьынтә, иахьа жәантә абҗа иҗатаны дылбааҗьон,
цәка дыҗоуп шухәо хыхь дхалон. Уажәы, знык ихало-
да хәа, амашьына нахьхьы ианиртәиз аахыс иҗьабон.
Иҗьабон, избанзар уи шака изтәоз идыруан, аңхзы
дагон, уажәы-уажәы дакуан, нас, иңсы еивҗахо хыхь
данҗеилакгы, лацәажәа имамкәа дҗанатҗон.

Абас, ауағы, ашыабстеипш, аңсабара даңғаны, дажыны дшыкоу, данааскыалак, иаразнак джымдырхоит. Еихағы еицәу – уахығы дыкамкә, арахығы дыкамкә дықхоит.

Башоуп, арт атцарауаа, ашәкәыџџцәа еснагы еидашыло ирхәо. Ашәкәыџџцәа ртәы еиха идыруашәа ибон, иаргы данқәыпшыз инаркны акыр қәад ниххан (бзиарас икайтцаз уағы иимырбеит). Зны-зынла уахы ихынхәуазаргы – исасцәаны ихынхәуеит, џнык дыргыларгы – дачак еипшуп. Ауаџгы ашәарыцараз икны ирыбжыз ахышь даџызахоит. Ахышь пхынрак ианышәарыца, иалаз алнахуеит, нас аңсабара иацлабны, ахала ахәы амхны иазымфо икалоит. Ускан аҟны иаанкылан, ахәы уара иауталароуп. Иџнатәхоит. Аңсабаразы исасхоит.

Убри аамтазы, изыхкәа изымдыруа, ихы-игәы зегы хааза итыңсауа, ауағы еиха данычкәыноу ипхызқәа ирейгы даналоу аипш, даакалеит. Амрагы мпхо, ақәагы амуа, иагыпхаррамкә, иагыхышәашәарамкә ишыказ акәымкә, ажәџан зегы шеибгаз иаалаша-лашеит, ахауа цсгагахеит, асынтәи азымлага зцысуаз ажыц еилачыра илпшны иибоз азиасгы, ииатцәаза алакә акынтәи азбахә ааџуазшәа дынхыпшылт...

Азлагара ашә даахытны, ана-ара ашыла лыхышь-лыхышьны, леипқа еихарқақәа руақы царкәакәан, зныказ дгачамкшәа днаихәапшит, макъана зынза иҟымцәаацыз пхәыс ҟак. Уи, дымгәыгзо иара дахыылбаз даашанхеит зныказ, аха дхәацыхәапшыха деицрашәо, дзыкымыкуа дықәымхеит.

– Унан, Ианкәа уоума? – лхәеит уи, ашырхәа днаидгылан, лнапы ижәџахыр инықәтан, игәахы днагәзит.

– Аҟныка умџахыц, – лхәеит уи, иара атак изымхәа-зошәа анылба.

Иара еихарак дзыршанхаз, уи лыбжыы уантәи, ианқәыпшызнтәи иааџуазшәа игон, даңырхагахар итаҳымызт.

– Иҗабуп, быххь згеит, – ихәеит уи ани Агәнтәи иааи-
газ, ирхааз ибжьала. – Уажәы сыццакуеит, аҗазны...

– Аццакра мыжда, – лхәеит уи дмыччакәа, – хаҗсаанза
аамта хаузом.

Убаскан, еикара-еикараза иказ, даара еипшыз ыыҗа
ацкәынцәа хәыцкәа азлагара иаафнибахәеит.

– Кәарса азлагара ааныскылоит хәа далагеит... –
ихәеит руазәы, ифыза инапы икәкуа.

– Леуарса иоуп... – ихәеит егы дцәытчыччо.

– Шәыстыхә наҗ! Шәыҗагы шәлымхақәа җысхуеит!
– лхәан, днарықәцәкәашәа луит.

Урт, җабыҗ-җабыҗза наҗ-ааҗ иаалывагылан, иара
ихәацшра иалагеит.

Ианкәа урт дрыхәацшны дааччеит.

Җыҗа еицлоуит хәа иахахьан, урт шракәыз акара еи-
ликааит, аха дылзымцааит.

– Еибафоит, – ихәеит Кәарса.

– Алу! – ихәеит Леуарса.

– Уахь бусахь бнеи, абзиараз... – дхырхәан, Агәнтәи
иааигаз, ирхаан икаитцоз ибжьала дналацәажәан, наҗ
иҗынеихеит.

Уахагы дхьамцшит, аха уи идыруан, урт иаразнак
азлагара иныфнапка ишцаз, иахьгылаз итацәза ишынхаз.

Изакау здырхуада, лычкәынцәа азәы иара ихьз ихуп
хәа игәы инаҗон. («Ала хага ачашә еигәыҗуеит» хәа.)

Лара абра ацшахәаҗы дынхон, лаб лыда хшара
димазамызт. Иара хыхьынтә ахықә дшаақәгылалак, лар-
гы җара дниакьан, леилмырбар луамызт. Лара, лыда
дахьрымамыз аҗнытә, деилархәон, есымчыбжәа цкык-
цкык анылзаарымхәоз ыҗамызт. Иаргы иахьа жәантә
арахь ахықә даахықәгылон, ларгы жәантә леылыпсах-
уан. Лыцкы иатцәақәа, ахыпшшәылақәа, аҗапшкәа,
аҗрақәа, аҗежькәа, ибла ихгылан иахьахәлаанза. Нас,
цаҗанза дылбаауа далагеит, лара – азхықә аҗынза

даауа. Нас нырцә-аарцә ажәақәа ааимырдо иалаге-ит. Абас ажәақәа анеимырдалак, иара абґацымкыра дынкыдыпґалан, али-пси рыбжъара хыхь дцон. Лара дгылан дизыпшуан, хыхь даныџхашлалак, даахьахәны инапы иґьон, ларггы лнапы ааґьаны иаразнак дцон.

Уахаггы азы дырны лара лахь дымнеит, ларггы – арахь. Нырцә-аарцә ишгылаз лхы-лґггы нырцәынтә ишибоз еипырцит. Ашьтахь, иара пґхәыс данааига, ларггы лаб даныпсы, азәы данылхалыртәоуп, чарак аґы дналыдгылан данибаз. Лыпшраггы лсахьаггы бзиахәк лакәын, аха уеизггы, ани азнырцә иибоз лакәын иара иидыруаз, ари дтәымын.

Аха, иґьоушьаша, абасґак изинырзеи, иханытә ишьа-панынза деимырхха илсны изцази, абри иґәыпшразтәи ицәанырра хара? Иґалап, иґәыпшра ахатә, ззы дсасхаз иахьигәаланаршәо акәзарггы. Иґалап, иара аґкәыни азґаби рапґхьазатәи рцәанырра аира убасґак иґәґәзар. Уи макъана иахьзым ани идыргәамтхьоу, иахьаґыпым-ггы иахьаґыпуггы зызбахә рхәо – а б з и а б а р а. Аха издыруада убри акәзар зегьрейха иґәґәоу. Абзиабара хәа анахьзхалак – нас ахатцара-пґхәысра, аґаацәара, уи иатцанакуа зеггы амґеханакуеит – иуґахы-иуґахым.

Иара, еиґаґьоушьаша, уанныкәслак, аґсґазаара цґьа уаныкәнакшалак, иугәалашәан цъара улахь еиґә-намцозар, егьырґ, иахьеиуахеитәи инымтәәзо, хы змам, тыхәа змам аусқәа ирылазуа абри ацәанырра тґаґа мчыс хәа иамоузеи. Хара ианакәзаалак уи хахґар хґахым, аха усоуп.

Ианкәа ашыцра дџалсын, ацхатґеры дџыкәгылан, аџада аґшахәахьы дыпшит: пәсеипш нырцә-аарцә ашәапыґьап ахашьшы иґамызт, ихырґахьан, азиас-ггы ажәџан алакґа иґацалан иахьакыз, ахахәқәа аґерыланарзырц аґахушәа, инарывс-аарывсуа илеиуан. Игәалашәоит усґан цхатґеры хзамызт арахь цъарггы.

Ишхымыз ауп, еиха еиғьуп ишхымыз. Уи инхаз, иахъа абас еимгеимцарак акэзаргъы, азырѡаш еицш илсны ицаз акы иацсоуп. Иќалап, уи иацызго акгъы ыќамзаргъы.

Ацќатэры дыќалан агэћаныцэќъа днеиуан, хэыцрак иќэнакын, деићаангылт:

«Насыц лымоушь? Мамзаргъы уи дазхэыцуоушь исы-моу исымаму хэа? Иара? Иара имоу анасыц? Иара ихы иадикылаз ицшэма?.. Ичкэын затэы, зегъы ззитэху, абас зны-зынла иаалырќъан игэы цэызќъоз?..»

Ўытќ иеааникылт ацќатэры агэћағы. «Сажэуа салагазаап, – ааигэахэт уи. – Ианакэзаалак убри сазымхэыцызт...» Ацќатэры иатцсны ашэах хаччыло илеиуан азиас, илеиуан, аағылара акэзамызт.

Иќалап, ицстазаара ашэытћа хэыцќэа иалацсоу раќымкэа, абри азиас шцо еицш ихышхытэа ицо ацстазаара анасыпдараќэа зегъы цќъаны анасыц рылна-хуазар.

Ацќатэры дыќэсны, иќэразы иааиатэоумшьартэ иргэѓэаны абѓацамкыра дѡаѓалт.

8

Иаб игэы шырахэымызгъы ибон, аха мацќ деиғьушэа агэѡара аниоу, Ладикэа адэахыы ихо далагеит.

– Саб, абри аутрағы ацшыжэла астап хэа акэын, – ихэеит уи иаб иахъ. – Уа еснагъ ицасан илахћоит, сынтэа-гъы ҳағхар стахымызт...

– Умцшын, дад, умцшын, – ихэеит иаб, – аха ицоукузееи?

– Ацэкамбашъ ацэ аваскуеит, иќоузеи ара, амра ѡхашлаанза иаќэыцсан саалгоит.

– Убри ажэкамбашыгъы шэнашыќлацш, хъарыдара ицар, ишэцэылахоит.

– Уи сцаны игэастахъеит, – хымацсыма дындэылцит Ладикэа.

Ладикәа ацәкамбашь иавеикыз ацәгы иара ацәкам-
башьгы даарак рымч тазза икамызт. Ацәкамбашь
гытызгаз иара иоуп, даара напы адикылт, аха иажәит,
уажәшъта уаха назылшо ицсра убааит хәатцәкья икоуп.
Ацә гытгамызт, уи змардаз уаџтас дахыламцшит, адәы
ишыкәыз иахнагеит.

«Изныкәымгозар изигазеи, – игәы инархьуан уи. –
Изака гәузеи шьоуки ирымоу. Рахәык рыцхарымшьазо...»

Аха ара зныкгы ицәагәахьан, адгьылгы дгьыл
капсан, дарггы цьабаадагы ауғә иахон. Иара икәатан
ласза анышә еиџырссо, ажәлақәа – ацшыжәлақәа,
афәйджәлақәа, аџымсагжәлақәа, арахь итацсаны анышә
шықәнапсоз дахәапшуан. Абни иаб итәы игәы аар-
хәашьит, акәымзар даара игәы алақан. Уи бзиа ибон
аапын, ацәагәара, алатцара, зегь рыцсы ґыц ианталоз, аи-
ашаз, иарггы ахаан цсра иқәзамшәа дқанатон. Насыц
икоу зеггы иреиханы ицхьазон, адгьыли иареи рус анеи-
лаз, уии иареи акын, еилых рымамызт. Иарггы игәы иаа-
нагон, идгьыл абри есаапны, илатцаны дызхьсуаз, даара
изааигәоу ауаџ иеипш идыруеит хәа. Агәра ганы дықан
иарггы дадыруеит хәа. Уи зны-зынла дацәажәалон,
игәтыхақәа аихәалон идгьыл. Уи иидырзоз иныруаз, ад-
гьыл зеггы рыцсы штанатц, зеггы ишрану акәын макья-
на, иара ус иахьырхәоз шиахауазггы, дзазхәыцуамызт
анышә апстазаара шахылцуеипш, апсрагы – шахылцуа,
иналашәо рыцсы штанатцо аипш, ианафоггы шыкоу...

– Бзиа ууит!

Ари абжы шгаз еипш, акамбашьгы ацәгы аагылт,
Ладикәагы ихы дџахеит; игәы џытгәырґааит иашьа
даниба. Уи иапхьа зеггы аартны, апхзы ихьшы, ичабра
ду ихыиґы иахьшьуа, игәышпы итцшьуа агәара иеатан
дадгылан. Абжьаапны атцкыс длахґыхызшәа аниба иар-
ггы игәы иаахәеит. Ихцәы капсаны, ицлан, абас апхзы
ихьшы дахьыкыз даарыцхаишьеит.

– Шака иаамтан уаазеи, – ихэеит Ладикэа, – умаар-
ггы азэы душътатдан днасышьтыр акэын.

– Избан? – иааицэымыгхеит Ианкэа. – Ари ацкэын
кадыць арахь дхамлазаци?

– Грышьоу? Уи даахьеит, ана ахэычи иареи ашта
апынтцафы ихэмаруан.

– Ахэычы диахэмарып, хэарада, ахэычы ихшыф ами
иарггы имоу, – ихэеит, Ианкэа, уи ара дыкоуп анырхэа
ицсы ааиган. – Дарпысхеит, аха ихы анташэо сыздыруам.

– Уи уажэггы хауп зхэо азэы иакара идыруеит,
дшэартазам, – ихэеит Ладикэа. – Хаб игэы мацшэа дкалан.
Ашьыжь сааиршэан, аха уажэы еиха деигьшэа дыкоуп.
Уиоуп ара ажэла астоит хэа сзалагазггы. Акэымзар...

– Иаууеи, – ихэеит Ианкэа, Аганти иааигаз ибжбы
кацаггы ааиахаит, – хахьааиуазггы хнаихэацшлон,
ажэак аахаихэалон. Аха икахцарызеи, хзыхшази хареи,
хаицымиит, хаицыцсуам...

– Ус егьа иказарггы, хаб... хара хзы мацара аума, ауаа
рзггы иажэеи ихы акыр иацсан... Иацсоуп.

– Уи уареи ақытафьтэи абыргцэеи ус шэгэы иаа-
нагоит, уаха? – Ихы амасарбжьара ибжыганы даахан,
Аганти иааигаз ибжбы катцала даахэытхэытит Ианкэа.
– Хабацэа, аиаша уасхэап, уатцэыхэа ихэыцуамызт: амал
ахь амал рымамызт, егьашьтамызт, абахча карымцеит,
анхара дукэа карымцеит... Арахь амыцкар рыхшон,
рымгэацэакэа кэиан ахэыштаара иехэацсан. Анцэа
илахь ианитцаз дакэшэап рхэон. Анцэа акггы рхианы
улахьггы ианитцом, унапггы ианитцом. Улахьггы аус ауру-
роуп, уахь, иатцэахуа кыр тазазар, унапкэаггы укьароуп.
Аха унапы ус баша иукьеит хэа акы ааного икам,
иампыхьашэо акыказароуп. Хара ихампыхьашэоз хэа
акрыказма? Акымзарак! Иаххэап, хашьцэа аихабацэа
арра итахаз афыцэаггы ыказтггы, – урт рыцсы таны
ихамандаз агэыцэхэы хақэтэахггы – зеггы хаифьтцуеит

хәа халагар, еиџахшоз? Уиакәым, уара суџытџеит хәа салагар, ишџакалоз, уаргыы акгыы уалабзамкәа, саргыы сазынмырхо... Ус егыа иҗазаргыы, хәарада, хабациәа хабациәа роуп... Аха уаргыы, уажәнәтә уазхәыцла, макьана азәы иоуп иумоу, аха, цшзала, уаҗхьаҗа уҗшлароуп, иухылцыз акы дазрыцхан дҗамлароуп...

Ладикәа иашьейхаб иааихәаз акгыы дақәшахатмызт, аха бзиа дахьибоз аҗнытә дзықәшахатымкәа иихәозгыы хатыр ақәйтцон.

– Уара улеи уахь, уааиациәажәала, саргыы абри насыгзоит, нас уаха акы снапы асыркуа сыҗам.

Ианкәа ихы ааирцысын, аҗныҗа иџынейхеит.

Ладикәа хымаҗсыма ацәкамбашьи ацәи ааирццакын, ацәағәара дналагеит. Уи иахауан иашья иҗылаз иҗхәыс лгәыргьабжь – лара, аиашаз, иашья даара хатыр лызыкәын, иашья имацара иакәмызт, лхатца иааитцкарыз зегьы. Уумоу – лацалагыы. Даара зхахә ылызхуаз, зшьяпы зыхьшәашәа изаазымкылазоз, аџырхықәымцара, атәамбарақәа злаз азәы шлакәызгыы. Ладикәа насыҗ иман ихы ишьон ас иҗаз аҗхәыс дахьықәшәаз. Аиашаз, ихы изацәзомызт, уи иахья ма данаалҗаҗшлак, лыбжьи илымха ианаатаслак, ма лара лтәык анааигәалашәалак, игәы рахатца дааҗалон, иҗаитцозаалак, инапы злакызаалак даццыхәо.

Ианкәа иҗхәысгыы иаргыы, егыа рхәаргыы, егыа рургыы, ианакәзаалак урт ргәы рзынханы иҗаломызт. Урт абри рашта нахыс, рқыта нахыс иҗоу, дара еснагь иахьсасу, егыи адунеи ахәтаҗы рышьтахь гәғәан, иаҗшәымацәан. Уа дара руаа рыман ауп иаанәгоз. Убри аҗнытә, абри дара ахьяҗшәымоу еиха рыбҗа гәғәаны, ргәы цынчны ирбон.

Уи абас изыҗоу хәа ахәара цәгьан, аха убас иҗатцәҗьан.

Ус, Кама дгәыргьа-гәыргьо лыпхал кны даадәылцын, дшааиуаз ағьарахь дааҗалан, лхатца ицыруа џеигаанза дзыҗшит.

– Сардион даниба уажэшъта деиғъхар здыруада, – лхәеит Кама дгәырғьатцәа, акамбашь ықәызза ишааиуаз лапхьатцәкыа ианаагыла. – Шәхәы кастцароуп, аха зыхәда хахцәарызеи?

– Ашәишәи ахәда хахцәап, – ихәеит Ладикәа. – Ианкәагы ашәишәи ажьы аҭаақы иалеитцом. Нас, уатцәы ианцо, кәытқәак шыны, ихәылхны ирызтатца. Урт зегъы рымоуп, аха егъабымхәан, ауафы ифны ифнытцуа еиха ихаауп.

– Уи уара ухәарас истәхузеи, аха, – лхәеит Кама дааччан, – уара рыхәдақәа хутцәтцәароуп, сара... – лыблақәа лымгәахь иналырхан даалацәкәыст.

– Уи нас, хәара атахума, – ихәан, ифырмахьц дфәхеит, – стцыруа насыгзап. Ацхал бмыртәааит.... – ибжыы ытцакны иналышьтеихәеит.

Лара дхьамхәэзакәа, ацхал зкымыз лнапы лывырхәхәан иаалкәеит.

9

– Уара шуакәыз здырит, – ихәеит иаб ашәхымс ишъапы шынхигаз еицш.

– Убаскак улымха цархама, саб? – Агәнтәи иааигаз ибжыыкатцала фәаиттит Ианкәа.

– Уара уахыччоит, ушьапышьтыбжъ саҳаит, – ихәеит аб амцахь дыцшуа.

Ианкәа днеин Агәнтәи иааигаз икәзшьақатца днацныкәан, иаб илахь днагәзит.

– Унапы сыт, дад, унапы, уа уанагәзышагы калап... – импыцамзо, ацхзы ахьшы иааникылт ицкәын инапы, иа-разнакгы иаауижьит.

– Саб, уажәы уареи сареи ҳакәым, мышкада еибамбац рееигәыдыжылан игәыдибакылоит, – Агәнтәи иааигаз ичча-қатцала дааччан, ақәардә днахан днаиватәеит. – Иқоузеи, ушқәқоу, угәы рахәыми?

– Иуазхәада сгәы рахәым хәа? – дааехырччашәа иуит атахмада. – Сара уажәшьта сгәабзиара иазтаатәым – уи усым.

– Иусуп, иусуп, саб, – Агантә иааигаз ибжыкәта наиргеит Ианкәа, – ааи, амца рыцхә, алакәа сынтәмпшижәтеи итцазеи! – абри атыхәтәантәи ажәакәа гәтыгыгәала ихәеит.

Иабгы дхәхәны днаихәапшит, рыбақәа ааиқәшәеит. Аб даақәыпсычхәит. Уи ибон иңа иблақәа шыхараз, арахь хынхәышьа шрымамыз.

Аха абгы иутахы-иутахым убрахыгы азәы дыказароуп хәа иңхәазон. Ицкәынцәа шыңа аибашырағы, атәыла ахьчараз итахеит. Аха уи идыруан, атәыла аиңш икоу аус ду, ағатахы дугы шатаху. Рыцсадгылгы хьчаны, рыцсқәагы таны ихынхәыр – уи еихаз насың калозма, аха ихнымхәызаргы – руал, ртаацәа, рқыта, рабацәа, ранацәа руал нарыгзеит. Иара абрагы, уалны ирыдны, убри ашәара иара иникылазшәа ибон атахмада. Иара ихаан ус икамызт, аха уажәы аамта аҭакуп, усгы атахуп. Атахмада изы, ихылцыз зегы еитцаффы иахы абра еихыңа-еитцыңо ибозар, иааигәара иказар акәын зегы иреиғыз. Аха ус мацара ишамуагы идыруан. Ауафы убас еснагы анахы арахы дагыeimдырххоит, ианакәзаалак ихы дакәитны, акгы далахәымкәа, азәгы дилахәымкәа, агәырфәгы ивсуа, агәырғара мацара итаауа изыкалазом. Уи ус шакәу иңстазаара неитцых ағы ибеит, еиликааит иара ихәтала.

Ус ахәыцқәа аафнеибахәеит.

Грышы дааин иабду даагәыдыкылт. Абдугы уи ихы днагәзын, инапы иантаны иааигәыдиргәғәалт.

– Уарпысхазаап, дад, усымбеижәтеи, – уи блала дааимидеит. – Бзаза, ура уа узгылоузеи, умааскьо?

– Сара ашыжы сааскыхеит, уагыгәыдыскылахеит, – ихәеит уи.

Зеггы ааибарччеит.

– Шәца, шәца, – ихәеит аҗахмада, – шәызхара шәыхә-мар. Грышыа, уарггы уажәы ахәмарра бзиа иубоит, избан-зар ирласны уаҗәытцеит, уарпысзахоит. Бзазаггы бзиа иубоит, избанзар уажәоуп даналага.

Урт уаха иажәа җамтәкәа индәылеибахәеит.

– Уажәшыҗа хәатәыс исымоузеи, аха, – урт андәылтц ицкәын иахь даахьапшит аҗахмада. – Анцәа дияазааит, дышәыкхааит, аха азәзатцәык ихала, иарггы дрыцха-ми. Дкьацәза. Ахшара ауафы димазароуп – уи иуалуп. Ацхәыс зеггынцәара хәтыр лықәца, лацхьа умиасын, аха убриаҗы данаашьа, лхы қан анакәылтца, даныҗырба – ахатца дхатцам, баша бҗыжәуп, акакан аныркәыбоз иацыркәыбаз.

– Саб, уара иухәо ихәыцуа ауаа аеакала иаархәны иқәдыргылахьеит, – ихәеит Ианкәа Агәнтәи иааигаз иажәа җатцакәа рҗааирхан, мацк игәы иыҗтаххны. – Цәсеипш адәы рыкәыцсара ауам уажәшыҗа, ахшара да-нуоу дуаазароуп. Цәара акы деицшутәыроуп.

– Шәара шәашьцәа җыҗьа ирыхшашаз рхымшакәа иҗахейт, убарт ртәгы шәазхәыцыр акәын... – ихәеит аҗахмада уи иихәаз дазымзырҗакәа.

– Саб, – Агәнтә иааигаз ибжыҗатца наиргеит Иан-кәа. – Аиаша уасхәар уҗахума? Шәара шәхаан аеакала иҗан: рыхшара рзы хыла акгы рымамзар ауан, иарцарцәахаанза еиқәа рышыарымтар. Урт дарггы ус иахәтоуп хәа ирыцхьазон, изхылтцызггы. Аха уажәы ус иҗалом, азәы иакәзарггы цаса жәаҗык ирыцсахоз аазара иутароуп, атцара иуртцароуп, деилоухәароуп, деилоуца-роуп, иҗсы иуршыароуп, игәы җаутцароуп. Атцара иуртцейт хәангы акгы аанагазом – адиплом еҗаҗы ирымо-уп. Ауаа дрылоугалароуп, ахәтыр иоуртә, иахьынзалшо ирейҗу атыҗ изупшаароуп. Иара ацхәысггы убас, даа-ра уашьклапшны дизааугароуп. Акәымзар, ари аулица

– Бзиоуп, сындәылтчып, – ихәан, дѳагылт Ианкәа. – Уажәытцәкьа сеиҥаиуеит.

– Умыццакын, – ихәеит уи иҥа дишыклапшуа. – Уи ма-
кьана ус ишыснарбоз еиҥш иааигәам, – наҥиҥеит аҥах-
мада, дааҥсангы илаҥәақәа неикәиҥсеит дахьтәаз.

10

Кама азы лыман даахынхәуаны, дааннакылт. Лыҥ-
халгы уа иналыргылт. Лгәатцәҥы ҥьара ишыапы иҥьон
уи: атыгә-тыгә-тыгә!..

– Иҥсы ҥалт! – лхәеит Кама.

Уи лхы длахан лымгәа акәарақәарахәа иахьеис-
уаз дахәапшуан. Иаразнак аҥхзы аалықәнаҥәан, аҥша
хьшәашәа налысызшәа, лыҥсы аалгеит. Раҥхьа ахшара
лҥәа даналашәаз акәын уи аҥхыз далоушәа, лхы агәра
лымго, дагышәо, дагыгәыргьо дандәықәыз. Зныказ, егьа
лундазгы лхаҥы илзаагомызт, аҥа ҥҥазаарак лара
иныкәылгоит хәа. «Лыбаѳлтәым, – лгәы иаанагон усқан, –
лыбаѳлтәым... Аҥазәы иара иитәым абаѳ ныкәигоит хәа
акәхап иззырхәо...»

Уажәшыҥатцәкьа уссгы искуам хәа дыкан. Аха мшаҥ-
ны дшыҥаз деиҥаақәлеит. Абжьааҥынҥәи лаҥшҥаҥшҥәи
лыҥҥазаара еиҥшымкәа, аҥакы дҥанагалан, уаанза
лылаҥш зышыҥылахьоу зегьы ҥыҥцбарах ибаны дры-
хәапшуан, аиашазгы, уаанза зынза илымбоз акака ры-
дылбалон.

– Анцәа, анцәа, – лхәеит уи лыбжьы лмахауа, –
усзиыхылаҥш сысаби, сымаалықь... Анцәа, анцәа...

Нас лыҥхалгы амаршәа кны ашышыхәа иаашь-
ҥылхын, лыжәѳахыр ахыгы иѳамгакәа, илывакны
лҥыналхеит. Ахкаара иҥаз агәашәаҥы дназаанза, иахьа
акамбашь иақәдыртәоз азҥаб ҥәрышкәа хыхьынҥә ила-
газ, ахахә шкәакәа бахҥ-бахҥ изқәыҥсазшәа излыҥшуаз
амѳа данысны даалҥылт.

– Аа, Мимоза, – лхәан, лыпқалгыы налыргылт Кама дычча-ччо. – Баргыы бымышьта бзиоуп, саргыы. Ус зысхәаз мышкызны ибсырдыруеит: баргыы шыта бтыпқахеит.

Уи лханытә лшыапанынза дааимылдеит: иахыа ипжәаз лыткы акара икапшыымкәа, итдегыы ипшзаны иапшыыз тдык ҕыцк лшәын. Лыткы ахыҕыцыз, амра иашәны, имеыгза иказ лнапкәеи лшыапкәеи ахыынзаапшуаз, зныказ ачкәын еиха диеипшнатәуан. Аха илхәыгә-ылхәыгәза ара иаҕыз лгәыпқә хәыцқәа, ихыцқаза иказ лкыышә пшзақәа ркәакықәа рҕы айргыхәа икәубаауаз ахәы пшқаза даннахәапш, Кама лычелызынмылакәа даалгәыдылкылан, дылгәзит. Ларгыы уи зегыы зысхәаз гәынхәтыстала идырны, лыбла пхашыақәа амца рхы-хәхәыла, бзиа дбаны, ихтны Кама дналыхәапшит.

– Апқал сара изгоит, – лхәан, дыццакны уахы лнапы налырххеит Мимоза.

– Ибцәыхантахап, баргыы ахыанта шытыбхыр калазом, уажәоуп бызхамта баныкәу, – лхәеит Кама. – Бара макыана бкәыпшуп, аха хара зегыы ханкәыпшунатә ххы хәхычозароуп...

«Хабаш анахтәым калоит, – гәаныла инацылтцеит уи, – аҕа пстазаарак ахы ытнахыртә, иныкәнагартә иказароуп хцәеи-хжыи...»

Мимоза дцәытцыпшшәа дааччеит, аха апқал уеизгыы лара инылкылт.

– Ари абжа акәзаап итаз, – дааччан, имырхыаакәа лыпқал шыштылхит.

Еивагылан рҕынархеит.

– Сгәы итоу бдыруоу? – дцааит Мимоза. Уи Кама длышыцылан дыкан, насып лыман дахыылбоз, дахы-артыз азы дылгәапхон. Насгыы, егырт атацацәа, уи-моу, зхәыцқәа закароугыы, азәы хатцацара бзиоуп, насыпуп лхәо лмахацыт. Азәы лхатца дылшәиуан, азәы лхатца итаацәа, ланхәа, аҕазәы – ибжыацәажәан

дизыхээз. Уимоу, рхэыцкэа рзгы, изыхшаз иеипшуп хэа анырхэоз ыкан. Кама лхатца избихэ анылхэозгы длашон, лцэа ахылтэымыз а́кнытэ аѡаза илѡазгы дакэгэамтцуа лмахацызт, азы иафан имѡыгза и́калаз лнапы пшзақаагы. Ара даанагеижьтѡи акыр ахэажэцэа ахылы́кэнылахьазгы. Уи насып лыман – ларгы илза-зомызт. Егырахь лцэабаагы лхэаагы – зегы ускак иуадаѡмызт.

– Ка-ма, – лхэеит Мимоза, шытыбжыцыпхэаза, ахы хапыцла иангэартэ аипш игэатэ. – Быхызгы анасып иакэнагоит. Мимоза, Мимоза, – иналѡхэа-налѡхэаны, згыама цэгьюу акы лхапыц ақэлыргылазшэа, лхы-лѡы аа-ицакит, – ари аипш ахыз анасып ианаалом.

– Избан, избан? – даарыцхалшьеит уи Кама. Ахыз, аи-ашаз, ларгы илгэапхэомызт.

– Аха сара издыруеит ишы́касто, – лхэеит Мимоза дыпхамшыакэа. – Сыхыз сыпсахуеит.

– Ишца?!

– Сандалак... Ус кэрымтэ, а́таца лыхыз рымпсахуеи?

– Изтаху ипсахуеит. Сара исыпсахыр Ари имуит.

– Мариам сыхызхоит – лхэеит азгаб дмыччазакэа, агэра ганы. – Саб ианду илыхзын. Рандуцэа, рабдуцэа убыскаѡык ыкан, азэгы дыргэалашэазом, ари лыпсы тоушэа ауп лызбахэ шырхэо. Уажэы хара хэхынхо ахэаѡы инхон даргы. Быжыѡы цэцэа лыман. Урт зегы ахынхоз уантэи илбартан. Шаанза дгылан даныпшлак, азэы илѡа мѡеиуашэа анылбалак, дықэгылан изѡылт-уан, ура акгы ултцуам уажэгы улѡа мѡеиуазар хэа.

Кама уи бзиа дбаны длыхэапшыны дааччеит.

Ашта иахынталаз Ианкэа дыхраазраауа ашта ды-кэын. Уи днарызхэапшын, ус аушэакэ днарыхэапшын, дырѡегыых ахраазраара дналагеит.

– Цэара иѡы акы таимыршэыц дааижьтѡи, – даахэыц-хэыцит Кама, лабхэында иахь дынцэытцыпшын, – апхал

арахь исыт, итабуп. Макъана баалеиџеи, бымбои Бзаза-
раа ашта апытцахь иџоуп, шџааицџажџ. Нас, нас...

Кама абригъ лхэеит, афныка дааццакит. Ладикэа илатцатэ далган, акэатан агэашэ атцэанкхэа ирыбжыатца ны иаанижыт. Акамбашьгы ацэггы наф ахэыстахыи иантица, ана-ара ркышэхэа ныкэшьюа, наф рфынархеит, хара ицарц, иахья уаха аугэ хатцашэом хэа агэыгра рыманы. Ладикэа дыццакы-ццакуа аштэхь дааталан, ашьа-цахь днеин, акраамта анышэ иаганы иказ ишьапкэа ирыцкьон, ашьац илшыа.

– Мимоза... бышдакоу? – ихәеит уи зегы ирмахартә, аха лара илахартә.

Ларгыы лнапы аалкыан дааччеит.

«Иаргыы насып, имоуп, ипхэысгы...»

Макъанагы дзыпшын лара, Ианкэагы игэалашэан, даахьахэны абри дзыпхада абас ытыпхахаз хэа дцаап хэа. Аха иашьа даниба уи ихраазраара даафэытын, уахь ифэинеихейт. Мимозагы лқышэ дныкэылтан, Грышьей Бзазеи рахь лфэиналхейт.

– Абар амазонкагы дахьааз, – ихәеит Грышья да-
ниба, лытк җыцгы илапш иаампыхаиршәан, уаҗагы
дазымхынхәйкәа.

«Ақалақьяғы уи аипш аума иршәыртцо, аха иртаху ршәыртцалааит, сара сагьрацлабуам».

– Сара амазонка сыхъззам, – лхæит лара лгæы нмырхакæа, – сыхъз ухамыштыргы ауан, сара ибзиан үсгæлашæит. Шафæнтæ хайцыхæмархъаз!

– Быхъз схамыштзеит, – ихэеит Грышья, – ханеи-
цыхэмаруазгы иахьеицш исгэалашэоит. Амазонка – уи
цъара сацхьеит – еыла мацара иныфэоз ахэса еибашь-
цэа ирыхъзын ажэйтэза. Урт рхала инхон, ахацэа ира-
башьуан.

– Оо, – иааңалшыет Мимоза, – еидеахәала иткәаны
изгон сара сакәзар, ахацәа....

– Иткәаны ибгон? – дааччеит Грышья.
– Истәхкәаз... – лхәеит Мимоза дыпхамшьазақәа, –
исгәапхақәоз!

Бзаза дыпхашьян ихы лаиркәит.

– Мимоза акәзами бара ибыхъзу? – дцааит Грышья.

– Мап, сара Мариам сыхъзуп!

– Мимоза... – ихәеит Бзаза.

– Мариам! – лхәеит лара.

– Улкәатц, Бзаза, лыхъз лара еиха илимдыруеи! –
ихәеит Грышья Бзаза инапы аанкылан.

– Гызмал Икәара угәалашәауоу? – дцааит лара
лчырхықәымтцан.

– Исгәаламшәакәа.

– Уажәы узцару уахъ?

– Уажәу? Уажәы сымцакәа.

– Узцом! Утахызар ҳаисап.

– Ҳаисап!

– Уаала, уаала ма соушьт, – игәы кыдгылан дихон
ахәыцы.

– Баала баргъы.

– Мап, сара Кама слыцхраауеит.

Дара рҕынархеит.

– Зегь дарароуп – Гызмал Икәарахъ узцом, – лыбжыы
геит уи.

Ианаахьяпш, дызлахъза здыруада, аматцурта ақха
днеихьян. Уахагъы дхьампшзеит.

11

– Гызмал Икәара абыкәу? – дцааит Бзаза агәашә
ианынтыц.

– Уи цытк набжьоуп, абри аккара зегъы улсны уца-
роуп, нас азбааррагъы ыкоуп. Нас иара Гызмал Икәара,
ахата хәычуп, аха азыжь дуқәа катцаны иамоуп, еиқәа-
тәа-еиқәатәаза, хыхь атцлақәа ахагылоуп, ахаан мра
тапхазом.

– Зызлан дамоума? – дшәаны дтцаит Бзаза.

– Зызлан лымацара лакәындаз, адаугғы, зхы инаркны зшыапанынза иқамсысза иҕоу, нас – афстаацәа, ацымашьяпқәа рытцатан, ржакьяқәа рыла рзарақәа ҕахәаны...

– Аа-аа... – Уаха изымхәакәа исаса ахьяаихихыз дынхеит Бзаза.

– Бзаза, умшәан, уи зегғы ирхәоит, мцуп. Ахәыцқәа аладыршәоит, уаха акымзарак ықазам, – цқагғы игәы азтамкәа ҕааитит Грышья.

Рақхятәи агәашә хьантан, апалқәа кьякьян. Урт зегғы рҕы итапыкканы акы анын. Грышья днахәапшит: «Мариам» хәа ианын зегғынцъара, итапыкканы, рацәак ицшзамыз анбанқәа рыла, акыр инартцаулан.

Грышья иаацьеишьеит.

– Мариам лыхьзцәкьазаап, лара лоума ас агәашәқәа зҕаҕәо?

– Мимозоуп илыхьзу, ари ант абжысқәа роуп ианызтаз – Цианцеи Хьымцеи.

– Урт еишьцәоума?

– Еифызцәоуп, – ихәеит Бзаза ибжы нытцакны, даггынапш-аапшны. – Урт даара ибжысқәоуп. Аш-кол итырцеит. Ахәыцқәа бжырхуеит. Еихарак Цианца. Ма изакә леишәоузеи ирымоу! Даара, даара рлеишәа цәгьоуп. Зегғы рыцәшәоит.

– Цианца ани ахылца ду зхоу иоума?

– Ааи, уи ихылца зынза ибла итаижьуеит, нас зегғы шәоит. Иааитаххаз кәитцоит.

– Убрыгь ани зызбахә рхәо адау дифызоуп. Дымцуп. Ахахаи уицәымшәан.

Бзаза цакантә дфөихәапшын, агәыгра иман днаихәачеит.

Аиашаз, Цианца иоума, иара Хьымца захьзу иоума – зегғы рхыцсауеит. Уи мариоуп, аха уажы ицәгьоу Гыз-

мал Икәара ауп. Баша ылымхәазеит уи азҗаб мзышәа. Дара рзы уажәшәта уи акгы аанамгозар каларын, аха иара ақалақ чкәын изы уи макыанагы ицәган. Зегы мцуп хәала, агәрагы угоз, аха ани агәйтрыхәтшаара нхоит.

Егы агәшә ианнадгылагы, апалқәа зегы «Мариам» хәа рнын.

Грышә даапышәырччит.

– Мимоза дрыцәшәауоу Цианцеи Хымцеи?

– Мимозоу? Мимозагы дыгәгәоуп, дрыцәшәазом, убри акынтә цәиккрас икоу зегы лзыруеит, – ихәеит Бзаа, дыршәегых даанапшы-аапшын.

Азаа ианазааигәаха, Бзаа дыфны днаидкәан рапхәа уа днахагылт. Илапш адырхалан дынзаапшылан, инапы хәычы ивырхәхәан икәеит, ашышыхәа уааила хәа. Грышәагы днеины данынзаапшыла, аиашаз уи адагь кәтагь цыра иазхәзшәа ибеит.

– Апсы атып аеартбаауеит, – ихәеит мазажәала Бзаа.
– Сара ара саагылан сахәапшлоит, уара уца.

– Аеацара умцааит...

Уи ихы ааиртдысит.

Грышәа афныка ифынеихеит.

12

Атаҳмада уа ашышыхәа дтәан. Ипацәа афыцаагы ағапарахь Кама ылыцыфналан, рыбжы ытцакны акы еибырхәон. Ианкәа шака дацпыхәан дцәажәоз ала, фатәык азбахә рхәон. Уи акраамта арахь данзымаалак, ақыта чыс деилахауан. «Уа иаасфо зегы баша мгәартәыгоуп, акы сгәы иабо икам», – ихәалон уи дшааилак.

Атаҳмада, ихшыф, ихәыцра цыарак изаагыломыт, аеазышәақәкуамыт, аеазыртцауломыт. Атып амамыт, атыпқәа зегы агахьан, аеархиахьан, ани апстазаара,

аҗып еснагъ иамазкуа, ианатаххагы иамызхуа. Уи иахъа ашарпаз еиликааит иара. Даара иахатыр абышәтәҗыа аеинардырт. «Уеырхиала, уажәшәта иаамтоуп...» – ахәеит уи абжыи мыргазакәа. Зныказ зеггы иахауан, еиликаауан, аха ицәеижыи ихдырра иалтны инаскыазшәа, зынза иказамызт. Аха ишо ианалага уи хынархәит. «Уеырхиа, аеа җытк ухы иархә...» – ахәеит уи җымтзакәа. Макъанагы ихы иаирхәон уи, аха иҗоушәа-иҗамшәа, зны-зынла ахауа иналазытуан, ихдырра нхон, убрыгъ мчыдан, ус баша зымтәыжәәа зҗыо, махәык иҗәтәан зыҗсы ззеитамкзо аҗырҗалыкъ аиҗш. Уеизгыи аҗахмада ибон уи ус ишыласымхоз. Убри аҗынтә, иҗахын Кама дааццакны иҗкәынцәа рхәи җалҗар, иааидтәалан рҗафҗәагы җартарҗ. Уи аусурамшха итәаны аҗыи зжәуаз ианакәзаалакгыи хатыр изрыҗәмызт. Адгыл знапы алаку иҗагыи, анцәа иҗышьала, аҗкыа диειиҗшын уи аҗыи. Аха егыи иҗа Агәнтә данаалак, иааидтәалар, хәыҗык еиҗыржәырггыи иҗахын. Ираҗәамкәа. Уимоу, иаргыи ихы рылаирхәлон. Иҗеиҗаб дрыҗхәишьон. Адгыл дахәаҗәыхарахаз, уи амҗ алҗхәа-агәыпхәа ахымам азы. Аҗахмада, уеизгыи иҗхәазон, иара егыа дгәаҗуазаргыи, уа дахыиҗоу ахәтоуп хәа. Уи макъана убратәи адгыл амҗ ихәартә, инырыртә дыҗам, аха иҗа дҗалароуп, иҗа иҗа дҗалароуп хәа иҗхәазон. Адгыл – аҗытаҗкны аҗәзаргыи, аҗалаҗк аҗкны аҗәзаргыи – иҗәу иаҗшәымоу дадыруазароуп, убасҗан ауи ианырахәтхә хәа иҗхәазон.

Иҗеиҗаб ус дзыҗаломызт макъана. Уи, иара даргәаҗуан. Убри аҗкынтә, ииҗәоз ихшыҗзҗараҗәа дышрыҗәшахәтмызгыи, гәыбҗан ииҗомызт. Аиҗабрагыи еснагъ иара ииҗон, диазтәауан. Ас данааилоз, аҗәыҗаҗәак аниҗәлак, доунажыуан, усҗан ани абжыиҗатҗа ихалозгыи бжәзуан, иибаҗ иҗа иаҗәны, иҗәажәашыҗыбжыгыи җытҗрак игәи иҗнымтәо дынхон.

Иҗеитҗыи хазы дыргылан диҗхәыҗзомызт. Уи иара иахәта иаҗәушәа дибон. җыара дызлаиҗәымгәыҗуаз аҗыи

ы́камызт: аусураҕы аума, аламыс аҕы аума, анхара хшыҕ аҕы аума. Уи дхьатиҕатиуа ды́камызт, избанзар инапгы, ихгы, игҕы, иҕсгы аус рыман. Иара ианиааз, еиха ауаа рус дахнагон, анхара атҕы анҕыгҕтаиҕбуаз ы́кан – усқан, усқан аҕа аамтан. Ладикҕагы иҕстазаара гҕыцҕс иамоу анхара ауп. Ауаа русаҕы дноугаргы ихҕы таиҕжым, иихҕоггы иаызырҕуеит, иалнадоит, избанзар уи аусаҕы дыҕҕҕоуп. Насгы ауаа рус иахьа ахҕынтқарра анапы иануп, анхаҕы инапы еиха иану анхара-нцыра ауп.

Ладикҕа иҕшҕамагы, иаргы, ахҕыҕы – зеггы – аныхҕаҕ ишихҕаша и́кан.

Атаҕмада ибон, хҕычы-хҕычла ани зеггы ирзеиҕшу ахҕаахы дышнейуа. Даара иаҕыишҕоит иҕҕеиҕы абас зеггы заа иахьадырыз, иара ахататҕҕагы игҕеиҕанзамкҕа иахьаанамыштыз. Ахьаагы макьа-на ибылбылуатҕҕа имам. Аха, абни иеилышшара ибжышшҕоит убри аиҕш та змам атыша ахьшҕашара, иҕсыҕ изатдымго акыр даныннажбуа ы́коуп.

Ихигахью, дшынхоз, насыҕ имазу имамзу – ухҕа даатгылан дазхҕыцқар иҕахуп, аха урт зеггы игҕы иштоу, иблала ишибо аныкҕара ду дызланакыз дрыхганы даман ицоит, аангылашьягы амазам.

«Ииашан сы́кан, сы́канат; иахьынзасылшоз, иахьынзеилыскаауаз... Деитцоуп, еиха дуаҕы лаҕауп хҕа уаҕы сиграмылеит. Ус и́каз иштыхра сашьтан. Саҕа ды́казаргы – игҕырҕса калартҕ иҕастомызт... Ихьыр-хҕра акҕымкҕа, ирҕхашьяра сашьтан... Сара имцуп хҕа исыҕхьазоз ианакҕаалак садымгылт... Ус анакҕа, – сыҕсаҕа уаҕы иҕхартҕ сы́кам...»

Абарт иреиҕшыз ахшыҕцаракҕа ҕыцтҕҕа-ҕыцтҕҕа изааиуан, аха рынаҕаха, рыртцаулаха иазомызт. Уи игҕы иалан, аха уаҕа иамуазар акҕап хҕа игҕы иаанагон. Иҕьоушьяша, иара аҕстазаарагы усоуп ишы́коу, ауаҕы

ицәеиҗыы дтақаца даныкоу игәеитом акәымзар. Адунеи дузза аныкәара уаналанак иумчузеи.

Зны-зынла итәкәажә, ипацәа итаһаз рсахьакәа иапхьа иаагылон. Уртгыи ианбзас аткысгыи рлактакәа тқааны дыртапшуан, аха иара гәыбган ирто ибомызт.

Атаҳмада анцәа мыцхәы ичычазгыи бзиа ибомызт, зынза зкышә дыкәызтозгыи. Аха иаратәкья ианакәзаалак агәра игомызт ауафы ипсы нарцәыка иахьнеиуа инагзахоит, мамзаргыи уажәы зсахьа ибә апсцәагыи иара игәалашәарафәы, ихафәы ипхьакны иахьыкоу ицәыртцит акәымзар, накынтәи иааны рәидырбоит хәа. Уи ипхьазон, ауафы дыканатцгыи, данпслакгыи, дынхозаргыи, дыззазаргыи – аарцәоуп зеггыи ахьыкоу хәа. Нарцәы – абәфкәа затәык. Аха убарт абәфкәагыи даара иус дуны ипхьазон.

Уажәы ихьухьууа иааигәалашәеит, ипацәа рәыцья рыбафкәа, ара иара дахьрыварымжуа, аеацьяра ишынхаз.

«Егья ус акәзаргыи – баша агага еипш сныкәба сымцеит – схәыштәара нхеит, уи назыгзашаз нхеит... итцеггыи инаскьазгаша».

Убри аамтазы Кама лнапкәа нак-аак инапкәа ныркылеит. Уи лнапкәа идыруан.

– Шәиартәхь шәнеи, иаха шәыпсы аашәшыап, – лхәеит уи.

«Схьышышыуашә рбазар акәхап...»

– Бзиоуп, дад Ладикәа, уааишь, – ибжыи наиргашәа иуит, Ладикәа дшихагылаз акара шидыруазгыи, дара рыхәмарра дацыхәмарырц.

Ииартәфәы даныкәиә, аиашаз, ипсы ааигеит, иблакәа цкьаза иаахитит.

– Зеггыи шәлыцхрааны фатәык кәшәтца, – ихәеит уи. – Очамчырантәи иаазгыи иааижьтеи ус икоуп.

– Зеггыи уажәытәкья икалоит, ашәишәи уажәы иааи-хашуеит, нас еиларшәшәаны икахтдоит, еиха иласхоит, – ихәеит Ладикәа.

– Баба изы хазы иҥастойт, аҕыка зынза ирмачзан, – лхәейт Кама. – Баба, иара ус атәан ацарагы шәзыҥастап, ани бзиа ишыжәбо айҫш, акама хыххылан.

– Акама хыххылан, ибзиоуп, – дааччейт иара, – егы схәы алхны иҥабымтан. Аҕыка цқа измоу сфар сҥахуп – сгәы ааимнахып. Иазхоуп уажәшәта аҕырқанцыцра...

Иаразнак зегы ццакы-ццакуа русқәа рахь рхы на-дырхейт.

– Исхаштыз, – ибжы мчыла итқаауа инаиргейт аб. – Ладикәа, акы ушнацхалак, акамбашь унашәтапш. Хьары-дара Гызмал Икәарахь ианца – илахоит. Нас ахәылқаз уи аха уоурым...

– Хьаас иҥоумтан, – ибжы ааҕит Ладикәа. Атаҳмада дырәегых адунеи ду аныҥәара даман ағынанахейт. Аха уажәы усҥак имыццакыкәа, еиха ирбо, еиха аҥсцаха иҥо.

13

Грышьягы Мимозагы, зегы акака ирғын. Уимоу, иара Ианкәагы. Уи аҕқәа шгәейтоз хәычык иҥафҥаитан, еиха аҕәажәара игәапхо дыҥан. Аха иҥқәыни Мимозеи ахьейцәажәоз иҥахымкәа, уажәы-уажәы илапш нархыхәон. Грышья деилахан дахәапшуан Мимоза шаҥа дақәшәан ашәишәи хәылылхыз, нас ақәта шылхәаз.

– Шьоукы рыхьзқәагы, гәашәцыпхьаза иануп, – ихәейт уи лааигәара днатәан, акакан пшны илыҥо.

– Убри ауп ирылазо, агәашәқәеи атцлақәеи рҕаҥәойт, – лхәейт уи давамлакәа.

– Ирыхьзеи, урт бжысцәоуп егыиуп хәа рызбахә рхәойт, хара хғы акәзар, уа абжысра мариоуп, аха ара?

– Угәы изаанагозеи ара ауағы дыбжысыр ҥалом хәа? Ара еихагы еихауп абжысырта, апшахәа, аккара – зегы ҥыкка иҥоуп.

– Хьымца иоума уи айҫш аҥазара злоу?

– Хьымца илоу хәа акрыҥоума. Пјанца иоуп. Уи дөҥымуп. Ианду лыда азәгы димазам... Саргы азәы

итәы схәома. Сан дыкам, саб санңса дылтәуп... – лнапы аалкбан, ирлас-ырласны аңхныгала акаканцырақәа ахаҕба икәлыркыцуа далагеит.

Грышба уи даарыцхаишьеит. Аха ани Пианца дааитцашыцит. Иара димоушь уи аиңш изызхауа азәы? Иахба абри азҕаб дибеижәтеи, ихы итамкәа, игәы итамкәа, дигәалашәо, иаңхба дгылоушәа ибо далагеит ашьтахьзатәи апартақәа руакаҕы итәоу, класск аҕы ицтәоу зҕабк. Уи уаҕы дгәеицәзомызт. Измаануу издырам – иаагылазар убас иҕан. Ацыхәтәан дара рааигәара аквартира ҕыц роун, еимәалацәахо иалагеит. Цқба длыхәаңшуа иҕааихазар – аартра ҕаитцеит, уи даара дгәыкын, дҕәышын, ахи ацыхәеи, лхы ламхаҕаҕамызт. Иара икласс аҕы итәоу зеггы рхы рамхаҕаҕоуп. Избанзар, урт рабацәа аән дукәа рызгылоуп. Дара аәнқәаҕы акәакәарқәа реиңш ауп зеггы шеиңшу. Иаб усҕакцәҕба аән ду изгылам, аха зеггы рхы ахьрамхаҕаҕоуп, иаргыы ихы иамхаҕаҕоуп. Ари аңхәызба зынза ахамхаҕаҕара лылазам. Ахамхаҕаҕара злоу зеггы ирхәоҕы, рыччаңшыгы – еҕаңбара иугаргыы – зеггы еиңшуп. Ари, иңьоушьаша, иахьахәлаанза шәынтә дпышәырччаргыы, зеггы ҕыцуп, аки-аки еиңшзам. Ацара шылцозгыы даазҕлымхәхан, ибзиан илцоит. Иҕалап, зеггы иреиҕны илцозаргыы, аха ани иреиҕуп ззырхәахьоу мап рцәыркыр ҕалома. Уи ацәәцәа рхәтақәаҕы ируам, ртаацәаҕы, дара артаәцәаҕы иртәхым. Раңхба адәыҕба шеикәдыршәаз еиңш ицалароуп: актәи, аәбатәи, ахпатәи... авагонқәа... Урт уажәшьта изыңсахуада. Адәыҕба – «Актәи – ажәабатәи», ус ицалароуп жәашықәса ахы ақәкны иахьынзацо. Нас иара аңстазаара урт зеггы еиланарҕынтуазар акәхап, адәыҕба ҕыцқәаҕы рзеикәнаршәозар акәхап.

Ицегь иңьеишьаз, абрии иареи ашколахь еиццо еицаауа ибеижәтеи, иаб дпаңашькны дыҕоуп. Иара

иахьиахауа уи лани лаби рцәа рхихуеит. Ара анышә ижуазтгыы, афны ижлар, уа ахәацафы, дқамсо арахь дзаази ихәалап. Лан лакәзар, аеакы лзихәалап. Уи медицинатә еихәшьоуп, араионтә хәышәтәыртәфы аусу-ра мап ацәылкын, ақалақь афнытқьа поликлиникак афы аус луеит. Араионтә хәышәтәыртәфы аус зылзымуз атәы лыпқьа ианылхәо, ашәытара лфәтәоит. Уи, ишылбоз иаах-тны ачымазцәа ақара рымызхуаз ахақьымцәа анылба, илымхәар лгәы иамуит. Убри инаркны лара дыхтаркзаап, аус лзымуашәа, уимоу, чмазцәақәакгы азықартцазаап, лыцәгьа рхәартә. Нас лхала дцеит.

Араионтә хәышәтәыртә аус баапсны ишауа хәа иаб ихалаггы ихәо иахахьан. Аха абни азғаб дахьланыз ақьнытә, уи лызбахә анихәоз зеггы иханарштүан.

Грышьа идыруан иаб ус зиҳәақәоз. Уи итахын абант афн дуқәа зызгылоу, ара зышьаҭа гәғәаны изхәхьоу хәа иипхьазоз ирыхшаз ҭыхьшьыртас имазарц. Иаб дышуафыцәгьам ақараггы идыруан, аха ишитахымыз-ггы, гәаныла ишицәымғызггы, убарт амч змоу, абҭа змоу рфәцхьа дыпсыҭын.

Грышьа Мимоза лацәажәара итахын, избанзар уи длацәажәацыпхьаза, ани азғаб еихә-еихә дигәалашәон.

– Капа... – Мимоза акы леихәарц ихы налықәикын, аха ахьз иихәаз дааннакылт.

Лара ҭымт дихәапшын, дынцәытцаччеит.

«Изақәызаалак акы лафшәом...» – ааигәахәт иара.

Уи лцәытцачшәа иабггы иафымшәеит.

– Рацхьа игәастаз еихә еиғьуп, ари злацәоуп, – ихәан, иикыз атәца абжа афы штәз ақьыгәхәа нақь инықәир-гылт, – абри ачкәын ижәбо, – иаахьартәизан, ани Агатәи ибжықатцаггы акәымкәа, анкьатәи, ара данықазтәиггы акәымкәа, иара убриала даара зышьаҭа ханы, зыфны зеггы ирылыхәхәо, зыбҭақәа ргәғәаны иқоу, ацсшьарахь ицахьоу, агәарабжьаратәи апенсиауаа еизганы иахьа

шар хэлаанза анард иасуа азэы иеипш, – абри ижэбо ачкэын, сара убзиаха хэа сишьтоуп, иара ахэынцэахы деихоит, аеада ақьар ианахадыргыла аңахы еихон хэа... Ха-ха-ха...

Грышья ашырхэа джагылан, ағаңара ашьтахыла дындэылтцит. Адэныкатэи ахауа цкыа инеиғасыз – ипсы аавигеит. Иғэы иалсны иказ иаб ицэажэашыагы ускак ихьяамшэа ибеит. Ани азғаб тэрышкэа ишлахауа иакэымк иғыбгар хэа дшэаны ауп еихарак ирласны дыздэылкыаз. Еғырт рхала ракэызтғыы, ас еипш ихтыцэкьан аиакэым ихэо даналагалак, атак ихэон. Иңоушыашаз, аиашатэкьа аатыркыаны ианиеихэалак, иаразнак деикэнагэон.

14

Акрыфара ускакгы иадымхалт, рацэакгы абжыааңнеипш рыбжыы дуумхеит. Избанзар, арахь ихэомызт, аха атахмада еиха-еиха деицэахон. Дара ахэыцкэа, Грышья дызлахэаз ала, хазы итэеит. Ыымтзакэа акрырфеит. Азғаб уажэы-уажэы длыхэаңшуан, уи уаарччартэ хатыр ақэцаңан акрылфон. Ашэишэи амтэыжэаа затэык да-ацрыхон, акакан чаңа лғатца хэыцкэа нзааркэакэалан, ашьшыхэа, лнапы хыантахазшэа акраамта лғахы иаалгон. Иара даара игэарпханы ифеит ашэишэи ажышэкэа, икэымшэышэза иғы итазытуа, апырпыл алкыо. Нас убри агыама акраамта игэы икэцзомызт, ашкол буфет ағы имажэамацараха иказ акатлет хышэашэкэа цсынкылагас ианифоз игэалашэон еснагы. Иара иангы афатэ бзианы икалтон, акэыткэа. ашэишэикэа каканла илчаңон, «асацив» хэа дахамшэало ахыз лшыон, аха ари аызыа агыама ианакэзаалакгы илзамтеит.

Иара ирласны ианифа, Бзаза дицхраауа далагеит. Мимоза днарыбжыалан, убас игэарпханы иғалтеит ахэычы, ианынцэагы, иғы ирахаит.

Уи пхэызба назак илдыруаз зегы лдыруан. Ма дзакэ еиҕамсыз, иахтны дцэажэон. Убри аҕнытэ уахгыҕыҕы еицушэа, иаразнак дааигэахеит. Аҕа пытрак цар, имазақаагы леиҳээр ҕаларын.

Акранырфа адэахы идэылтит. Ажэоан шықац иҕан. Уажэы-уажэы ақэа ҕэандаза инаҕытҕыап уҳэарын, аха иаҕытҕыомызт. Ахауа иааудырратэ ипхеит.

Ахэыцқэа ирфаз рылырсуа ашта ишықэгылаз, аишыцаагы аадэылтит. Ианкэа игэы алаҕамызт – уи аратэи афатэ анифалак, тэыцақэак аҕы анижэлак, длаҳҕыххон, аха иахыа иалымтит. Ладикэа аҕхыа днеиуан. Днеихызеит.

– Рацэак уеынмырхакэа убри укамбашь унашьтапши, – ихэеит уи. – Уажэшьта ихаштэом, ихтеикит. Изуасхэазаалак – уенумырхан.

Ладикэа абҕаахэа абартца дныталан, иеигэышэ аашытыхны ашта дэытҕеит.

Бзаза Грышыа инапы кны даахеит. Уи азытҕаахь дцар итахын.

– Сара аҕнынза снейны сааиуеит, ара шэыҕами? – дцааит Мимоза.

– Ара ҳаҕоуп, Мимоза, – ихэеит Бзаза.

– Ғаҕоуп, Мариам, – ихэеит Грышыа. Лара лгэы иахэан дааччеит.

Дара азмах аҕны инеирц акы рыгымкэа, Грышыа ихы анҕышьтих, уи лыткы ҕацшышьза, абираҕ аипш иахадырсызшэа, ахэы иахыазеиҕараз дықэгылан.

– Данбагыцеи! – иааҕыеишьеит Грышыа.

– Уи алашьамхы лыртцысуеит, – ихэеит Бзаза дутцас. – Цианцагы Хыымцагы драҕысуеит.

15

Бзаза изытҕаа дзадтцуамызт. Мацк днадтыргыы, иаразнак дхынхэуан. «Аҕсы антало ибаргы ҕалоит... Аҕыашьатэ. Бзаза, Бзаза, Бзаза...»

– Бзаза, уареи сареи хшеишыцәоу удыруоу? Хәишь-цәоуп!

Бзаза иртрысны, даахьахәны днаихәаңшит, нас ақәғымткәа, дақәшахатны ихы ааиртцысын, ифнапык рыла ишыапкәа ааигәыдихәхәалт. Грышыа ихы анылаиркәа, уи ишыапы царкьякьан атәахатәаххәа дааигәзит. Икьышәкәа пхаза, итатаза, ибаазаза икан.

– Сара сныкәла-аакәлоит, уара ара указ, аеацъара ум-цан.

– Уара иутәхзами... аңсы штало убарц, аңсы шааиуа, ишныкәо, насгьы иаңшшәу?

– Уи акара ачҳара сывам.

– Ачҳара избан, уи уара еиха имаңны изумоузеи? Аныкәгара уацәаашьома?

– Сыздырам, – ихәеит дыччо Грышыа, – сыздырам...

– Бзиоуп, уца... – Бзазагьы дааччан, дхьахәны дырөегьых азыткәа азааңшыларә дналагейт зегьы ихаштны.

Грышыа быжыкәак иахан, уахь ифьинеихейт. Уи Цианцеи Хьымцеи ракәын. Урт рзы убаскак иаҳахьан, даара рбара итахын.

Хьымца ус адәы дықәжьын. Цианца, зфьы тыфааза иказ, амсахәы зхаз хәызбак инапы икәтцан иршәуан, жәабака шыафа инахараны, згәафарақәа цъара-фьыцъара атырас тиаан иказ абнахәырма наа ажәпара иакәкны. Иара днеины ашыцламтә зқәышышыы иказ ахахә дныкәтәейт. Макьана дгәартазомызт. Уи ахәызба аниршә, иманшәалан иакәиршәан, иахьналакьякьаз «жыв-вв» хәа абжыгьы ааргейт.

– Ианақәшәалак уара иааугоит, угыл! – ихәеит Цианца. Уи ибжыы хьырвырза, итахәаешәа, уафьы игәы иаагәампхартә игон.

– Аат, уара напыла икартаз, – ихәеит егьы дахькажьыз.

– Убри иухәо уакәытц акәымзар, иузызуа удыруоу? Ублакәа аархәны ушьтахь иастоит. Ускан ухи иареи еипшхоит, алакәа камкамуа икалоит.

Афыцъагы рыбжькәа атәы иахатаны иааҭхырчҭеит.

Хьымца, ахәызба ахьалаз иалхны данаахьахә, Грышә дибан, иаразнак даагылт. Илакта ырхәашыны пытрак днаихәапшын, ихы Цианца инаикәикит:

– Иахьа пхыз цәгьа умбазеи уара? – ихәеит уи ибжьы атәы иахатаны. – Ҫынтә амышьтацәгьа дупылааит хәа.

– Схьапшра иапсоума?

– Мап, иапсам, аха ус аланарпшыраз.

Цианца ихыиҭы хәычы ихылца абз ду итцыхәхәо, ахьажьршәагеипш арахь даахьахәит. Ҫымт иблакәа еихмырсыгьзакәа днаихәапшит. Урт иртәхын, дара ртәала даушла дахәыртәырц. Нас ргәы итаз издырамызт. Аха ибон, зыршәара иашьцылахьоу дахьреипшымыз акыр ишҭанахәаз. Грышәа дзакәыз, илшоз, гәыс имаз акгы ахьырымдыруаз еиланархон. Итцкьан афра рыкәшәозу, ари ицьынскәа (уи рылапш адхалон рфьыцъагы) рыла ахәынтәа дылшыны, ргәырпса катцарызу рыздырамызт.

Ицьынскәа анихәа, ашыцламтә цәаакызаарын, илсны дфагылт. Цианцагы Хьымцагы ирфны инеихәапшит.

– Иааги арахь, – ихәеит Грышә имырхьаакәа, – ахәызба.

Хьымца Цианцагы днаихәапшит, аха ус итынчны, иныкәрыршәа иахьихәаз акәу акы дааилнаршшан, дышиашаз ахахә дахьыкәгылаз днеины ахәызба иара иахь инаирххейт.

Ахәызбаршәра иаргы акыр иеанишәахьан, уажәйтцәкьа даҭымызт, аха итцегьы данмачыз, ахәызбаршәракәа злаз киносахьак инахәапшыцыпхьаза, рнафс игылаз еснагь иаркыз аҭхышә ду ашьтахь еизибеган ахәызбакәа шагәыдыртцоз, ирыгганы икәыртцахьан. Убри аниба иаб дипкеит акраамта ихамыштыртә. Аха иахьагы уи азы игәы изынхазом. Избанзар, убаскак гәыкалатцәкьа игәы еибакытцәкьан дипкеит. Абжьаапны иидыруа аҭыкәтцаракәа, аҭыргәараакәа, адауш ухәа рахьтә уи акы аларшәымызт.

Ахәызба ааникылан, ахәырма ашәпара иџахыкны аџанынаирха, итартаруа иналашьшыт.

Ѐианцагы Хьымцагы неихәаџшы-ааихәаџшит. Хьымца дыџны дцан иааганы еиџаиџеит. Грышья даанаџшы-ааџшит: убри ахәырма анаџс игылаз ахаша, ацәқәахь агәыцә ахьытартаруазтцәкья иарбаны иандәықәйтца, зынзагы дшақәымгәыгзоз иахьяир-базтцәкья иналашьшыт.

Ѐианцеи Хьымцеи инеихәаџшы-ааихәаџшит. Ѐианца иџшшәы ааихкьян, иблақәа тазинзааза иаакалеит, иқышә зны азганк ахь ихалеит, аеазных – егыи азганк ахь.

– Абыржәытцәкья уқәлан саҳәызба лбааугоит, – ихәеит уи дгәаан, аха рацәак игәы азтамкәа. – Саҳәызба мышга-гоуп хәа уаҳазма?!

– Иабаутаху ани аџыза ахәызбажә, насгыи цъара машәырк умпытцкьар атцкыс, макьяна уа иказааит. Изыр хәа ушәауоу.

– Амашәыр кастцар уи сара избап, уара уус алам, – еиха иеааиргәҗеит уи.

Грышья дзыкәгылаз ахахә даалбаан уахь днарыдгылт.

– Уааи, хаикәпап! – ихәеит Ѐианца.

– Уааи! – ихәеит Грышья, бҗартцахьы ақәцара рацәак дшаманшәаламызгыи.

– Сгәы ишцалоу – рацәа ицъынсқәан, – игәагьуа изымгәагьуа дынцәытцаччеит Хьымца.

Ѐианца даалакџакит.

– Уааи, уааи, – ихәеит Грышья имырхьяазакәа.

– Шәара агауаа ақәцашья шәыздырзом, – ихәеит уи. – Иудыруаз, аикәакра алам, аблузкра алам...

– Бзиоуп.

Акраамта дихыкәшон Ѐианца, иџнапыкгыи иаџхья идәықәтан, иаџхья егыи иманшәалан дикыр хәа дшәаны. Уи еиха даун, дтцаган, цъара мчык илоуп ухәартә дыкамызт. Иблақәа зынза ихәыцхеит, иқышә еицаџеит.

«Ари згэыжэла цэгъоу азэы иакэзаап... Ианааидысла ибеит: уи абни аматэ еицш икэз инапкэа, ишыапкэа – зегъы, аиашаз, абаѡчыда шрылаз. Иаргъы дшэон, дыц-цакуан, иоуразоуроу игэиѡанын аќнытэ, дыкны мацк иааикэкра ќаломызт. Аха уи дхэыцны, дмыццакыкэа, иидыруа амаана ихы изархэомызт. Дырѡегъых иа-нааидысла, егы еиха даумзи, изара нтарсны икит. Насгъы даухъантаз, данаашьтицаа, шаќа игэаќуаз, аѡарххоз ицэеижыы зегъы, иоуразоуроу, дшеибакэу. Даарыцхаишьеит. Цаќа днаиргылт. Уи инапкэа аумзи, ибѓазара иакэыршан, бѓатаццэа ќаитарц далагеит, аха имаќѡахэара иакэшэомызт.

«Њаикэѡозар, ѡаикэѡоит, иабатэи рыцхашьароу...».

Иарма гэчама дыќэтан иѡанылаирха, егы ииулак изыцэа шыапы шытарсны иѡааникылеит зныказ. Аха Гры-шыагъы идыруан, абыржэы аѡа ацсык иѡааизыргэѓар, дшылаишьтуаз. Ус егыќаитцеит, ишыапы дыќэиќьеит. Аха уаха аќэпара даламгеит.

– Шэара агауаа ахэажыы шэаршхьеит, уиазоуп шэзыѓэѓоу, аха уи зныказ ауп, – ихэеит иара дхаќ-цсыќуа, – акраамта ишэызгазом, шэеихэлачны ацсра шэалагоит.

Уи аќэпарагъы итахымызт, аха уаѡ иимбац мчык дазыпшызу, рацэакгъы дазеиќэымкит дказыжыыз имч.

– Уара угэѓэоуп, – ихэеит Грышыа, – уццакуеит акэымзар.

– Уаргъы угэѓэоуп... – ибжыы атэы иахатцаны даач-чеит уи, аха зынзакгъы игэы азтамкэа. – Уабаѓэѓэам, ахэатыхэа уѡоитеи...

Хыымцагъы дынцэытдаччеит.

– Уажэшьта ѡаибаргэаарым, ус еиѓхап, – ихэеит Гры-шыа дааилашэан. – Иуѡашэалак умхэалан.

– Сахэызба сыт... – ирблаќьеит уи. – Ус иахумгазан, исыт сахэызба!

– Уара макъана угәра ганы ахәызба уафы иуиркыртә укам, ухы атың ианыкәлалак, нас иныкәгала, – дааехырччеит Грышья.

– Хьымца ари иихәаз уахаит, улымха бзиахә ахааит... – ихәеит Цианца, – уажәшътә икало аказыхәа сара атак кастом.

– Акыргыы хачхәхьеит, – ихәеит Хьымца, аха уафы ибон уи иахьакәым ахы архар даарак ишитахым.

– Иазхоуп, иазхоуп... – ихәеит Грышья. – Иазхоуп!

– Акәымзар, сыцәкәа тоукып... – Уи дхьатцуамызт, аха пхьака ашьяфакатцарагы итахымызт.

– Иазхоуп... – ашәа ахкы цәыригошәа ибжыы хыри-аалан инаиргахт Грышья. Уажәраанзеипш акәымкәа, ихи имчи еикәымхо. Ага агәарабжьаракәа ркны знызынла икало аидысларакәа раан еипш айсра игәы ахәо даакәлеит. Уи идыруеит, ара ақытафәтәи ахәыцкәа, ахаангыы ус даушла аибаршәаракәа ирхыхәхәан, иахьынзауа напышьяшәала афынза инаргом. Уанза ианнеи, ара еиха ишәартуоп. Ара айсра закәан амазам, алаба зыдхалазгыы дыцсаанза дуагоуп.

Грышья шьяфак иацхьака днаскьеит. Ибон – егыи дымшәеит, ихы-ифы ацхныгеипш ихахәхеит, аха уанза анагара итахымызт.

– Грышья! Грышья!!! – ишилшоз ибжыы иргеит ускан Бзаза. – Грышьяа! Грышьяа!

Грышья акы дакзамшәа дөатцкьан, али-цси рыбжьара хыхь дыфхашлеит.

– Грышья! Ацсы талт, ацсы талт!

Грышья деитафны азыткәа дынхыкәыххит. Днацшызар, аиашаз, алахы аагәылшәан, атцыхәа хәыцы кьо, азыткәа ихын. Ацсы талт.

– Уажәшътә издырт, издырт! – Бзаза иблакәа тытцны ицон, изыцкәа кылтәраа, митәын ихтысуаз.

– Уеыртынч, уеыртынч! – ахәыцы дааигәыдикылт Грышья. Уи ицәеижь хәыцы акәарахәа еисуан.

– Издырт, издырт...

«Дцъашьатәуп ари ахәычы, издыруада мца дук акәиц иғраршәзар... Уи акәзар абас ицәеижь хәычы зеисуа?»

– Аңсы аҭаҭырантә иаазом. Иара иағратәазаап, – иңси-иңси еихъымзо даҭын Бзаза. – Абни еикәатцәаза егырт ирығроугы аңсы ауп. Иандухалак ашьапы икәгылоит, нас арахь итытцуеит.

– Зынза уиашоуп, – ихәеит дмыччакәа Грышья. – Уи сазымхәыццызт сара. Ишуботцәкьаз аңсы талама?

– Ишызбоз. Аҭаартысит – ҕынтә. Нас атдыхәа аҕьеит...

Грышья Бзаза дааигәзын, инапы аанкылан даалеиҕеит.

– Уи харшәарым, изсалааит, – ихәеит ахәычы диртынчырц.

Ус даныңшы, Цианцеи Хъымцеи еишьтагыла иаахеи-бахәалт, Аңыни Кәаңыни реиңш.

– Арт уажәы ани аңсы ршыеит! – даағьатцәығьатцәит Бзаза, Грышья инапгы ааиргәҕеит.

– Умшәан, урт ус иказам, ибжьыскәоуп хәа азәы ирыхъзитан, ирыхъзхалт акәымзар, иаабац шьюуки ирҕызцәоуп.

Ахәычы диман уахь иҕынеихан, ианааиңыла иаагылт. Убри аамтаз нахъхи раңхьатәи агәашә дыткьаны дыц-цакы-ццакуа арахь лҕаалхеит Мимоза – Мариам.

– Иахья акамбашь дзашәыршыуаз закәызеи, уара, ари азгаб? – имырхьаазакәа дцааит Грышья Цианцеи Хъымцеи ихы нарықәкны.

– Уи хатца данцо, аҕы дшақәтәоз хлырбон, надаада дзақәтәоз цыылшьон... – Цъара жәахьантак ацитцарц шитахыз ҕашьомызт, аха Цианца дихәаңшны иҕаани-кылт Хъымца.

– Аҕы ҕы ццышәын, – ччараха исит Грышья. Хъымца-гы иҕизнымкылакәа аччара дналагеит. Цианца цытрак иеникылон, аха нас убрыгь изымычхакәа «пыф» ихәан, икьатеиах ццәо аччара дналагеит. Грышья иблақәа

тыблаауа ицахэцахэуа алағырз ыырхашылт, убаскак иееитцыжыны дыччеит.

– Шэзырччозеи шэыфэха рахан, – днарыдыххылт, лара, – Ладикэа акамбашь дашьталан дахьцаз дмааит, дыцшаатэуп. Уаала, уаала, – Грышья инапы даахан, лара лфыналхеит дыткья.

– Бзаза, уара афныка уца, бзиоума?

– Бзиоуп.

– Шэаала аха шэымазар, – ацкэынцэа днарыхэацшит уи.

– Хускэа рхы еилахоит... – ихэеит Хьымца ибжыы атэы иахатданы.

– Уара уами уаала хэа зархэаз, умцои... – Цианца ицыбакэа инапкэа ртаргэгэа даагьежыы-гьежыит.

– Сара ара издыруаз зегыы схаштхьеит, схы ахьсырхо сыздырзом, – ихэеит Грышья.

– Лара илдыруеит зегыы... – ихэеит Цианца, иблакэа-гыы зынза гэыртыцк иаакарахеит.

– Лара улгоит унапкэа аанкылан... – ибжыы атэы иахеитдон Хьымца.

– Бзаза, уара уца ушиашоу, – уаха егырт дрызхамцшзакэа, наф алагья италахьаз Мимоза длышьталан, иааргэгэаны ифынеихеит Грышья.

Акыр дцахьан лара уи данлыхьза.

– Уажэы ант ааиуеит ара. Гызмал Икэара дталан дцеит, Абгатэара ала ахаииатрахь лхы лырхеит хэа рахэа. Уажэшьта уеаанкыл. Дшэон, дышзызоз дцеит хэа рахэа. Сара слышьталар лымуит, дгэаауа далагеит, нас акы лгэы иаанагар хэа сшэан, саагылт хэа.

Аиашаз, цытрак ашьтахь еишьтагыла иаакылст рфыцагыы.

– Ари хеыбгаказа дабакоу? – дцааит Хьымца.

Грышья иказ реихэеит.

Ишибоз Цианца ицштэы ааипсахт.

– Ушәеит, уи азоуп лхала дыздәықәутцаз.
– Умшәозар уара уца, сара дсызнымкылт.
– Сара иахьала акгы сшәыхәом, – ихәеит Хьымца дыхсақәза.

– Ушәаны уңсуеит аенышыбжьон! – ихәеит иңсахы еикәыңчо Пианца. – Амгәацәтабаа!

– Убз аатакы, цыым, хәычык, убз! – Хьымца даах-шәааит. – Афида азы ақәтәатәуп, иумдыруеи?!

– Уажәы уаха сымам, уңынтца азы кылтәраауа уқас-цап, уаагылала! – дыткьаны Гызмал Икәара шыказ ифьинеихеит.

– Ушәоит хәа сара исеихәахуеит, иара Абгатәара аз-бахә иахар, длеикәшәақьа дцоит.

– Ас ишаацәгьахалак дкаужьуазар, шәызлеифызцәа-хазеи нас?

– Азәгы дкасыжьзом сара, аха Пианца ианду дзыџ-зом, сара саб уџны узицәацом, ашәитышәи унеиаанза улышътагәа уникалоит. Иахьа афида азы ақәыстәахьоу цьыршьоит...

Уи уаха диламцәажәакәа, иаргы Гызмал Икәара шыказ ифьинеихеит.

Азыжь еикәатцәакәа, ацәытцлашыцарақәа, атыша цәгьақәа, – зегьы хар имамкәа дырхыст. Иаңхьа ицаз рышъта ибон, уимоу, зны-зынла акамбашышътагьы ибон. Аха дзыршәоз азәгы димбакәа абнафы иқәхәлар хәа акәын. Зегьы ихаштит Абгатәара хәа иахьашътаз даннеи. Уи данхәыңыз аахыс игәалашәон. Ладикәа дицны аетдыс зцаз аеан цшаара ицеит. Такәы иааимдахьан, Абгатәара инавакны, аеан ацагы иаргы рыбаџқәа инархагылт. Ауах алашәага ирфазаап. Аџбагы рцыхәақәа хаҳахан ишықьыры-шықьырза ишътан.

Нас Ладикәа диман дцан, ажа дуқәа рытцака тышак афы, ацақьақәа анышә иахьытцыхәхәоз итиқәатцәаза иааңшуаз аҳапы инахагылт. Аҳапы алафџы еиңшны,

аха аткыс акыр иаагәгәаны, абгаффы т̄кьон, ацак̄агы абгахәы ахатата ӣкан.

– Абра ахапы цаула амоуп, абгакәагы пуеит, рласбакәа абра ираазоит.

Ашьтахь, уи ашыкәсан иара Ладикәа уахынла дахафә иҫааихан, абгакәа фба лаишьт̄ит.

Убаскан Ладикәа иаҫхьака ҫыара дшы̄каз ааигәа-лашәан, игәы аагәгәахеит.

Аха димбар, д̄к̄алар?

Макьана ииашан даауеит, игәалашәоит. Ахаииатрагы ааигәоуп.

Аха уи ус̄какгы иааигәамҫхеит, даара игәы цаны, игәы т̄к̄аны дшы̄каз абжыкәа иахаит. Даатгылан дзырфит: Ладикәа ибжы кказа иааф̄т. Дгәырҫан, дфат̄к̄ан дыф̄ит. Аккара дахьаатцшәаз адәхәыҫ аҫы игылан урт̄ зегы – Ладикәа, Мимоза, Ҫианца. Ахахә ду иавагылан акамбашь еишьклашьшы, абат ахы к̄әазза аҫхьа итәан.

Грышья игәы аатгәырҫааит.

– Ари умбои, аҫынышьбжьон игәаҫны иакәлеит. – Ладикәа инапы нақәикит ахахә анафс ахәынтәа т̄к̄аны, ишьак̄аны иахьы̄каз.

Грышья акамбашь хаҫыр ақәтан илаҫш нахигеит.

– Ахахәкәа зегы абга рхәыжә рхатата ӣкоуп, даарагы икыднам̄какәа ӣкам, – Ладикәа ашьшыхәа днеины абат аашьтихит. Уи зныказ иааҫатхалеит, аха нас аҫеикәнакит. – Урт̄ ус иацрыцуамызт, аха ма акы иаршәеит, ма, аиашаз, рыҫгатәы рзымго ӣканатцеит. Акамбашь азныказ иаатрысын, аха нас аҫыртынчны Ладикәа инаишьталт. Зегы рҫынархеит.

– Дымшәазакәа дааит ихала! – лхәеит даахәытхәытын Мимоза, Ҫианца иахь лхы налырхан. Иара ихы нхьаирхәит, аха дышҫышәарччоз изымтәахит.

– Иаргы деитымуп, саргы – еитымк сиҫызоуп. Зегы рзы дшәаҫырхаҫуа, ихатәы иара изымдыруа д̄калар,

ибла шааңшуа саргыи сицэыргоит. Ииура изымдыруа, иара ихатэи изымызбо дызбар, уахыкгыи сизыңшуам... – дынцэытдаччеит уи.

Грышыа иааңеишыеит, иагыигэаңхеит уи акы мзаза-кэа иахыылхэоз.

Убыскан, икэышза, иңшзаза иаңхэа иааит уи лсахыа... Капа лсахыа.

Акраамта абат нартэаны аңсы аарго дцон Ладикэа. Уи уажэи-уажэи илымха кыдцан даазыруан. Имыхэлацкэа архахэ, ахтырахэ икылсит.

Грышыа иныбжыркыашэа Пианца днаидгылан, ичақыи пңша иңыба иаагыхын инаимтцеикит.

– Ига, сара афызэагыи сымоуп, – ихэеит уи.

– Табуп, – ихыиңыи ааихалашан, ибла хэыңкэагыи ааңбаахеит Пианца. – Ахаан азэи хамта симтаң.

– Амц умхэан! – лхэеит Мимоза, – сара иустаз ачабра алазэми?

– Уи мцарсны иңгеит, – аңыш-ңыш дааччеит Пианца.

– Имтаумырскэа, истэххар исызумхрымызт.

– Уажэшыта, Пианцеи Грышыеи иааимдо, шэмыцца-кыкэа шэнеила. Аңкэынңэа шэыңсыжылоит, – ихэеит Ладикэа.

Абат наиртэан, дыңкыа-ңкыо иңынеихеит. Ажэаңгыи аңэа афыгышэшэо мацара, аңэшырпккара иналагеит.

Абат хэыңыи аңышэ хышыашза, ахы кэазза икан, ицэын. Аингыи надгылан, абз ала ашыркышыркыхэа иарбзон. Аңэагыи еиха ирлас-ырласны иафыгышэшэон...

16

Атаҳмада акраамта ихы изымдыруа дыкан. Нас, атгыхэтэан агэылаңэа иааизыффыз рыбжыкэа, быжырабыжытэантэ итгыуашэа илымха аңынза инафэуа иалагеит.

Ладикэа даафналан, ибжыи шааиргаз аиңш, иаразнак еилиргеит, мчыла иаашыгыхыи инапгыи аиартэа илаҳаанза днамтцасны иааникылт уи.

– Сы-қәыр-тәа... – ихәеит аиргьхәа иаб. Инапқәа ашь-
шьыхәа иҫаитцатан даниҫаха, дныкәтәеит. Акраамта
икәлашьцан иҫан, макьана аиргьхәа ихәакәоз игәы
алымшара атсартәеипш идақәа зегьы иртәшәуан.
Ишҫахьааз, ишҫацәгьаз уи.

«Ҫсра бзиа ыҫазам, хәарада... ҫсра бзиа...»

– Сыҫхьарца сышәт!..

Аҫхьарца анизаарга, Ладикәа инапы гәгәақәа
дрыниалашәа, аиргьхәа, иара иитәзамыз имахәҫақәа
ҫышьтихит. Имҫашьахуа икказа илымхәҫынза иназеит
«Ахәрашәа» ашьтыбжь. Иааҫьеишьеит «Ахатцарашәа»
аирхәарц акәын иитәхыз.

«Уи анааитцәҫа уаҫы ихы изымжьозаап...»

Нас, ани атсартәа, идақәа иртәхаз еиҫа-еиҫа ихьан-
тахә, ицәа-ижьы заанарҫәрыло иалагеит, иҫсыҫгьы им-
нахуа мацара, ихәламшәа ааилыршьышәа, иныҫнар-
хәыцааит... Артәаахәа Кама лыхәхәабжь илымхә
интасын, нас иааимаҫыҫт.

Кама ахәхәарагьы дналагеит, лымгәартә итәз, ани
азаагамҫан ишылзиуз аиҫш, атыгәтыгәхәа ишьапқәа иҫьо
далагеит. Иҫсы штоу, дшыҫоу, аҫстазаара дшатцанакуа
ала адырра ҫаитцон.

17

– Дыҫсит... – Игәи илагырзи еилатәо абартца ашә дад-
гылан Бзаза. Уи атәы ихәон, аха егьа иундазгьы хырхарта
изаҫомызт. «Иҫсы талт... аҫсы талт...» – Уи идыруан, иахьа
иблала ибахьан. «Дыҫсит...» – уи издырамызт. «Иаагылар
ҫалоит, аха аҫсы ҫсзом...» – ус игәы иаанагон иара. «Ба-
баду иҫсы атра ажәызар акәхап, бабаду рыцхә, аха иҫсы
абацио шыта ... аҫа тыҫк аиур ҫамлазoi?...»

Дышнеи-шнеиуаз изтәарақәа дрылаҫатан, абасҫак
иидыруаз, бзиа иибоз, дзышыҫылахьаз бабаду иҫсы атра
игәы итцалан, еиужьны атәыуара дналагеит.

Абриаҫара иҫшыз аҫсабарагьы, раҫхьа ишаҫышә-
шәоз, нас аҫааиужьны ахаҫахәа аҫынанахеит ааҫын-
қәа.

АПУБЛИЦИСТИКА

АХАРҘА – АМҘА УЗЫРБО, АХРА УАҘЫЗГО АХАҘӘ

1. Ҙазхысхью аитҕаңхьара

Ашьха, ишдыру аиҗш, дгьыл мчуп: зытда умбазо аиҗыцәкәа, ахра гагачкәа, цаҕантәи уанрыцаңшлак ухлахат зыргьежьюа акацәарақәа, анакәоукәа зкәу аҗазара дукәа, асыҗсацартақәа... Ас иахьыҕоу зегьынцъара ишәартоуп. Мацк иадамзаргьы уакәымшәакәа иҕоутцаз ашьаҕа хнырхәышья змазам акәхар калоит...

Аха дацәымшәартә ишьапы ахьакуаз ахәыртақәа, аҗсшьартақәа рҕы мацара даагыломызт ауаҕы. Еиҕа иахьыцәгьоу, иахьшәартазоу, ус аламала зыҗеизымтоз, дназмышьтүаз дахыкәшан, датцысны, ус баша давсны дцо-мызт. Ашьха зегьынцъара инапаҕы иааигарц дашьталон, анцәахша леиҗш иҗсы алахон, дагьеисон.

Ицаз ашәышықәса 70-тәи ашықәсқәа рзы, пхынрак, Азғара сцеит. Избарц. Уи Ерцахә-хаҕа атцаказа, Чхалта аҗшахәаҕы иҕоуп. Азғара Кавказ зда ыҕам анарзан-зы ытытцует. Арыжәтәгьы аҕыкәабагагьы. Уахь еспхынра ауаа җсшьара инеиуан. Аҗсабара, ашьхақәа убас иҕоуп, ҕык-бзык иузархәом. Ус иубароуп.

Убра зыҗсы зшьоз, зҕызхәышәтәуаз аҗсуа уаҕ бырг бзиақ дсыкәшәеит. Уи арт ашьхақәа бзиан идыруан, еиҳарак Ерцахә. Убри азы иҗашьяхәу ажәабжк сеиҳәеит: «Хара узланаңшуа ауаҕы иоуиҗьтәи (абинокль,

ашьха ицоз имазар енагь ишьтихуан), Ерцахә ихаларц абасынтәи жәаафык дәықәлахьейт, хара хазхаану, – ихәейт уи. – Хыхьза, анакәоу ахьықәжью ахь иназаанза, уантәи адыргақәа кәртцон. Асынтәи абинокль гәгәақәа змаз ирбон. Атдыхәтәан, 1941–1945 шықәсқәа рызтәи аибашьра иалтны иааз аңсуа хатцак дхалт, уантәи адимакапшь дџахан, арахь идирбейт. Убарт рахьтә азәызатцәыкгы дзыхнымхәзейт».

Иахьа уажәраанзаггы убри сазхәыцуейт, аха атак сзымпшааит. Такс исхәартә исымоу акоуп, абрыгь аңсуа икәзшьа иацуп, иара ацәгьарей абзиарей ртәы схәоит хәа салагом.

Абас, ауафы инапакны, игәакны, ихакны раагара иеазишәоижьтәи икәлейт ашьха атәы иагымкәа издыруа, иазкәзоу, нафьнатәтәи урт рңышәа. Иахзызаауа, даара амаршәа куа, еихахауа, абицарак акынтәи аеа абицарак ахь иааргоит уи аңышәа иахьа уажәраанза.

Аңсуа изы акәзар, ашьха хазын. Анапщәа, еихарак акаршәрақәа, ашәадәқәа ираазаз, аңсуа ашьхауаф хәа ишьтоуп. Аха уи ишьхауафра аеакын. Ашьха цкьатыпын иара изы. Иарггы, еснагь уахь изихоз, ирахә ирхәырц, дшәарыцарц, иңсы ишьарц мацараз акәмызт, ныхак изафызан, ихы-иңсы зрыцкьоз, игәнахақәа ихызхуаз.

Иазгәататәуп, аңсуаа, дара иахьынзарытцанакуазггы, уинахыс, рыкәша-мыкәша икәз ашьхақәаггы (иаххәап, Аршәахәымџа (Ельбрус) ахьз ссирқәа рыртәит. Дара иахьрытцанакуа, ашәтқәа реипш ижәпаны, нацәатып-нацәатып ирыкәпцоуп ахьзқәа. Ма изакәы ашәақәоузеи ашьхақәа ирызку: аңсуа жәлар ажәытәзатәи рашәатә ше-девр «Ахрашәа», ахра иагаз ашәарыцаф, ашьхауаф иңсы ахра ағара иазкыз, убас «Аиргьашәа», «Ажәеипшьаа рашәа», «Аңылагашәа» ухәа. (Урт рахьтә ирхаштәуа иала-гахьоу, ирхаштхьоу, изхьоу, аха зышьтәқәа макьана ин-хаз ыкоуп. Рыцхарас икәлаз, егьа иагхан акәзарггы, ажәа

иатцанакуа афольклор еизыргоит, ашәеи акәашарақәеи шамахамзар азәгы дрышьтам. Уи ианакәызаалакгы иармарион азәи иааицыхәхәз амцарсра иашьцылахьоу рус. Уара утәи ишахәтоу уанзахамтгыла усоуп.)

Ажәакала, ацсуа изы ашьхақәа ишьтыху ацстазаара, ахрақәа рхауеипш ицқьоу, ицшьоу ирсимволуп.

Аиашаз, нацънатә ус ишьақәгылахьан, уахь ихалоз зегы – зыцсы зшьарц, зырахә зырхәырц, ишәарыцарц, ус аказказра инықәпшырц, – иацсахуан, уатәи рыхныкәгашьа, реизыказаашьақәа, реихатгылашьа, ргәеизыблшьа ухәа хазхон. Уа, ауаа рфы даныказгы, ихала данынхозгы, ауафцсы иатәам, иакәыму, игәнахау акы иламсырц, ихы мыцхәи дацклапшуан. Дхаракны дызкыз ашьха ажәван дазааигәанатәуан, Анцәа еиха дибартахо. Уафытәыфсак иахасабала, Анцәа иґапхьа, ауафы иґапхьа, абри ацсабара ду аґапхьа иуалызгы еиха ибартахон, икказа изаатуан.

Ахра цыгь-цыгьқәа еиха иахьшәартаз, уақәымшәакәа еихугаз ашьаґа уахьтанархоз, уафы ишьапы акыртә иахьыказ пшааны ахахә шытцо дцон урт рапхьаза ирґысуаз. Ишьтахь абрахь иаґанагало изы, уи ахра дамгарц. Ахарґа – абас ахьзуп уи, амґа урбаны ахра уаґызго ахахә чыда. Чыдарас иамоугы, иаразнак излардыруагы хахәк иара еитцо аґаа хахәк хыхь иакәырцойт. Уи дыргоуп, ахра иаґоу ауафы игәи иґеаннатойт, амґа инарбойт.

Уи хымґада рхы иахьадырхәо, нацънатә издыруа еснагь ашьха ицо, ашьха иеисо, еихарак ашьха дукәа рфы ишәарыцо роуп. Ахарґа априцип нацънатә ацстазаараґгы уафы ихы иаирхәон. Ауафи ауафи, ажәлари ажәлари реихатгылара, ацстазаара, ауафрей аламыси хыґара зқәымыз рнормақәа ртәи зхәо, иагьныкәызго дырган.

Убас акакала еицыло ишьақәгылт ажәлар рчыдарақәа, рзеипш казшьа ду – рыцстазаара ашьхацамґа.

Апстазаара ахра дукәа ирыҕо иахьа уажәраанза иа-
азго, егырт ажәларқәа зеггы излареипшымггы изла-
реипшуггы ныкәызго, мчысггы, нтырасггы измоу.

Ахарҕатәкьа ахьаҕахымыз, уааи рахәи ашьха из-
лацоз ашьхацамҕақәаггы апсуаа рҕы мыцхәы ирыцк-
лапшуан. Уи ахра дукәа рҕы ишәарыцоз, ус иреисоз
ракәымкәа, ашьхаҕа зхы зырхоз зеггы ирусын. Шьха-
цан, зырахә-зышәахә зманы, ма аидара зқәыз зыҕәә,
зәадақәа, згәыжьқәа рҕы кны рацхьа ишыхыло, дахь-
цо зеггы амҕа рыцқьан, ишьтахь иааиуа уаха кататәы
имамкәа ианнимыжь, даара ихьмызгын, ианарыжьуа-
мызт. Ус катцоз, зышьтахь иааиуаз атәазымбоз, хатыр
рықәзымтцоз хәа, акраамта рыла ихырбалон.

Амҕа ишакәнагоз арыцқьараггы ус имариамызт.
Алзынрак асымкәыл зықәнауа ашә кьантазқәа ытқорны
ирнахалон, ма – рымахәқәа кыдқорны, изытуаз асы
ахахә-мҕыхә дәыкәнагалон, амҕақәа ашәахауан, асы
ихнархәаз амахәқәа узрытымсуа илакәны инхон,
итеггы иҕахаракны асыпсацырақәа ахьынзалеиуаз, зе-
ггы еиларены иахьырхысуаз ашьхацамҕақәаггы анатца-
накуаз ыкан.

Иара ашьха ишәарыцозггы ихатәы цкаррақәа иман,
иаххәап, ашәарах рацхьагыла, аҕача, деихсуамызт,
иара убас – ашәарах анеишьтаз. Насггы, ирацәаны из-
беит хәа, изышьтыхша ада, егырт дрылакьысуамызт,
ишьтуан. Ашьха хараққәа, ахра дукәа рҕы ишәарыцоз
ааигәа-сигәа дшәарыцомызт, асса-мысса дрышьтамызт.
Ашьха дукәа рҕы абҕабқәа ирашәарыцоз еихауп, ажьы
рацәаны иакәуп хәа акәмызт, уи ишәарыцаратә цәаҕа,
ашьха, аҳарақыра, аиааира амзызқәа ракәын рацхьа
иргylan уахь ихоз. Уи, аиашаз, еҕышәара дуун. Ахра
деисон дазхонаты, иарггы дазханатцарц, дыҕнанадарц,
еигәыцхәәахарц азы. Иарггы убас иеыҳареикырц,
уаанза дызҕымхәацыз ахауа даҕыхәарц. Убарт атыцқәа

рґы акәын аҳарѡқәа ахыинижьуаз, иара ишьтахь абри аипш ахрақәа згәагьуаз изы.

Ажәакала, адгьыл ауафы еиҳа дахьпнашәо, дахьа-рыцкьо ашьха хаѡазарақәа рґы ииуан ацстазаара зегьы азы здакәмыз ауаѡра аңкарра дукәа. Ашьхақәа ныхак аипш изшьоз ацсуаа рыцстазаара зегьы азы урт шәага-загахон, имѡахон.

Урт атрадициа дукәа рахьтә иґоуп зыхьзқәа рхаштхьоу, зыхьзқәа нханы зцакы атәы рхаштхьоу, ус иргәалашәо, аха усґак иацпыҳәан иныкәрымго. Зегьы дара роуп, уртқәа зегьы хшьа, хгенқәа рґы инхахьейт, рымч ыґоуп, ҳажәлар иахьа егьырт изларылыркаауа рказшьа, рчыдарақәа, рменталитет шыатас иамоуп.

* * *

Убас шакәугьы, жәларас иґоу зегьы аамтґеи аґоурыхи рзыблара акырза рцәалазуейт. Хара ацсуаа ҳакәзар, иаххаагахьоу агәәкрақәа, ҳзиааихьоу, ҳаңсы зцәаагаз шырацәазогьы, урт ирыхкьаны, амазашыз еипш ихалае-ны иґоу, зныкымкәа аңсреи абзареи хрыбжьазыргыла-хьоу аңсыґерақәа, амилат чмазарақәагьы ҳцәа иалоуп. Зны-зынла хшьамхы ҳеаҳаргарц мацараз, зда ҳамамыз, ҳаңсеипш иаабоз акыр каңсо ҳанцоз ыґан, ауаѡшьра кәзтаз икәых каңсо дышцо еипш. Иахьа, убри аипш аґагылазаашьа ҳамоуп, убарт рахьтә даара иахтахны ххы иахьмырхәоз акыр ҳархынхәыр, рыңсы еитатахтар, хшьамхы иацыртцит, еиҳа иаабо, еиҳа иҳаҳауа ҳкар-цит, урт аґыц азы имаахоит.

Хажәлари ҳареи иахьа ҳаины ҳахьыґоу, ҳазґу, хгәы иґоу аґы абарт азтаарақәа зегьы аґакы ґыц аархәоит. Аиааира иаагаз, ихәуз азхатцара аґакпыхкәра шакароу, аґататәгьы рацәаны ишацу, иахзыпшу ауадаѡрақәагьы шымариам ззеилымкаауа иан лымгәа дґоуп. Иаагахьоу аиааира лагамґоуп, уи ашьтытґреи акульминациеи – зе-

аҫагылазаашыа ҫамоуп. Убри еимгеимцарак иаҫарам-харц, анарха аиурц, зыцшра ҫамцакәа, тәамҫахә ҫамцакәа, еихсыҫра амцакәа аус азулатәуп, ишыжәлару зеггы алархәны.

Ииашоуп, иахьатәиггы уазхәыцроуп, иахьа иҫоумцаз уатәггы иузыҫамцар ҫалоит, аха еснагь, иацтәиггы иахьатәиггы, уатәтәиггы – зеггы ҫперспектива, ххықәкы хада аус азыруртә иҫазароуп. Ииасхьоу, ҫтоурых, аамта азыблара шаҫа ххыднаҫахьоу, иахзаанагахьоу, ҫара иахҫарамкәа, ҫамч зқәымхаз, иахҫаран, агәнаҫа хәхьатцалахьоу – зеггы еилыцшааны, ҫтоурых ағы еиҫа иҫахәаз, еиҫа иахцырхагахаз, уажәраанза ҫацсы цакны изку, гәагьстцәҫа иахзыҫалаз, ҫацхьаҫаггы зда ххәартам алҫацшаароуп.

Ажәлар ирхырҫахьоу, ртоурых, рдоуҫа саркьоуп, еснагь изныцшылалатәу. Иара ухыуғы ибзиан ианубааларц азы агәы цқазароуп. Уажәшьта хнапыршьышыуа цхьаҫа хазцом. Шьаҫацыцхьаза ишәаны-изаны, ашьапеихгара аҫахуп. Ишаххәахьоу аицш, ацстәзаарамҫа ашьацамҫа еицшуп, еснагь иҫадароуп. Егьа ибзиан иудыруазарггы, уацхьа ииасхьоу, инрыжхьоу, ма лацшҫаба иубозароуп, ма угәынкылара иныҫәнагозароуп. Насггы, убарт реицш уарггы ишьтоуцдароуп аҫарҫа. Иҫалоит, цаса ишьтазтаз итәы цқа иангәоутә, уара ма унахар, ма уаахар, еиҫа ирманшәалан, еиҫны ишьтоуцар.

Дарбанзаалак, анхаҫы инаиркны ахәынцқарра аматцурәғы иҫоу иҫынза, досу инапы злаку аусаҫ шаҫа дақәшәан, ииашан аҫарҫа шытеитц аҫара, ишьтанеиуа рус маншәалахоит, рымҫа аркьаҫеуеит, дарггы итцеггы иманшәалан инрыжьыртә иҫанатцоит.

Абриаҫара аҫацәа рнапы иадырҫахьаз, ирхәынҫахьаз хдеицш, уажәы хнапаҫы ианыҫала, здырақәа знытцхьоу ақьаад иахьеицшхаз ҫалеит. Адунеи дуззаҫы хкырацәала еилышыу, еилацсоу, еиҫаау, еизыҫоу, еизы-

кам ахэынтқаррақәа, ахэынтқарра аҕынза иназам,
аимбрионқәа иреипшу анклавқәа ухәа, зеггы ирзеипшу
апринципқәа, аңқаррақәа шыкоу аипш, досу, хәычгы
дуггы, рхатәы гьама, рхатәы пышәа, рхатәы чыдарақәа
рымоуп. Убри аганахь ала, адунеи хкы-рацәала еилоу,
еибытоу амозаика иеипшуп. Убра рыцкны иадамзарггы
уатахны уалцшуазароуп.

Абарт зеггы ҕыц ҳарзымхәыцыр, еимаҳамкыр,
еимтаҳамкыр цсыхәа анамам, ҳаззыцшымыз акыр
ҳзаапшит. Иҳакәыршан икоу – ҳазтахуггы ҳазтахымггы
– рпышәа ыказарггы, азәы уиҕыцшны мацараггы хара
узцазом. Ахытхыртә амч кәзцо, уҕашә змоу дгьылк
уқәгылазароуп. Зны-зынла ахәшәыцәкыа ҳаатраҕ
ишыкоу, мтәахы цшаа ҳәа, иахыыказам ҳанашьтоу
еихауп.

* * *

Хәарада, зеггы ирыцкуп аибашьраҕтәи ҳаиааира.
Уи ҳара хзы хәы амазам. Иаразнакггы, цшра камта-
кәа иаҳнарбеит аиааира иацны иааз атакпхықәра
ахьынзакоу. Ҳара иаххаагаз аибашьра зырццакыз
аҕагылазаашьа баапсыцәкыан: ашәышықәса нтәон,
азкышықәса ҕыц аира цәҕахеит, еилыфрыз Асо-
вет Еидгыла иаҕыцыз ареспубликақәа ахэынтқарра
хазқәа реиҕкаара иалагеит, аха макыана иалцуамызт;
ана-ара аконфликтқәа хәыцкыон. Уаанза жәашықәсала
аеакалаза хзаазоз ауаажәларратә шыақәгылашья ка-
рыжын, зынза акгы иацсам рхәан, аеакы иахынхалт.
Уахггы-еынггы ашәакыа рҕачы уи иалацәажәон, аусаҕ
рапхья зхы ркышаз иақәшәомызт. Атцеҕ ҕыц мыжзакәа,
иҕаз еимазыцсаз иреипшын.

Ҳара, аибашьра шыартәыра зхызгазггы, уиала
хуадафарақәа нтәомызт. Ирхәоит, аибашьра аипш икоу
апышәара ауафы дазрыжәуеит, дарыцкыоит ҳәа. Аха

уи зегыи рзытѣкыа ус изыкаломыт. Уеизгыи айбашыра, хэарада, зегыи ацсахит, еибашыуазгыи имеибашыуазгыи.

Абаскак идыргѣакхъаз, икѣацалан ирымаз, еснагъ зыларкѣара иашытаз, зтоурых рхэынгахъаз, еицаркхъаз ажэлар ирейгыи рхатарнакцѣа, рхы ақәыртатѣкыарц абцъар шытырхит. Урт шакаѣ ыказ, шака рымчыз шырдыруазгыи. Убас анырзба нахыс, урт аѣа уаан, фырхацѣан. Аха изылшоны, изыхѣтаны урт ирыдымгылаз рхыпхъазара хараза еихауп. Уртгыи ажэлар, ауаажэларра ирыхѣтакуп. Зегыи дара роуп, уи шпроблемоу инхоит, ацстазаара адраматизмгыи иацнацоит.

Айбашыра ашытахъ ихбыл-ѣбылны инхаз хқытақәеи хақалакықәеи, ихыбгаз аекономика, цъара цхырааѣык дызмазамкѣа амацѣаз итаркыи, зшыа абжа зыцѣаз атѣыла атагылазаашыа даара иуадаѣын. Насгыи, иазгѣататѣу, ускан амчраѣ иказ, амилат хакѣитратѣ кѣпара апышѣа абзоурала, айбашыра апышѣа иадымхалацѣакѣа изырхаз, айбашырадатеи ацстазаара, анхамѣа, аекономика, ахѣынтқарратѣ цышѣа рыцѣамачын. Айбашыра аан аипш, амчрахъ инашытымыт Асовет мчра ахаан уи иаѣыз. Азѣы-ѣыцъа аларцсазаргыи, урт рнапы акгыи акымыт. Иара амчра ахатагыи автократиа иахъазааигѣаз ыкан.

Абри аѣыза аамта, абри аипш атагылазаашыа иакѣшѣеит хара хтоурыхтѣ иааира.

* * *

Аиааира аагеижытѣи уажѣи рыбжыара аамта бжыалейт. Уиаахыс, ауадаѣрақѣа рнаѣсгыи, ацакы ду змоу ахтысқѣа калахъейт. Иара убас – ажэлар зегыи ргѣы дзырхыкѣазгыи. Рапхъа иргылан, уара иушыуа Анцѣа дышыуам хѣа, азхатцара хауит. Хазханатцейт Урыстѣыла ду афедерация, тоурыхлагыи, доухатѣ цстазаашыалагыи, 200 шықѣса рыѣнутцка хазлахѣыз, хапхъакагыи хгѣыг-рақѣа зызхоу атѣыла.

Уи ҫоурых хтыс духеит ҫара ҫзы.

Егырахь, еихык-еитыкны иҫагхеит ҫыҫьа раҫхьатәи хпрезидентҫәа. Раҫхьатәи хпрезидент, амилат ҫақеит-ратә қәпара аҫхьа игылаз рбираҫ рымыздаз, ишьтыз-хыз, иҫаразкыз – Арзынба В.Г., аҫбатәи хпрезидент, азхатара аус ишахәҫоу, иҫаракны имҫаҫызгаз, ареспублика асоциалтә-экономикатә ус аҫиара акыр аус азы-зуз Багаҫшь С.У.

Аиашаз, хҫәынтқарра ашьапкра, аиҫкаара, аҫиара амҫақәа азыпшаара, адәныҫатәи аусқәа, аҫнынтқатәи аусқәа реиҫкаара, рышьақәыргылара, аэкономикеи анхамҫеи рызтцаарақәа рҫы уҫәа арт ашықәсқәа рыла акыр аҫышәарақәа ҫацоуп, ҫахтнықалақь, хреспублика зегьы рҫаҫы ахьынзарыҫсахыз убартә иҫалеит. Хәарада, ҫара ҫазтагылаз, иахьагы ҫазтагылоу ала, ҫазхьымзац рацәоуп. Аитҫахарақәа шыҫац инханы иахьыҫоугьы, иара убас – зыриашашьа иақәымшәазаз агҫақәагы. Урт рзы аппозиция ииашан иазгәартәқәо, изықәдыршәақәо, зтәи мзақәа ирхәаз ыҫоуп. Иара убас – апресса, амассатә хархәагақәа хәа изышьтоугьы. Урт рыҫнунтқәа, хәарада, иҫоуп адырра, абаҫхатәра змоу, хтәыла, ҫажәлар рҫы иҫоу апроблемақәа згәы итцхо. Аха, рыцҫарас иҫалаз, уахь зәадызкылаз рахь, уаҫа хыдкыларта змам, аполитикаҫ аусура иалагаанзатәи ззанаат хадақәа рахь изыхнымхәуа инхаз рацәацәахеит.

Егырт, еиҫа еилызцо апозицияагы, агҫақәа шыҫоу атәи рхәоит, ирҫеуеит, аха уи ус изыҫоу, риашашьас иамоу атәи рызхәом. Ирдыруазаргы ирхәом хәа сгәы иаана-гоит. Избанзар, урт ирзытәахзом, аиҫабыреи дарей акон-сенсус ахь иназгаша адиалог акәымкәа, амчрахь анеира шыртаху. Аха шьоуку ирхәо-ируа зегьы атәылхра маца-рахь ианиаслак, иагазоит. Уаҫа аҫаку аҫацҫа роузом. Ркритикагы цоура анамоу, иҫартцаз хәа акгы аанхазом.

Акы кэзцо, икэстцандаз хэагы иашытоу иоуп аеазэы игха атэы ахэара азин змоу, изхэоггы амч амоу.

Сара сгэы итазам иалкаан амчраф икоу, рацхэа икэзгы, ашытахь икэзгы, уажэы икоуггы априоритет рыстоит хэа, даргы уеизгы-уеизгы азэы ус дхэзныкэандаз хэа ицшым. Ажэлэр ианалырхуаз априоритет рыртахьан, убри ауп дара зырцабыргра рыхэтоу.

Зеггы рыгэтаны икоуп аиаша. Убри еиха иашытоу, убри еиха иазааигэоу сидгылафуп.

* * *

Абас иахэа уажэраанза, ажэлэрггы, аихабырагы, аппозициагы, аинтелигенциагы – азэггы иеи инапи еикэтаны дыштэамызгы, икэцоу зынза ишмацымгы, зеггы еицаадыруа ауп, икэцэам, икэцэамкэа еикэылахэоу, кыыс змазам, зызбара ахэуадафзо афынтэ, иназхыкэша-аазхыкэшо апроблемакэагы зынза имацым.

Аамта цшуам, аускэагы. Изкэатцтэу иакэыцтэуп, ирфэыцтэу рфэыцтэуп, хэзхыфрны хцо, иахцэеикэылаз апроблемакэа уажэшыта ус иузныжэуам. Ус акэымкэа, ицаз цеит, инхэз нхеит хэа дырфэагыых хнархыфрны хфэынаххеит хэа иара ус инхэзом, ихашыталоит. Ишнеишнеиуа ичмазараны ихэхэзар алшоит, ихашыклахэуа, хашыахауа.

Абриакэараамта ихыыцшыз ажэлэр, изхыыцшыз рзакэанкэеи рыцкэаракэеи ирыкэныкэозаргы, ирзыразымызт, иахынзалшоз урт рзы атакцхыкэрагы иадгылацэомызт. Уажэы урт зеггы аеакэала ирыхэацштэхеит, атакцхыкэрагы шеибгоу ххэхыы иаагароуп. Цаса хара хэфнуцка Ацсуара ацкэарракэа рыла хайфысуан еихарак. Уи бзиоуп цэара иавамлакэа ламысла ианазнеиуа. Аха, Ацсуарагы, еиха амч анамазгы, ада цсыхэа жэла аныкэамызгы, иагдырхон. Иахэа еихагы иагдырхоит. Уламыс кэадазар, уи ацкэарракэа рхыцхыртакэа

марианы иуцшаауеит. Уламыс гәгәазар ауп ус акы ухьыр ухы уанақәызбо, ухы анахьурхәуа.

Уажәы, ахәынтқарра, ахатәы мчра, урт реиҕекаара, атакпхықәра ду – ажәлар рҕапхьа, адунеи аҕапхьа, хпеицш аҕапхьа – иаҕаххаз итегь иртбаауп. Убарт зегьы, зхыцра, зеилагара ҕамлазо азакәан ахәаақәа, арамкақәа иртагзахароуп. Ари аамта иакәшәо, дара рышьаҕақәа зыргәгәо жәлары ртрадициақәа, рҕышәа ду артбаара, артцулара ауп иаанаго.

2. Иҕыцны изхыстәу

Иарбан милатзаалакгы, иарбан уаажәларразаалакгы иааихмырсыҕызакәа рхы тырцаауеит, рыцәгьа-рыбзиа еилдыргоит. Уи рмилаҕтә хдырра иацхраауеит, иаргәгәоит. Хара аҕсуаагы, иахҕырхагоу шырацәоугы, хахдырра дырхәашьырц ишашьтазазгы, уеизгы-уеизгы зегьы нытқаатцәҕьан иҕаны ишхамамгы, иахьа уажәраанзагы хамч ахьақәымхаз шыҕоугы, уеизгы ихагу-ихабзоу цәгьамкәа иаадыруеит. Ахәынтқарра анахцәызлак, ханхыпшхалак, аҕсуара хацырхыраан, ажәлар рыхдырра аҕсы ҕакны иаагон.

Амхаҕьырра ҕалаанза, Аҕсны моноетникатә тәылан хәа иуҕхьазартә иҕан. Ауаажәларрагы дара аҕсуаа руаажәларра акәын. Иахьатәи хуаажәларра (общественность) аҕекала иҕоуп. Урт, ус хаз-хазы еилыхны, рыхьз ухәаргы ҕалоит: иаххәап, аҕсуа уаажәларра, егырт амилаҕкәа рхатарнакцәа руаажәларрақәа. Аха иҕоуп ареспублика зегьы еидызкыло убарт реицш азцаарақәа, ауаажәларра акны ианахәапштәу. Хтәылаҕ иҕоу амилаҕеилаҕса рпроблемагы, хмилаҕ хақәитратә қәпара, ххыпхьазара амацра, аибашьра – зегьы еилалан рҕыдарақәа итегьгы иаадырцшит. Хреспубликаҕы амилаҕкәа реизыҕазаашьа, урҕи атитултә милаҕи

реизыказаашья цэгьоуп узхэом. Хылатэи хмилаттэ проблемақеи, хтэыла иқэынхо егьырт амилатқәеи хаизыказаашьяқәа комплекск иатцанакуеит, хәарада, еиқыбаалатәуп. Аха, хара азэгьы иқы иаазазом, хақәцара зегьы цакыс, хықәкыс иамаз, иамоу, хылатэи хмилаттэ проблемақәа алхамкаалар, хацстазаараф зегь рацхья игыламзар калазом. Хәарада, егьырт ирцырхагамхо, ирыдмыгәғәало. Хара хаицынхара, хаицықыара, хаибабара еилшәара ақәымкәа еснагь иказаарц азы, еснагь ауадафракәа ццу хусақы зегьы рыдгылар, рыжәоахыр хтахуп.

Зегьы хазтцазкуа ауаажәларра еидызкыло рацхья игылоуп аурыс бызшәа. Иара усгьы, аурыс бызшәа, хыла хара ацсуаа хзы, ххәынтқарраз, хашкол азы, хкультура зегьы азы акыр шатцанакуа хәара зтахым ауп. Уи зегьы зыдгыло, иззыразу усуп. Ари атцыхәала хара ианакәзаалакгы азэы ифәцхья ххы харқыио хакам.

Иаххәап, хара хбызшәа атагылазаашья хьаас икатцаны, уи иахьяқәнагонза ишьтыхым, ахархәара аиуртә икатцам хәа хыхашшуа, урт атыцқәа рқы аурыс бызшәа рхы иадырхәоит хәа азы акәзам зынза. Егырахь, хәара атахым, хбызшәа цсабаралагьы, закәанлагьы иара иахьатәу, уаха цсыхәа ахьамазам ыкоуп. Хмилаттэ интересқәа рқы, амилаттэ хәынтқарра ашыақәыргыларәф, ххыпшымраф, ахәынтқарра аусқәа зегьы рқы ахархәара аман акатцараз.

Ххәынтқарраф закәанла хбызшәа иазыпцәоу атып ақынтәи анахарагьы азэгьы азин имам, ажәларгьы иртөм. Абриакара цстазаара зыхтныртцахьоу, шыа зызкартәахьоу, уажәтәи хаибашьрақы мацарагьы акәымкәа, хара атоурых харбоижьтеи, ахадарақәа, рацхьяза игылақәоу иреиуоп хбызшәа иара иатәу, иахәтоу атыпаф анагара. Убас, ацсуа бызшәагьы атыпаф иананха, аурыс бызшәагьы атыпаф ианыкала, дара-дара

еицхыраартә, еибарыгәгәартә аҭагылазаашьа роуеит. Уи ауаажаларрагы ицеггы еилатцәо иҕанатцоит, еснагь проблемас, хьаас ихамоу хбызшәа аҭеицшгы хәцәымшәо аҕынза.

Ауаажаларра атәы акәзар, еснагь ирҕытцакуп, аха иаатгылан, цқьа иагәылапшны, иазхәыцны рацәак иахымцәажәац. Уи, иааидкылан, акны азбахә рхәоит, аха иара маҕа-маҕа еилоуп, милатла мацарагы акәымкәа.

Убарт зеггы акакала ргәатара, макьанагы зәыр-ҕыцра иаҕу хуаажаларра аиҕтәра аганахь ала даара ихәартахар алшоит.

Иаххәап, иахьатәи ауаажаларра иналпшуа иҕоуп Аҕәа ииз, Аҕәа иаазаз, урт зыҕыдызкыло, аҕаҕьарантә нхара арахь иааз, напшыхақә акәымзар, ахтнықалақь ашныцқа иҕало анаш, ареспублика зеггы, ажәлар зеггы рыпсҭазаара рацәак зәалазымгало, иполитиказ, исоциалтә зтцаараз, акультура иатәу зтцаараз – Аҕәа итагзаны, аҕәатәык илапш ала мацара иахәапшуа.

Ицьюушьаша, ауаажаларра убри ахәтаҕы иҕоуп акрызхытцуа чыдарақәак. Уи, дара, егьырт зеггы рыҭеш-рылыркауагы, ус шакәу рыхгы итамшәацзар қалап, аха ианакәзаалак егьырт рыҕырыладыршашьом, дара-дара гәынхәтысталагы еибадыруеит.

Акрызхытцуа тагылазаашьак иннажыыз ачыдарақәа хәа хазҕу, ииашатқьан акрырхытцуеит. Ишдыру аицш, Апсны Урыстәыла ианадла, агаҕа ахи-атыхәеи, еиҳарак Аҕәа хәычы-хәычла еизнагеит, ара курорт тыпны, дача тыпны иалзхыз мацәымкәа. Урт рахь иҕан тәанчара ица-хьаз аинралцәа, ачиновникцәа, атцарауаа ухәа. Агаҕа иахьыгзаны, еиҳарак Аҕәа адачақәа рыргылар иала-геит. Ахәынтқар иеиҳабыра иреиуаз ракәзар, апланқәа рыман Аҕәа Монако еицшшәа иҕартцарц. Урыстәылантәи псшьара хәа ахәаа ихытны имцакәа, рцарақәа ртәыла иахьатцанакуа инырхларц.

Уртқәа зеггы ирхымзеит, аха Ақәа акурорт-дачатә атмосфера катан. Уи Урыстәылантә арахь иаан-гон еиуеипшым адачаргылащәа, адачанкылащәа, аңсшьащәа, иара убас аныкәащәа, арфеиаратә-казаратә усзущәа. Зыфеиара аагылахьаз ажәытәзатәи абағәазатә қалақь аңсәзаара хәыцы-хәычла аеа хырхарта феыцк шытнахуан.

Ганкахьала, агафеа, амшын, ахауа иашьталан иааз адачауаа, урт рахьтә ари, дара рзы ифеырыз, аргонавтцәа ахьызхьтхьаз ажәытәзатәи атәыла, атоурых ашьапы ианаргахьаз аетнос ржәытә-рфәтә интересс изкыз калейт.

Аеаганкахьала – Кавказ агафеа зыңсадгылыз аныкәырца, урт зтажьны иргаз ағбақәа рыла арахь изхыргаз, зхы ахьхаз ацара еснагь иазхиаз, нас иара Ақәа инхаз, иаңсыуаамыз, изламкьысуаз амилатқәа рхатарнакцәа, Урыстәылатәи амчра аматц зуаз ачиновникцәа ухәа иртыпхейт.

Зеггы дара роуп, Ақәа акурорти атуризми рырфеиара ахь акәын иахьырхаз. Аңсни аңсуааи ртоурых, Аңсны аңсабара рзы акрызцазкуа, ихәартоу аматериал еизызгоз, изыфеуазггы еихарак уахь акәын иахьдырхоз. Шамахазақ акәымзар, дара атоурых зыггысны ицаз аңсуа жәлар рыцхраара, ршьапы рыкәгылара иазкымызт.

Дук мыртқыкәа Ақәа ахатәггы, амчра иатәыз ачиновникцәеи апровинциақәеи реимадарақәак ракәымзар, зыңсәзаара феытқала еизибархо қалақьхейт. Ақәа аипш иманшәалоу абағәаза змаз ақалақь акрырхареи ахәахәтреи рыда аеакы хәаас измамыз ақәаа ирласны еиынлт. Абырзен, атырқәа, аңьам тұңьарцәа, аерман татын аарыхцәа рахьтә амал маңымкәа изырхаз калейт. Дара ишаартахызггы иқан. Аңсуа аңцәа цәара-феыцәара феынқәак, хытцакыртақәак рыман, азинқәа рахьггы адачауаа иреихамызт. Атыхәтәантәи ах ица Гьаргь, атцара змаз, атоурыхггы, акультураггы ртәы иагымкәа издыруаз,

хыхыла рѣыршеит: рыбжашык Аѳаа иахаѳаз рполитика рѣаламгалакѣа, апрактикаѣ занаетла аус рыѳура рѣазыркит. Егъыртгъы ус иѳоу рѳахын, ззанаат бзиан издыруз, атара змаз, аусмѣаѳгаратѣ, аканцелиартѣ, аѳасабрбатѣ усѳѣа рѣы аматѳуѳѣа, аѳъаранѳъѳѣа, ахныѳѣгара ада аѣа кариератѣ претензиак змамыз. (Урт знапатѳаа иѳаз иагъдырсаѳѣтыруан, аха хар амазамкѣагъы акрырѣартѳон. Убри аѳынтѣ, дара рахъ иатѳанакуа, ирхылѳызгъы иахъа уажѣраанзагъы, уажѣтѣи амчреи уи араѳионкѣеи рзы ргѣы намзо, иѳѣынѳѣѳѣындуа иавоуп.)

Егъырт рыбжашык, менталитетла урт ирхыѳѣѳѣоз, ус иахыѳѣаз, еиѳа анеитралитет ахъроушаз рѣааныркылт. Ашьѳахъ, ѳартѣа рымчра, аѳыѳантѣиѳѣа, раѳхъа ирылан аѳсуаа кѣаѳалан, иаахтны ршовинист политика, ртеррор мѣаѳырго ианалага, дырѣагъых уи иаѣагылоз, ихтны изызхымгоз, иѳѣѳоз рыѣерыламыжъкѣа, ус ѣныѳѳѣала ирыѳѳазшьѳоз рылаѳсан.

Зегъы дара роуп, урт аѳѳѣашакгъы еиѣархасыртѣан, аѳалаѳъ аѳѳѣазаара рѣалазашѣа еигѣныѳуан, ус наѳшыхаѳѣ иузгѣамѳоз, ираѳѣамзаргъы, аѳалаѳъ аѣы рнырра ыѳан.

Сталин иѳсра ашьѳахъ иѳалаз аѳсѳартѳаѣа ирыбзоураны, убарт еиѳа рыѣѣѣыргеит, рынхашъа-рынѳышьа рмыѳсахит, аха дара еиѳа рѣеидыркылеит, рыѣдыртѳааит, рыкѣша-мыкѣша аѣар рахыгъы ѳыѳѳык уаѣы ибарѳахеит. Еиѳарак аѳазара зхы азѳоз, уахъ зхы кыдыз, знапы алакыз рахътѣ. Насгъы, иахъеиѳабоз, иахъеиѳѣѣѣѣоз аѳыѳѳѣа алырхит. Уи еиѳаразак аресторан «Амра», ихтыз аѳбатѣи аиарус акѣхеит.

Убра еиѳѣѣѣѣоз ирылан, аханатѣгъы урт зыѣерыдызкылоз Аѳаа зыѳсы злашѣа иѳаз, амчра аматѳ зуаз, аинтеллигенѳиа иреиуаз аѳсуаа ирыхшазгъы, еиѳарак збызшьѣеи зкультуреи анѳыѳ игылаз. Атѳыхѣтѣан урт

рахъ уарла-шӕарла инанаго иалагеит Аӕа ифӕцны аира
иафӕыз, ақытаӕа рӕынтӕи иааны атцара зтӕоз, аӕсуа ӕар
ргӕыпӕа рахътӕгы ӕытӕык.

Сталин иӕсра ашьтахъ иӕалаз аӕсартаӕа абарт,
анкӕтӕи адачатӕ-курорттӕ традициаӕа ныӕызгоз
рыфнытӕа, изеипшоу хӕа еилымхкӕа амчра амат
зуаз, зхы аланыӕызгоз азыбжа уаанзатӕи рполитикатӕ
неитралитет еиларгаӕеит. Аӕсартаӕа рышьтахъ,
амчраф, иара ус ахӕынтӕарратӕ-нхамӕатӕ системаӕа
рфӕы ӕытӕык аӕсуаа рыдрымкылар ада ӕсихӕа ӕамлеит.
Уи аполитика артӕгы атцанакит, иааидымыгӕгӕалар,
рӕааитцарымкыр, ртыпӕакгы ззинӕа дырхынхӕуаз
рзы итадмырцӕыр амуит. Ари атагылазаашъа, егырт
менталитетла ирхыхӕхӕоз рызыбжауык, адемократиа
аилагара ауп иаанаго хӕа ахӕшьара артӕеит.

Ажӕакала, иртӕхы-иртӕхым, уажӕазы, аполитика
зынза ишзавымсуаз, ишзавымсуаз акӕым, ахаангы
зынза ишырзышьтамтаз аз ала рфӕы рыӕӕшахатхейт.

Ашьтахъ, хмилат-хаӕитратӕ ӕӕара аӕанаргӕгӕа,
ареспублика зегъы анамеханакгы, ари агӕып агӕыц-
тӕӕа иаиуаз рыӕдыртцысуамызт. Аха абжъаацны урт
рахъ еиха зхы кыдыз, иртӕауаз аӕсуаа, имӕапысуаз
аӕӕара уаанза зӕалазымгалозгы, уажӕы азӕырфы уи
аӕӕара рӕаладырхейт, аӕӕара анапхгарахыгы инейт.

Насгы, иазгӕататӕуп, убри аӕӕара ахытхыртаӕа
рфӕы игылазгы, уахгы-еынгы уи иалагылазгы арт
хатыр рыӕыртцон. Хатыр рыӕыртцон урт рахътӕ атцара-
дырра згымыз, акрейлызцӕоз, урт рпотенциал. Ирдыр-
уан, урт рывагылазар иара аӕӕаразы шаӕа иахӕартаз,
агӕыгӕагы рыман мышкымзар-мышкы ус егыӕалоит
хӕа.

Аибашьратӕӕа ианалага, егырт зегъы реипш,
урт рахътӕгы ирацӕафны Аӕсны, Аӕа нрыжыит. Аӕа
нзыжыызгы уа ианхазгы зегъы аӕылаф иӕызбоз

Убри аусгы, уажәраанза ахәынтқарра аганахь ала
иахәтоу ахылапшра амамызт. Ус еипш икоу аипыларакәа
ахьаакало ицац роуп ицо, хауаажәларра егырт ахәтақәа
рахьтә, шамахамзаргы, азәгы далашәазом. Ус акәымкәа,
уахь ицо, еиуеипшым ауаажәларра рыхәтақәа ркынтә
иаладырхәуазтгы, еихарак афар, рмиссиагы иацхра-
ауан, убра хтәыла апроблемақәагы еиха инартбааны
ирбартә, ирахартә икалон. Аиаша ххәап, убасеипш
еиуеипшым аипыларакәа, аикәшәарақәа раантәи ацәа-
жәарақәа рфы аума, ара аума, хмилатра азы даара
акрызтазкуа апроблемақәа, амилаттә культура, абызшәа,
хменталитет рызтаарақәа ырывгоуп, ибжъажьуп.

Ажәакала, ауаажәларра ахәтақәа зеггы рхатарнакцәа
еитныцсахло, убарт иреипшу аипыларакәа рылархәра,
ауаажәларра зеггы реизааигәара, еилысны рыказаара
акыр иацхраауан.

Абри аипш аибашьра зхызгаз, аибашьра аламталазы
акыр еилатцәан иказ ажәлар, аиаaira ашьтахь зынза
иазәыкхап хәа хапшын. Аха ус изыкамлеит атитул
жәлар рыфныцкагы, атәыла ауаажәларра зеггы аф-
ныцкагы, затца еиламтәарыз, еиха инаскьа-ааскьеит,
реыршеит, аицәыхарақәа калеит.

Сталин даныцсы нахыс икалаз ацсартәқәа, ақалақь
афы инхоз, ацсуа школқәа рхыцхьазара иахьацлаз, убарт
ашколқәа рфы змилат культура, збызшәа, атмосфераф
ираазоз, змилаттә хдырра иашан ишьақәдыргылаз,
ақалақь афы ауаажәларратә, адоухатәы атмосфера
фыц ианыцшуа иаакалахьан. Урт, акурортә-дчатә «иде-
ология» анырра шытрала иаазгози, рыкәша-мыкәша
зееизызгози, апровинциақәа ркынтәи, ақытақәа ркын-
тәи мчыла-хаала иааны, ахтнықалақь афы иныкәкьакьаз,
амилат-хақәитратә кәцара зырфыцызи ырыбжьиаз,
ирыбжъагылаз ракәхеит.

Даара агәыгра ыкан, убарт рыбзоурала, хуаажәларра
абарт аф-махәтақ дук мырткыкәа еидиаауеит, ахааназ иа-
кны икалоит хәа. Аха, рыцхарас икалаз, убри абжьиаа бзиа

ағырак айбашыраф иҗаеит. Иара, амилаҗ-хақәйтратә қәпара зцәеи-зыбаши адзылахъаз, айбашыра аламталаз ажәлар рыкәша-мыкәша зегъы еизызгоз иазәыкны, еицәакны рықатра зылшаз, айбашыра ашытахъ рееишыршеит. Шьюуы арғыарахъ иахеит, шьюуы – ар-марахъ, аамта иакәшәашаз, ажәлар, атәыла зтагылаз аныпшыртә ахырхартагы, ахықәкгы еилыкка иарбаны программакгы рымазамкәа.

Зегъ реиҗа улахъ еикәызтцә, иара амилаҗ-хақәйтратә қәпара апрограма агәыцәкәа ируакыз ҳкультура, ҳбызшәа, ҳдоухатә цсҗазаара атәы уажәтәи апрограмакәа рҗы уафцас иарбазам, иарбазарггы уа инхеит, уинахыстәи рцәажәарагы русггы иалазам.

Иара аппозициагы дара ирыдызцәыло апрессагы – иахъа уажәраанзagy убасоуп ишыкоу.

Егырт, ихәынтқарратәым, урт рыкәша-мыкәша икоу аидкылақәа рҗы икоу аинтеллигенция, ҳуаажәларра ахә-так, ани нацънатәтәи акурортә-дачатә «идеология» аҗсы зхоу агәыцгы уахъ иналатцан, зхы иакәйтү ажәа ны-кәызго ҳәа изышытоу ажурналистцәагы налатцан, аамта аҗыпсахрақәа рызқәа рҗықәкны, аханатә ишааиц иаа-иуеит, аиҳабыреи аппозициеи ирыбжъагылан. Иахъыб-жъагылонтә анахъгы арахъгы анеиртақәа амоуп.

Аакыыскъанза ус икан, мызкахъ знык иадамзарггы, аиҳабыра, аҳәынтқарра иахагылоу урт инарылатәан, зцатәхәы даара аҗабаа адбалан изтцаз иеипш, цъара иаҗахар ҳәа ишәошәа, зны-зынла ихыжәжәаны, атәы алатцан дара ажурналистцәа иртиуа азтцарақәа ачҗахәа ртакқәа қартцон. Зегъы дара роуп, урт, «зхы иакәйтү ажәахәацәа», иарбан материалзаалакгы дара еиҗа ишырзеиҗу, ргазетқәа еиҗа излаархәаша иазхәыцны акәын ишырныртцоз.

Ажәакала, җығәғәала ицәажәоз, ауаажәларра ируша-ирхәаша, аҳәынтқарра иагу-иабзоу – зегъы ртәы аҳәара, рымқәқәтцара мацара дара рнапы ианыртцазшәа.

Уажəшьтарнахыс ишыќало атəы макьана ахəара уадаууп, аха, ари афызатəќьа апрактика атыќантəи ахытхəаакəа, ахатəгəацхараќəа иреиуазар ќалап.

Убартќəа зегьы ааицылан, хинтеллигенция, ажəлар рќынтəи ифези, ара, хыхь, аинтеллигенция, аќалаќьуааа ирылтцызи, реилалара, реилатцəара, реицхыраара, рак-зааразы нацынатə иќаз афыхара абыржəы еиќа иалтцып хəа агəыѓра шхамаз, ишаххəахьоу аицш, еиќа ицсычехеит. Абри аицш аус афы изхароу, изхараму хəа иаахтцəаны ар-бара уадаууп. Ари апроцесс афы аинерция, акрызхытцуа аинерция амчгы ыќоуп. Уи ус шакəу еилкааны ухы иаурхəаргы ќалоит. Убри еиќа еилызкаауа, еићарак, ани иахьагы адачатə-курорттəи «идеология» аиуа ныќəызго роуп. Урт акритика рафакрагы мариам. Акри-тика ќатцарафгы, аамтала еиќа изыќəнагогы гəазтə, аќќьацгагы шытызхуа дара роуп. Насгы, урт еснагь амчрей аппозициеи ирыбжьоуп, зыбз хаау асыс еицш. Аха «рантцəќьа» ааигəа иќоуп еснагь. Егьа иуадауаргы, ираным тцыгуа иалагаргы, «ран» иамтцуа рыздырхоит. Насгы, ихəатəуп, урт рфы имацымкəа ишыќоу аполити-казгы, атцаратцаразгы, адоухатə культуразгы адыр-рей абəухатəрей згым, зтцараќəак, тагылазаашьаќəак рфы зда цсыхəа ыќам.

Аха уа хгəы еихьышыуа, хмилаттə хакəитратə ќəцара аидеа, ахыќаќы, ацειицши зны-зынла, астал иќəтəоз аз еицш, зхы ахьыќоу зтыхəа ахьыќоу хцəеилагахьоу, урт иузранажьуам, даргы ирыдыркылом. Ирыдыркылом, избанзар уи аицш азтцара урт рацхьа иќəгылазам. Урт дара еиќа ирышьашəалоу, ирнаало хəа ирцхьазо афы ахəынтцарра аматц рур рылшоит. Уинахыс дара акгы рус алам.

Ажəлар рыжəпаратцəќьа иалтцыз, зегьы ирыхьзар акəын, ашколќəа рфы иназамкəа ироуаз ртцарадырра ашьтыхра, рыжəлар рзинќəа рыхьчараз, дара азинќəа

ртәы атара, амилат хақәйтратә қәпаразы ахеидкы-
лақәа реиҥкаара, айбашыра аангы аҥхә анеира.
Убра зегынңыара иахъзеит. Уажәтәи ауаажәларра
рҥагылазаашыаҥ абаскак еиҥызышшаз, абриакара
еиқәымшәара, абриакара еиҥыхара иҥалаз дара ирха-
роуп хәа изыҥхъазогыи ыҥоуп. Ус акәзаргыи ҥалап, из-
банзар зегыи ршыапы зкыз, рҥақхықәрагыи еиҳауп,
атәыла, амилат ахъзгыи ахъмызггыи зду раҥхә игылоуп.

Уеизгыи, хәара аҥахума, ҥажәа шықәса рыла иҥала-
хыоу шырацәоу аиҥш, ххәынҥқаррагыи, хуаажәларрагыи,
акыр реырҥсаххейит, аизыҥказаашыақәагыи. Зегыи дара
роуп, хәуаажәларра реилазаашыаҥ иҥаз шыҥац инхoit.
Еиҳа зегыиҥсахуа иреиуоуп, анкызатәи акурорттә-
дачатә «идеология» аиуа злоу рпозиция, дара зхы
иқәырцо рҥагылазаашыа.

* * *

Хара, абриакара зтоурых еиларгахыоу, еицаркхыоу,
зхатәи хәынҥқарра ҥыц аира акатаклизм иадукы-
лаша ауаажәларратә шыақәгылашыақәа шыаҥанкыла
рыҥсахрақәа ирхаанхаз хзы, иҥам зцаарак лымкаа-
ла изхатцгылатәым, иҥыцныи изхәаҥштәым, иҥыцныи
ахәшыара зтәтәым.

Убарт азцаарақәа ркомплекс аҥы иалкаан азҥлымҳа-
ра зҥахқәоу иреиуоуп атоурых. Уи ухыуҥы анубаалатқәкыо
аҥы цқазар, ахра цәгыақәа рҥы рышыҥахы иааиуа изын-
рыжыуа, ашәартә уаҥзго, амҥатқәкыа узырбо ахарҥа
иеиҥшхoit. Иаххәозар, идырхәашыхыоу, зышыҥақәа акыр
еиларгахыоу, ажәйтәзатәи хтоурых акәым, ицегыи арахы
иааскыаган иҥоу, азежәтәи аҥажәатәи ашәышықәсқәа
ртоурых, иара хара хазхаануцқәкыа аҥгыи, аиаша иа-
хъавсуа, иаахтныи иахъавагыло, анаҥә ахыаларчу, ма але-
генда иахъеиҥшыртәыз даара имаҥым. Еснагы хтоурых
еилазгоз рхалагыи рақәымкәа, аҥхәаҥ зыгәра иго

хтоурыхтцаащцаагы ус анрыхуа ыкоуп. Ма зны аеакала иумхээр, иумшыр, аныкамлоз иршыз иаламкыскэа ус иахынрыжыыз мацзам. Ишыказаалак, урт реипш ииашам алкаакэа рахь инхаз ыкоуп. Атоурых афы ихэычу, цакы змам акгы ыказам. Амц мцуп, ауафы дажбоит, дымоахнакбоит, идунеихэапшышыа бжанатэуеит.

Убри акынтэ, урт еитарыхэапшны, егы иашазаргы иааша ахата хэатэуп. Ахэшэгы ашоуп, аха ауафы дахэштэуеит.

Иаагап, иагымкэа иаадыруеит, ииашангы ахэшъара амоуп хэа ихапхъазоит, атоурыхтцаащцаа, иухээр алшоит, анапы иадыргахыоу, ажэеинраалакэа рпатетика иадыргахыоу 1866 шыкэсазтэи Лыхнытэи жэлэр реилашынтра.

Рапхъа ихэатэу, ускантэи атагылазаашыа шыуадафызгы, хара хпеипш азбара иалахэыз рахь хара хэхь, мацк иадамзаргы, згэы кыдыз азэггы дшыкамызгы, ажэлэр рапхъа инагылоз, ашэарта баапсы иштагылаз еилызкаауаз тауади-аамстеи, ма дара ажэлэр ирылтыз азэы, ма гэыпшык калазтгы, хэарада, ахтыскэа рфеиашыагы аеакала икалон, атрагедиагы ускак икэхгахомызт.

Ацсны атыхэтэантэи ах ица, дшычкэынзазгы, атцара бзиа иман, ижэлэр зтагылазгы еиликаауан, аха уи атэы ижэлэр израмхэеит. Баша идырпшзоит акэымзар, итахханы дыказаргы, ижэлэр драцэажэартэ абызшэа издырамызт. Лыхны дшаазазгы, қарттэи ахкэажэцэа рыхызала амадригалкэа қыртшэа цқьала иоуан. Икалаша аныкала, ахэынтқар ичиновникгы, дзыхчоз аказакцэагы реихарашык анындыртцэа, анхацэа рахь акыр еилызкаауаз абирак идыргалт. Иштыхны хапхъа угыл хэа. Уи иаанагоз еибашыра хга хэа акэмызт. Иара абирак нимкылт, аха иреихээр камлози, ма уажэшъта шэаагыл, зынза хакэрымхырц шэтахызар, абра сышыны снышътадан шэымцакэа цъаргы шэсышътуам хэа. Аха

иара хатала датцанакыр хәә акәын дзыцәшәоз. (Убарт, аашә шықәса хәццәа хәә хазхәацшуаз ртәы, цоурыхла, обиективла иахәауажәраанза ицам.) Ацсуа хәынтқарра амчра ақынтәи ахы ианақәйтха, Ацсынғыы иара ишалаз ианынха, дырѡагыых ахы азышытымхырц, Қырттәыла иахагылаз ирыцшааит урт. Дара Шерван-шахаа хәә ирышьтан. Ацсуаа урт Чачба хәә ирыцхьон, аха дара, еиха иацсыуа патриотуп хәә ззухәашазгыы, знымзар-зны рьжәла ус иагырымхәеит, иагырымѡит.

Ажәакала, урт шытрала атиуркцәа агәзаа хәә изышьтаз иреиун. Ажәытәза Абжьаратә Азиантә, арахь, уажәы Азербайцантәыла ахыкоу ахь ирт. Ара сельцукәа хәә ирышьтан. Урт аамтала (ажәабатәи ажәеизатәи ашәышықәсақәа рзы) Азербайцән, Ермантәыла, Қырттәыла абжак рнапәы иааган ирыман. Шака шыа-къала рылазгыы Анцәа иоуп издыруа (хара уи хәқәуп, рапхьатәи ххәынтқаргыы ахазарқәа (атиуркцәа) рцәа далцит). Ацсны ахцәас ианықала инаркны нахыс, хәсас иааргоз Агьртәылантәи ахцәа Адиданаа (Дадидани) рыцхәцәа рақәын. (Убрагь Қылышь затцәык еилеигеит. Уи ацсуа хәсақәагыы иман.)

Иара усгыы, урт рахьтә, уаѡы ибартә, иахартә зыжәлари зхәынтқарреи рзы акы қазтцаз иара иакәын. Зегы дара роуп, Ацсны хатәгәацхарала Урыстәыла ишадло атәы зхәоз ашәқәы знапы атцазѡыз Қылышь ица Адиданаа рымақә иоуп. Атагылазаашьақәа убас еиқәдыршәеит. Иара Қылышь неихыркәа имамкәа дажәхьан. Убри аицш иқаз, Ацсны азы атцакы цыда змаз аус афы, итәылазы иицххаз рацәаршьазар акәхап, иаргыы дахыршьааит.

Ажәакала, ус акә, егыс акә, Ацсны аашә-шықәса ахра зуаз рахьтә азәгыы цәыкәбарк ацсуа шыа иламызт. Ауаѡытәыѡса ишыа акратцанакуазар, абасоуп ишықаз.

Ацсуа хәынтқарра акыр изыртбааз ацсхәцәа рахьтә, Мықәтәи ауахәама еицшу архитектуратә шедевр аага-

ны Аңсны, зтоурыхтә қсадгбыл агәтаны изыргылаз, зызқәатыңғы убра иқазтқаз Леон III ишьа ауп абра рапхьа иргылан аус зуз.

Абас, ашьа аус ауан, ашьтақәа ма қсра зқәым, жәлары ирзеипшу бақаны иннажьюан, ма ихыртәагахон.

* * *

Ҳаиҗаиасып 1866 шықәса ашқа. Ҳтоурыхѡѡцәеи хпоетцәеи рриторика агәра угозар, уи епопеиак еипшыртәит, жәлар рфырхатцара атәы зхәо. Хәыңғы-дугғы иахьа уи ишахәақшуа ус ауп. Избанзар, рлымхә тыршьаахьеит, уи усоуп хәа.

Афырхатцара атәы сыздырам, аха уи хажәлар ртрагедиа хьантәқәа иреиуан.

Уажәы атоурых хзалалацәом, уи атәы уеизгғы инартбаан ирдыруеит, аха хыла уи зыхкьаз, еимактәыз азтцара аимпериа аршьын ала мацара иахьыршәаз ауп, хажәлар ртәык, убри азтцараґы рчыдарақәа зынзак иазхьампшыкәа. Иахьа уажәраанзагғы зегғы даушла изызбарц иашьтоу аимпериақәеи ахәынтқаррақәеи, дара рнапатақа иқоу ажәларқәеи еиґазыжьюа, ишьаартцәыроу аконфликтқәеи аидысларақәеи цыхәақтәа зрымам абас иахьныкәо азоуп.

Аңсуаа, иаагылазар зхақәитраз иқәпоз, зхатцара еицырдыруаз жәларын. Ианакәзаалакғы, шамахазак акәымзар, иґәғәаз, адунеи зырхыңхыңуаз атәылақәа рыр рґы аус рыман. Ианакәзаалакғы акырынтә мчыла, хыңхьазарала иреиҳаз ирґагылан. Ирхыргаз аибашьрақәа зегғы раан, хахәыртәиа инеины ахра рхы анырқьомызт. Ахыхьачашьагғы рдыруан, ахьатцшьагғы, ажәылашьагғы. Еснағ ртәыла зынза ирызрымымхыргғы, аґа иаңхьа ишьамхышгыломызт. Уи азхара рхақәитра рыхьчон, еґа рцәақәзыргғы. Аха 1866 шықәса аңсуа жәлар рхамта-рыңсымта шырхәо аиңш ианыкәз иақә-

шәеит. Қылыш дызлагаз ижәлар рыштыхра, рытгара, рыргәғәара, уи ирнағаз агәығрагы ииасхьан. Ахцәа рыштыра ахытәгы, тауади-аамстеи рахытәгы, дара ажәлар рыфнытқагы, псыхәа анықамла, зыжәлар рзы атакпхықәра згартә иказ азәгы дзымгылт.

Ах иңа Ѓаргы дычкәынзан, 21 шықәса ракәзан ихытүаз. Уеизгы, иитдшаз итдахьан, Аңсны акәша-мыкәша иказ аґагылазаашьа, ажәлар ишакәым шьаґак анықарца, ирґеипшыз зегы реиҳа еиликаартә дықан. Ажәлар, еґа игәамтны иказаргы, рахра рымырххьазаргы, атдыхәтәантәи рах иңа дара рзы дахан, ииҳәозгы иахатгылон. Аха, ҳара иахьынзаадыруа, уи аены, харантәи ажәлар иґачкәым дирбон, сара исзеицәоу ауп шәызғу ҳәа. Иштыра ахьзала Урыстәыла изыпқаз ауалафахәы ицәызыр ҳәа дшәозар акәхарын. Насгы, ажәлар рахь дааиргы, дьықәгылан далацәажәартә аңсшәа изымхәозар акәхарын. (Арахь, иара убасқантәкыагы қарттәи ахәсахәыцкәа қыртшәала амадригалкәа рзидуан.)

Ашьтахь, иқалаша анықала, изтәшәаз закәы рыцҳараз еилызкаауаз, уеизгы дрыпшааит ах иңа. Абирақ идыр-кит, ҳапхьа угыл, акы ахы ҳақәца ҳәа. Аха идимкылт. Ижәлар рзы игәы блытәкыозтгы, убратәкыа дшьамхышгылар акәын, ижәлар дрыхәар, драшьапкыр, ма уажәшты иаагыларц, рыхгы тәдмырхарц, ажәларгы рықәымзырц. Усқак злеиҳәоз абызшәа изымхозар акәхарын, аха рапхьа ишьамхы аирсыр, уи зегы ахәон. Цьаргы иеимырцысит. Ишьа акгы ицанамхәеит, мацара ихы злеихьчашаз ала дныкәеит.

Хәарада, ажәлар зегы уаа еиқарамызт, тағьзаа иреипшмызт, аха урт иреиғь-реиғькәаз рхәатәы аус ауртә иқамлеит. Ас еипш аан еицәоу рыбжы зегы атцанарзуеит. Убарт иреицәаз роуп, зцәазна ыжәны, рапхьа ихысыз, зегы еилазтцаз, иғыкны иказ ажәлар амца зкыз акәастҳа рылазыжыыз.

Нацънатә ажәлар еидкылан изкыз ацсуареи уи бцъарс иамаз аламыси ас еицш аан иахьынзахәтәз аус азымуит. Ажәлар рыхдырра уахгьы-еынгьы аус ауазтгьы, уи ахы иқәызтцо дамазтгьы, уажәраанза ламысла зус рызбоз, уажәшьта иус ашьауғахь инагатәын. Уи ицегь заа иқатцатәын (иқалап, иара иахьагьы, ҳтагылазаашьа шыцәгьамгьы, Ацсуара ашәкәахьы ииаган, убас еицш арығәғәара атахызар, иара идырмариарц изеу аламыс ацхраараз, амч атараз).

Аены имѡапысуазгьы аламыс амч ақәхомызт, итазомызт. Ажәлар, инызкыло, еидызкыло, рацхьа игыло азәы, ма пытѡык рымамкәа, иара усгьы ртагылазаашьа цәгьаны, ргәыграқәа кабаны ианыкоу, иаагылазар еснагь инызкылоз, ахы иқәызтцоз, еиқәзырхоз аламыс уажәраанза иахьеиларгахьоу зегьы еицылан, азыхәашь еицш ирытцалоит, даргьы ххы знахкьарыда хәа, ирхаз ауаса реицш, абахә ахь ицоит.

Ахцәа рышьтра аамышьтахь, дырѡагьых ажәлар хьазырхәыртә иқаз тауади-аамстеи ракәын. Аха урт рыдгьылқәа рыцәцар, анхацәа ирылтцны ироуаз иагхазар хәа ишәон, аха, зегьы иреицәаз, зыжәлар ирағатцәкьаз, абасынтәи иқәган Тьырқәтәылака изгар зтахыз ракәын. Аеа шыоуки аеыргәапра инахыхәхәан, тақпхықәрак рхахьы иргар ртахымызт. Иқало зегьы зхароу аеа шыоуки ракәзар, атакпхықәрагь урт иргааит хәа иқан.

Иқалап, Кониар ишьраан рацхьа ихысыз атырқәцәа рахь иадызцәылоз, зхы нақ изырхахьаз шыоуки даахәан, дазықатцан дрымазтгьы. (Убри аганахьала арт ахтысқәа цқьа итцам.) Урыстәылантәи ашыклапшцәа ракәзар, уѡахан иузышьтымхуа ашәкәы ду трыжыит, Лыхнаштәи ахтыс ашьтахь изакә чархәароу иқалаз атәы, дара ачархәаѡцәа шака ирацәаз, хаҗа-хаҗала рыжәлақәа арбаны. Уи еихараѡык тауади-аамстеи ракәхеит.

Ажәлар ѡ-хәынтқаррак, ѡ-агерессорцәак ианрыбжыха, еимырхха ианырку усоуп. Аха хара хайгьхар

аҫахымзи. Уртқәа раан рҕааныркылар, зычҳара даара ицәгъаз рычҳар – убри акәхон аиааира.

Аха ус иҕамлеит. Уи аилашынтра бааҕсы иалахәыз арык анхацәа Аҕәа агаҕаҕ икыдцан иршыйт. Иаанхаз рахь, рыбжашык, тауади-аамстеи аарапызан, псра-зра амшын ихылт. Аҕсуа жәлар зегъы ахара зду ажәлар хәа ирыпхъазеит, зинқәак ирымазгъы аарымхны.

Ииашоуп, хәжәлар усҕантәи рҕагылазаашъа уажәы ххаҕы аагара хзымариам. Уеизгъы, Аҕсны, ахратәра атәы адгъыл азцаара шыҳасабыз, анхаши тауади-аамстеи реизыҕазаашъақәа зеипшраз атәы, ахратәра аҕых-разы урыстәылатәи ареформа зынза ишпырхагамыз ахьхәатәыз изхәоз ҕалар, ас жәларык зегъы рҕеипш агәатцаҕаранза иҕаҕканы инзыжъыз атрагедиагъы ҕамлар алшон.

Ус зхәоз ҕамлеит, ажәлар наҕ ирыгәтасны амца иалазырпалоз рыда. Ани, пшь-саатк дцәажәон хәа изхычехәо ешыратәи анхашы, ицәажәара цакыс иамаз хаздырам (ицъоушьаша, иихәоз закәыз акәым, убри пшь-саатк ахьагаз ауп ицъаршьо). Ус еипш аан алакәқәа рҕеипш, ажәала азы сыршуеит хәа далагазар, баша зҕахысран.

Уртқәа, ахатцарахь егъа иурхаргъы, ианакәзаалак зхәы тазмыжъуаз ажәлар рзы ихатцарамхеит. Убас иагъхәатәуп, иагъөтәуп, ибзиан иҕцааны, инартцулан анализ азуны. Ажәакала, ииашан ахәшьара аҕара иахъазы акратцанакуеит. Хара заҕхъаҕа ишьтоу амџа еснагъ иуадаџу хзы. Амџа иаша узырбо аҳарџақәа иахьыртыпу ишьҕатцахоит, абри аипш иҕоу ахтысқәа ртәы зхәо, изыџуа, ибзиан иҕцаны, зызџагъы зымтцәахыз рышьҕахь. Ус акәымкәа, уа пытк, егъирахь аҕа пытк ныжъны, аиашатцәҕа мхәакәа ианавслак, ианеицылалак, иаaidкылан ауашы, ажәлар рдунеихәапшышьа еицанакуеит, иҕоурых асаркыагәы ихыиҕы анибалло, дызхысыз

хәа җара акы иахьзны, убас иҗоу аказы рхы иадырхәо
убазом. Атәымуаа, атыркәцәеи арабцәеи шхапхьо «Аба-
за» хәа зыхьзырымтцац иарбан.

Иара атопонимикатә хьыз җыцкәа рызбашьа, реи-
хырҗасашьа убас еиладырҗынтит, уацәыпхашьап. Иах-
хәап, Аҗәа, ахтнықалақь азы иаарызбаз ахьзкәа, ра-
ионтә центрс иҗамоу зегьы рыҗтәи атыпкәа, амҗақәа,
обиекткәа ирыхьзыртцеит, еишьтрықәлан. Уи, рапхьа
иргьлан иахәо убри ауп, атыпцантәи аиҗабыра, «сахьа-
суа уас» априпцип инахыхәхәан, дара ринициативак
шрымазам. Уи харҗаруеит.

Атыпкәа ахьз рытара хьызшәа иаҗыдоуп. Уи җоурых
усуп, культура усуп, аилагара җалазом. Ахьзкәа адгьыл,
хапсадгьыл иабызшәа җыдоуп, иабызшәа ссируп.

(Иара убас, абра иацыстцар сҗахуп амзақәа рыхьз
апсахра. Уи азәи җыцьеи ирызбаз усуп. Ас еипш
азцаарақәа рызбараан инартбааны ауаа ргәаанагара
иазцаатәын. Ари, ирццакны, даарак иазымхәыцкәа
иҗатцоу усуп. Адунеиаҗ зегьы ирзеипшу григориантәи
акалендар амза хьызкәа, еиҗны иацныҗәартә, маҗк
хара ххәашьа инақәыршәан ишьтыхыз, хьызшәа иад-
накылахьан. Егырахь, ажәытәтәи амза хьызкәа (урт
аварианткәа рацәоуп) зегьы, хазы җоурых реликвиак
аипш ркалендаркәа җыжылазар зәыр дахпыхагазма. Ари
иааинырслашәа ирызбаз акы акәхеит, ажәлар рыҗҗы
ирыдрымкылазеит. Аглобализация хәацәахәхьчароуп,
аха ахьапцарч еипш хцәа хталан акәымкәа. Иаабац
ахьызкәа хымпцада ирхынхәтәуп.)

Аҗәа араиони, Гәылрыпшь араиони ара иахьааигәоу
аҗынтәгьы, археологцәагьы, аҗоурыхдырҗәагьы Ешы-
ра, Цабал, Дранда, Уарча еиҗа ирыҗәаауеит. Зегьы дара
роуп, абарт адгьылкәа, абри ағанаҗ инхоз Апсны аҗоурых
азы ирытцаркыз цқьа иаарпшым. Амраташәарахь ала
амшын изхытцаз Пицунда ишачычаз аипш, абра, Апсны

агәтәтәкыагы убас иачычан. Ажәйтәзәтәи аҫоурых
иахәоит, Нхытҕа ахытыртақәа знапағы иаазгарц иа-
лагаз, азәгы дыззымиааизоз римтәи ар раҕхыагылаф
Помпеи ир Кәаначхыр иахырмыжыт хәа. Абахә рбганы
рымға ркит. Абра, Кәыдри Гәымстәи рыбжьара, Аҕсны
агәы иқәынхоз, иҕалап, иаaidкылан уахәапшуазар,
Аҕсны егырт арегионқәа рааста еиха иҕиаз тыҕызтгы.
Ажәанба ииғыз аетнографиатә етиудқәа рғы уағы ибo-
ит, аратәи ақабзқәа егырт арегионқәа рғы иаадыруа
ишреипшым, еиха ишаартыз, еиха ахақәитра шрыцыз.

Убри зегы ықәызәзәан, наҕ иахыцоз иргеит, иа-
хәа иҕоу хажәлар рқабзқәа рғы инымхазеит. Насгы,
иазгәатәтәуп хәа сгәы иаанагоит, Гәымстәи Кәыдри рыб-
жьара амсылманра мчы амоуит, убасҕак ақырсианра
ашәатақәа гәгәан хәа. Абри арегион иатәыз материалк
ағы иахәоит, раҕхәтәи амхаҕыррақәа рышыҕахыгы,
Дранда ауахәамахь Анцәа ихәара инеиуаз аҕсуаа
рхыҕхәазара 30 нызқыык иреитамызт хәа.

Гәымстәи Кәыдри рыбжьара ибзоз шейбакыз
иқәырцеит, псра-зра амшын ихымлар ада псыхәа
рмоуит. Избанзар урт, абри арегион ағы зыҕсадгыыл
зхы ақәызтоз, ақәара иаҕәымцуаз, еснагь ашәарта
итаргылан ирыман ахәынтқар имчра ныҕәызгоз. Насгы,
ари Аҕсны агәтылса, зхахы астратегиатә цак ду змаз
ахытыртақәа ыҕаз, аимпериа мчрақәа рхазы иртахын,
дағәзәы дзырпырхагамхо. Иара убас, аҕсуа субетнос
асазқәагы, Бзыҕ инаркны Мзымтанза иқәырцазеит. 1866
шықәсазы Аҕсны ах итәарта Лыхны иҕалаз аилағынтра
Гәдоутә араион Кәыдры инаркны Аалзганза еихыҕшны
амхаҕырра идәықәлеит.

* * *

Кәыдры нырцәтәи арегион аҫоурых атцаара, аба-
ҕақәа, археологиатә пшаарақәа, ареволиуциаантәи

урт ртагылазаашыа чыда, иара ареволиуция ишазыказ, ареволиуция ашытахь, асовет мчы актэи афбатэи ажэашыкэсақэа раантэи атагылазаашыа, арегион иалтыз ареволиуция алидерцэа ухэа ртэи итырцаахьоу аитахэапшра рыгуп.

Ажэйтэзатэи атоурых ахыта, егырт харкэатцып, Мыкэ ауахэама атэы, уи тоурыхла архитектуратэ ше-деврк ахасабала иатцанакуа ухэа акыр инартбаан, инартцаулан итцаам, иахцэажэам. Абри аипш адинхатцаратэ хытцэцара зыргылаз ацсуа хэынтқар ду Леон III инышэынтра азэггы дтампшыц. Иара усггы, зқыи шыкэса инархыхэхэо изхытцуа ауахэама акэша-мыкэша археологиатэ цшаарақэак картцахьеит хэа смахац. Ауахэама ѿ-зиаск рыбжьара наф-ааф ацакыа бахэқэа змоу адгылбжыха икэгылоуп. Убарт ацакыакэа цыара ғышэтак рыман, рыфнытцка акы тэахызар хэаггы азэггы итимтцаац. (Ус еипш агэаанагара змаз ауахэаматэ казаратцааѿцэа ыкан. Иаххэап, академик Афанадиев.)

Атырқэцэа Ацсны ианахаца, зуахэамақэа зеггы тарцэны, иаарыѿназ зеггы Гелатка изгоз реипш акэымкэа, хара ихэыцуаз азэы убра цыара акры нижзарггы фалоит. Ишдыру аипш, Гелатка иргаз акгы арахь идмырхынхэит, иара ус уаѿы иахыбашазггы инырмыжыит, анышэ итатцан шырхэо иртэахит, ирзеит. Избанзар Ацсуа хэынтқарра ыканатц дара рхаштхьан, уажэы атоурых аадырхэыр ртахын, зыжэѿа тфыз иматэа аархэны ианишэыртцо еипш. Урт акрыкан, зқыи шыкэса инареихэны изхытцуаз ацсуа қырсинантэ культура иа-маз, иахзыз, иархаз зеггы. Урт абриафараамтатэи, еиха акрызтазкуаз аамтазтэи хкультура нкылахэаша идырзит. Хқырсианра атоурыхггы, ахэламшэы тырблаазшэа, иѿахэаза инрыжыит.

(Мыкэтэи ауахэама 1000 шыкэса ахытца иаубилеи ахь дааит еицырдыруз ауахэамаргылара аказаратцааѿ,

академик Афанасиев. Аиубилеи ашытахъ уи итаххеит Псырзха (Афон Ҷыц) дцарц. Уи уахъ диццон аҗсуа уахәаматцааф Ан. Кация.

Анатоли Константин-ица Кация анаукақәа дыркандидатын, акрыздыруаз җазаратцаафын. (Угәы унархьратә иҗоуп уи идыррақәа, иҗазаратцаара, ихатара иахәтоу ахәшьара ахьамам, иҗстазаара даналтц, иара аус ахьиуқәаз, Аҗсуа институти ауниверситети рҗынтә адышшыларатцәкьа ахьыҗарымтцаз.) Ан. Кацияи сареи санстудентыз аахыс җаибадыруан, сара сзы уи даара аинтерес тцаз, здыррақәа, зкультура җаракыз, згәалашәара ухамыштәа уафын. Уи итаххеит Афанасиеви иареи ахьцоз сигарц. Саргыи сеигәыргъан срыццеит. (Ашытахъ, җаныхынхәы, даҗазнык җаиқәшәеит җахьыкьы.)

Афанасиев, идырра, ицаулара анафсгыи, даара дуафцсы бзиан, җәытәтәи урыс интеллигентын. Уи ихаихәеит Мықә ауахәамеи иареи ртоурых. Иара, зынза иҗкәыназ анаукақәа ркандидат, итаххеит идоктортә диссертация Мықәтәи ауахәама аматериал ала ирхиарц. Уи ауахәама хәыц-хәыц иҗтцааит, ишәеит, изеит, адиссертациягьы ифит. Ахьчараз ианцәырига, иаразнак иныркылт. Қарттәи аҗшыхәцәа зегьынҗьара итәан уеизгьы. Афанасиев диеиҗхьеит ақыртәа академик Ғаухчишвили. (Қартаа ршовинистра еицырдыруан, аха уи аҒы Ғаухчишвили аҗазәы диеиҗшытцәкьамызт.) Аҗсны автономиятә республика аминистрцәа рсовет ахантәафы Архип Мирон-ица Лабахәуеи акоммунисттә партия аобком амазаныкәгаф Иван Константин-ица Тарбеи Асовет Еидгыла аиҗабыреи, акоммунисттә партия ацентр комитети рахь ирфыз ашәкәаҒы, аҗсуа жәлар ртоурых еицазкуа раҗхьа игылоу «Фашиствующий Ғаухчишвили» хәа дадырбеит. Хмилаттә хақәйтратә қәпара атоурых аҒы, убарт афьыҗа, убри ашәкәаҒы раҗхьаза акәны ареспублика аиҗабыратә напхгара рҒала их-

тны икәдыргылеит Аңсны Қырттәыла алтцра азцаара. (Уажәтәи политик ңаршеицәақәак усқак зцазымкуа афактқәа, ажәалагалақәа ртәы иаақәымтцзакәа ишырхәо ауаа рлымхақәа цырххьеит, ари аипш акрызтцзкуаз ажәалагала атәы мхәазакәа.)

Каухчишвили иаахтны, иаахжәаны Афанасиев иеи-хәеит, уңсы ңаны унхарц утахызар, абри удиссертация амца иакәтцан иблы, азбахәгы уғы итыхны уафңсы иаумхәан хәа.

Ажәакала, Мықәтәи ауахәама иазкыз идиссертация ахьчара азин имырхит. Афанасиев дңаза дуун, уи идыруан ирацәаны ауахәамақәа ртоурых, ңазаратә школс изтцзкуаз. Убасала, уи Мықә ауахәама атцаара далагазгы идыруан, Киевтәи Софиатә хәа изышьтоу ауахәама иалагаанза, аңазацәа Мықә иааны, зыргылара иағыз ауахәама атәы инартцаулан иштыртцааз, нас убри афызатцәкыа Киев агәағы ишдыргылаз.

Афанасиевгы Киев дцан, Мықә ауахәамаз имаз аматериал, ңара-фыңара хәыч-мыцқәак рғы иахъеи-қәымшәоз иааириашан, идиссертация, Киевтәи ауахәама хәа инанитцан, ихъеит. Ашьтахъ дакадемикхейт, уи атцаарадырра адунеиағ дейцырдыруа дңалейт.

«Шәаргы ишәхыбаауейт, шәтоурыхгы иахыбаауейт, – ихәеит уи, зны ҳахъаикәшәаз. – Аиаша цәырцыр хәа ишәойт. Уи мааңшырц азы иқартцо ала, иааңшыр, ртоурых азы иааикәдырәаеахъоу зеггы арбгозар акәхап. Аха убри аиаша нагзатцәкыан шәаргы ишәыздырам, ҳаргы. Уажәытцәкыа Урыстәылантәи царауафык уи далакыысуам, избанзар итцаарадырратә кариера акәым, иаргы дақәдырзуейт. Сгәы иаанагойт, убартқәа цәырцаанза шәара шәқыртцартәыр ртахуп хәа. Нас еңныхәа ҳауам хәа ихәыцуейт. Аха сара агәра згойт, мышкымзар-мышкы дара рымчгы шцо, шәара шәғгы ишықало ауаа уи аазырпшыша, атцарадырра иакәнаго мацара акәымкәа, ахатцагәы зызтоугы...»

Уажэы ҕыцбарах ибаны исгэаласыршэоит уи аҕа-
рауаф ду, академик иихээз. (Шаҕа шьтнахуазыз ускан
академикра! Шаҕа иладыркэызеи, акгы аанамгазо
иҕартазеи уажэы. Зегьынҕара сыздырам, аха апост-
советтэ тэылақэа рғы. Убасоуп акырҕара ироуз
ахақәйтрагы рхы ишадырхээз. Уи улахь еикәнамтарц
зыҕалом.)

Уажэы аҕагылазаашьа даара аҕаҕсахт. Изхэо, изыф-
уа, изыпшаауа дҕалар, ицхраауа, зегьрыла деикэзыршэо
хэынтқаррахар ххэынтқарра, уи амфә хәқәлартә иҕоуп.
Хәарада, уи уажэыгь имариазам, иара шьтызхыртә,
изылшартә иҕоу ауаа хәуаанза. Дара рымц зыхьчаша ры-
моуп, насгы, уи адунеи иахьыргзахьейт, изхадырцахьоу
рацәафуп. Ари адунеи ағы, аиаша рхартцара ааста, амц
рхартцара мариоуп.

Аха, уи атэы иара ус иухәар аныҕамлоз хәфхны, иахьа
хәхьыҕоу хәаизар, убартқәагы, хымҕада, хрыхьзоит.

* * *

Мықәтәи ауахәама, шаҕа иазхэыцны, иақәыршәан
аҕың ылху, аракурсқәеи аперспективақәеи шаҕа еизаа-
шо мацара иахэоит, уи аргылафцәа аҕың шаҕа ирдыруа.
Мықә уанзатәи жәйтәзатәи ныха тыңын, иныхәартан,
пшьа тыңын, аха уи мацаразгы иалхымызт ари аипш
атцкы чыда зыртаз Анцәаихәарта ду ахьдыргы-
лоз. Иаакәыршан, амрагыларахьтә, амраташәарахьтә,
аладантә, афадантә – еиха ауаа ахьыжәпаз аиланхартә-
қәа рыбжьара, зегьынҕара харантә иубартан. Дгыли-
жәфани ирыбжьакнахаушәа, икеи-кеиуа ицқьаз Мықәи
Дәаби рнапы иқәыргылан иркыз, иазхаша аҕьаҕьара
змаз ахәызқәаф.

Адгьыл, аҕың адырра, егьа дҕазазаргы, алапш хиа
имазаргы, иаразнак иахьаҕаху инацәа изақәкуам. Убри
азы абри адгьыл ағы дины, даазахьан дыҕазароуп,

амгэарта итигахъазароуп. Абри ауахэама атыпгы убас икэз азэы иалихит. Иара ахата зыргылозгы дреиуан. Убарткэа ртэы зхэоггы цыара ицэытцтэахны икамзар залшом.

Мыкэтэи ауахэама андыргылоз Ацсуа хэынтқарра иагысакыахэымтан, аха уи афазара акынтэи хара ипшуаз, икэышыз ибартэ икан аперспективахь анакэ ыкэчуа ишалагахъаз. Аизхареи, афеиареи, асакыахэымтэи уи аипш адыргақэаггы рыцуп. Убас хара избоз, агэфарақэа зоухъаз хэынтқарын

Леон III. Абри ауахэама уи цсра зкэымкэа ишьтэитцаз харшан.

Ажэакала, Леон III Ацсуа хэынтқарра ашьтытца хыхъза ишанагаз, зышьтахь ахэынтқарраггы, адинастиаггы кахаз хэынтқарын. Иара изкэатып ицсадгылаф иргылаз ауахэамаф ианыкаитца, Ацсны цасатэи акыырсианра ацентркэа, Пицунда, Лыхны, Цсырзха, Дранда ухэа зеггы ркынтэи Мыкэка ииасит. Ацсны ахцэа фыцкэаггы рызкэатып арахь ииаргеит.

Уи машэырны икаларымызт, аха ус ари зтааранггы хара хтоурыхтцаарафы азэггы икэимыргылац. (Уи еигын, еицэан хэа акэым, ус изыхкыаз.)

Иара убас, Ацсны агэафы иалаго, амрагыларатэи ахэаа акынза ицо Ацсуа баа-тзамц ду ианыкатцази изыкатцази ухэа, рхы итэшэаны ирхэо аамышьтахь, инагза-аагзан итцааны, алкаа иаша азэггы икаимтцац. Ари атагылазаашьа, хэарада, Ацсны зеггы атоурых атцара бжанатэуеит, амфакэа, ахырхартақэа еиланацсоит.

* * *

Асовет мчра алагамтаз, апхьатэи ашыкэскэа рыла, иахьзартэ икан, Ацсны арегионкэа зеггы рфы рекономика-нхамфатэ, рцарадырратэ, ркультуратэ усқэа рышьтыхраз, еиха еигэнышны, еицхырааны, аусура

ашьақәыргылара. Аха, ишыкалазаалакгы, абри арегион ду, аханатә ашәшыра ицахан икан.

Атагылазаашьа еиха ианеицәазгы, цсцартәак аныкалакгы, иубартә ианеигъагы, шамахақәак ракәымзар, хыла иалкаан, иацхраан хәа икамлеит. Хәарада, дара убра иахагылаз ирхаразгы даара ирацәан.

Ашьтахь, Гәымстеи Кәыдри рыбжьара иказ, еиха афиара змаз ацсуаа иреиуаз анықәырца, азәгы даанмыжкәа, инықәрызәзәаа, Кәыдры нырцә инхаз ацсилааи амраташәаратәи ацсуа регионкәеи еицәыхарартәит. Уи, хәарада, избаны икатан. Ажәлар еихышша-еишышшан ианыкоу риааира, реикәгәара, рхы изымфахо рыкатцара еиха имариахоит.

Ацсны еихарак бзыцааи (абазгааи) ацсилааи зегь реиха еицәауаз, атәыла аңеицшгы еицызызбоз регионкәан аханатәгы. Ицеггы мраташәарахь иказ, Бзыц инаркны Мзымтанза, асазқәа зегьрыла еиха исубетносын. Асазқәа рдиалекти егырт ацшәа адиалекткәеи реицшымра еихазар, абазгаа-абзыцкәеи ацсилаа-абжьыуааи рфы даара имачуп. Хлитературатә бызшәа, иахьатәи хбызшәа анормафы, урт еикараны иарбоуп. Асазқәа рдиалект ацсуа литературатә бызшәа иахьзар, хәарада, акыр иарбеион. Аха, рыцхарас икалаз, хыра дара рфы иназаанза иқәырцахьан.

Иара ус, арегионкәа зеггы рхатәы чыдарақәа рыман, иагырымоуп. Урт иреигъ-реигъу хәычы-хәычла амилат зеггы иазеицшны икалоит.

Атоурых иамоуп урт хазы-хазы итызцаауа акәша, аетнография. Ажәлар рыцстазаара убас икоуп, арегионкәа ракәым, ақытақәа рхатәы чыдарақәа рымоуп. Иаххәап, абжьыуаа рфы Азъыбжьеи, Тамшыи, Кәтоли рчыдарақәа мацк ихазуп, Цыгярдеи, Члоуи, Гәыци, Арасазыхьи рааста, Бедиааи Рекааи – ицеггы. Уи абзазарафы мацара акәым, абызшәа афгы, ацәажәашьа афгы. Афәа-

уааи, агаҕа-архауааи – убас. Урт зеггы беиароуп, нас, инормоу, иаку аҕкаррақәа – Аҕсуареи абызшәеи реиңш иҕоу злытца.

* * *

Ареволиуциа аидеиақәа Аҕсны зназы даара рҕаан-кылан иазыҕан. Ибылхьоу ацаггы даҕаҕаит, ах-шәашәаггы хәа. Азеижәтәи ашәышықәса аҕеишамта инаркны ирхыргаз амхаҕыырра, 1866 шықәса иднартцаз акрыҕан. Дырҕаггых, иҕоу цқьа еилымкаакәа, акы рҕаларыжыыр, ахәыц иакыз рҕагылазаашьа аҕа тышак, уажәшьта ҕытшья рмоузо иҕанажыыр хәа ишәон. Убас ирзыҕан 1905 шықәсәзтәи ареволиуциа ахтысқәа. Аха уи ашьтахьтәи ареволиуциа аан, зынза аҕакала рхы ныҕәыргеит. Иазҕлымхәхаз, иадгылаз, зҕалазырхәырт зҕахыз рацәаҕхеит. Хәарада, урт раҕхья идыргылоз иреиуан ареволиуциа иацуп хәа изеигәыгуаз амилаттә хақәитра. Абжьарауаа рхалаггы ракәымкәа, аҕсуа жәлар ирылцыз раҕхьатәи ареволиуциатә аҕхьягылаҕцәа Е. Ешба, Н. Лакоба, Н. Ақыртаа, С. Картозиа, С. Қапба рыцнагаҕцәаггы дарггы ракәын. Хәарада, абас еиңш иҕаз аҕсуа революционерцәа ркогорта ацәыртца раҕхьатәи адгылаҕцәаггы аиуит ажәлар рҕы. Иаххәап, Е. Ешбеи Н. Лакобеи реиңш иҕаз рцәыртца ихыннархәит ирымырх-хьаз ргәыграқәа, еиҕша-еихша иҕаз ажәлар еидызкы-лоз. Абас еиңш аан ажәлар раҕхья агылара ахатараггы аҕахуп. Уи, хәарада, дагыфьрхатцоуп. Иағәыхәны иҕоу ажәларггы иаразнак дышьтырхуеит. Ус раҕхьягыла иа-хьидгыло, рнапы дықәыргылан дахьырку, ганкахьала иб-зиоуп. Аха, ишнеи-шнеиуа, иааҕаитцалакгы, агха иоур-ггы, ихы иааташәаз ада аҕазәы дизымзырҕуа дҕаларггы – зеггы ус ауп ишаҕаху хәа ирыцхьазо иалагоит. Икульт ҕартцоит. Ус изызуа иара ихатараггы, дыргас дызмоу жәлар русггы иаҕырхагоу ҕартцоит. Зеггы дара роуп, мыш-

кы зны уи имаз агхақәа, ибзиен ицәгьей еикаразтәуаз цәырымтыр калазом. Аҕиара аус убас икоуп.

Сталин икульт ҕаҕын, аха иара Урыстәыла иа-лоу аеспубликақәа рҕы, апостсоветтә тәылақәа рҕы атыңантәи жәлар рҕызащцәа «Сталин хәыцқәа» ркульт кысамазамкәаиахьынхақәазыкоуп. Уидызлытызажәлар рыщныцкәтәи рқабзқәа, рыцкаррақәа, уала-тахылатәи руаажәларратә система иахкьаны, изалакьысзом. Убри аҕырцшы иахьагьы хгәаҕеаннатцароуп, иахмырҕыцырц. Ус икоу ацхьагыла ицоураны икаитцоз зегьы, иҕабаа еснагь хатыр ақәцатәуп, иҕырцшыгоу ҕырцшыган иныжтәуп, аха иара ихаангьы ицырхагаз затәым. Ус анакәха, акульт убас иҕкуп, аанкылашья амазам, амазашыз аидш инхоит.

* * *

Ареволиуциа аламталазгьы Кәыдры нырцәтәи аре-гион аҕагылазаашья еиха иуадащар каларын. Рацхья иргылан, амхацьырра ашьтахь иҕацәыз адгьылқәа еиха ирласны иганы ирықәынхахьан, ара аатцраҕ иказ агырқәа. Уаанзагьы рашәара, жьтаара ессезон арахь иаа-лон, ирацәащны, атыцқәа рдыруан. Иара Очамчыра ахатә зынза идыртәхьан. Насгьы, зынза зыдгьылқәа тацәыз тауади-аамстеи рахьтә азәыршы дара ирыдрыцхьалон. Акызатцәык, адгьыл хатәыс ирыртөмызт, арендала ақәынхара акәын зинс ирыртөз.

Уи аҕагылазаашья дара рхы иадырхәон, акоммунист-цәа рахьгьы еиханы инеиуан, тауади-аамстеи ахратәра иҕацалан ишрымоу, адгьыл ишақәиҕырымтәуа хәа ир-тутууа. Дара аменшевикцәа рызгьы ицхыраагзан, дара ртәқәа ракәын. Абартқәа, ацсуаа, акоммунистцәа рахь зхы кыдызгьы, агәыщбара рнаҕон. Зегьы ирылцны инаскьоз ыкан. Егья идеиа бзиақ азбахә рхәаргьы, амилацтцааразы урҕи дарей еиышәашья рымамызт.

Дара, рмилатзцаара Ацсны избоуп, знапы иакуггы хара хтэкэа роуп хэа ирыцхэазон.

Иара акоммунист идеиакэа иахьрызфелымхазггы, ирылахаз, ақытакэа зырхэуаз, анхаракэа амца роужыны избылуаз аменшевикцэа идьргыломызт.

Убарткэа ирыхкьазггы рацэоуп, Маршьян Таташь аменшевикцэа рыкэцараз икаитцаз аеышэараф иахьидымгылаз афгы, Тьркэтэыла арраматцура иахьсхэаз амхэцьырцэа зыхганы ианааига. Урт дара иркыз адаггы, аратэкэа рызггы абцар зхьргеит. Абцар ззызхьргаз ирган, ицаны рыфны итэеит. Уи хьмызгхеит. Дарггы Мыкэ ауахэама зыкэгылаз, адгьылбжыхафэ аменшевикцэа ирымаз ахьргэгэартэа рыцкьан, иаанхаз, ирулак мшынла Батымка ицеит. Мыкэтэи аоперация аанггы рацхэа дгылан Таташь, мшынла рышьтраггы иара еификааит. Дагырхэит. Аха акоммунистцэа аменшевикцэаггы еиха ирылазон тауади-аамстеи рааста. Уинахьсггы, асовет мчра ахаан, хтоурыхфэцэа Маршьян Таташь ицэа ихьрхуан. Иахэа уажэраанзаггы, узкьысыр камлазо акульт ссакэа рхафсахьакэа апызтцаз атоурыхфэцэа ирхэац рхэоит уи изы. Сгэы иаанагоит уи Амаршьян – ареабилитация ззутэу патриотын хэа.

Ускантэи акоммунистцэа атыцантэи амчкэа рыла аменшевикцэа рыкэцара азтцаара рзыкэгыламызт. Ииашоуп, «Кьараз» еифэаан. Урт, дарггы рацэафымызт иара уггы, еснагь ажэылара иазхианы, еизганы цыара икэмызт, еихарафык ус рыфнкэа рфы ицшын. Ианатаххазалак иааизыфэуан ауп. Акоммунистцэа рыхьзала иара ахьеифыркааз аполитикатэа цакы иамаз еихан, дара реибашьратэа мчкэа рааста. Ацсны Асовет мчра аагара, аменшевикцэа рахцара, «Кьараз», С. Капба зацхэа дгылаз хьшэфык инархьхэхэоз апартизанцэа Сенакьынза еибашьуа ажэбатэи адивизия ирыццаз алахэын, аха урт рылаггы асовет мчы рзаагазомызт, иара убри ажэбатэи ар капшь рдивизия акэмызтггы.

Уи мацара акәым, аамта иазбахъаз, хтоурых афы зтып ылызххъаз, даара акрызтцазкуа фактқәак еитарыхәапшымзар, ауаажәларра азхьарпшымзар псыхәа амамкәа икоуп.

Еицырдыруа усуп, ареволиуция иалиааз, ареволиуция иадгылаз ацсуа жәлар ртцеицәа, рапхьагылащцәа, рлидерцәа, хажәлар ахәынтқарра рзырхынхәраз, аҕиара тоурыхла еиҗалахәхартә рыкатцараз ирылшаз атәы. Иахъа ихамоу ахәынтқарра, уи ахьыпшымра ашьапы зкхъаз рзин зыргъежхъаз дара шракәу. Уи рхы шақәыртцазгы.

Ианеиҕыркаа инаркны Ефрем Ешба хантәафра азиуан, Нестор Лакобеи Николаи Ақыртәаи злахәыз аревком. Абарт ахыкгы, ииашатцәкьан, Ацсны ареволиуция аус азызуаз инарылыхәхәоз, абафхатәра змаз, зыжәлар рус иаҗаххар зхы ақәызтцоз ракәын. Еихсыҕра зықәзамыз Асовет мчы афнытцатәи ақәпара, еихаракгы амилаттә тцаараҕы, аилашыратцәкьа иалагылан. Ахәаахьнацәа ртәыла ахәаакәа шырыхьчо аипш, урт ртәыла, рыжәлар ринтерескәа рыхьчон. Убри ақәпара иалагылазан. Аиашаз, Ефрем Ешбеи Нестор Лакобеи реипш иҕаз атцеицәа азымгылар, иара убаскәнгы Ацсны иаҕеипшхоз здыруадаз.

Е. Ешба атцара бзиа иман, Кавказ иалтцыз акоммунистцәа рахьтә уи изапигоз рацәафын. Иара изы икоу аматериалқәа излархәо ала, уафышьалагы еиқәшәаз, зыламыс цкъаз, аполитикаҕы аиаша хәа иипхъазоз хыцара ззақәмыз, хара избартә иҕаз пхьагылафын. Ефрем Ешба СССР Аидгылазегьтәи атцакы змаз хәынтқарратә усзуфын, еиуеипшым аҕагылазаашьақәа рҕы Ацсны азтцара, уи атып, уи иакәнаго астатус азы хацәнамырха дықәпон. Уи дашьтан Ацсны азы усқан зееидызкылоз ажәларқәа иалырхуаз иреихаз асоветтә республика астатус. Ацсны хазы республикан

аҕатцара иара иҕсҕазаара кредос иаман ухҕар алшоит. Ашьтахыгы, ЗСФСР хэа хытхэаала иҕартцаз аидгыла, Аҕсны Қырттэыла иадкылан акэымкэа, ихыыпшым республикак ахасабала иалатцахарц, шаҕа дазықеҕаз еи-цырдыруеит.

Асовет мчы Аҕсны ишышыақеҕылатдэҕыз, аревком ахантэафы Ешба раҕхыаза инапы зтаиоыз ақэтцарақэа ирылан аҕсуа бызшэа хэынтқарратэ бызшэоуп хэа из-ныз. Ари, хара зқышықасалатэи хтоурых ахынзаадыруа, раҕхыатэи официалтэ қэтцаран ас еицш зхэоз. Иара иинициатива ала иҕатцан, аҕсуа бызшэа ахэынтқарра алартэараз, дыртцаразы раҕхыатэи апрограма, иаццан раҕхыатэи уи иазкыз, Д. И. Гэлиа хантэаоыс дзыртэз, акомиссия. Убри акомиссия иаразнак иалагеит аҕсшэа атцарази, уи ала ахэынтқарра усмөацгара алагалара-зи аиачеикақэа усхэартэцыпхыаза, қытсоветцыпхыаза рыҕатцара. (Ашьтахыза, хара хбызшэа ашьтыхра еиха ханақеитха инаркны иахыа уажэраанза убри аметод иқэныікэозтгы, иахыа уа ускак апроблема қалазомызт.) Уажэгы издыруа рацэаоуп, ирхэом, ирөуам акэымзар, аҕсуа бызшэа хэынтқарра бызшэаны иҕатцоуп хэа ақэтцара антыц, аҕсуа интеллигенция хэа иҕаз, аполитика аганахь алагы, агуманитариа аганахьалагы, иреиғ-реиғқэаз еизаны Ешба иҕы ишнеиз (ишиқэлаз ухэаргы ауеит), ас шқақауцеи излымцуа апроблема зцэыругазеи хэа. Убасқан убарт иреихэаз ала иубоит уи урт шаҕа дырхыхэхэоз.

(Рыцхарас иҕалаз, ихтны ирызхэом акэымзар, иахыа уажэраанзагы убри азтцаара убас иазықоу даарак имацөым. Егырахь агэыөбарақэа зегы ахыікоу еилыскаар сылшоит, аха абритдэҕыа сзеилкаауам. Уи, хаагылазар хмилаттэ-хақеитратэ қэцара цакыс иамоу, раҕхыа игылоу азтцаара, ус азықазаара, егыа иурцшзаргы, нацхароуп. Анацхара ажэөан иалөрны икахэзом, абра цақа ауп ахэира баацс еицш иахыуа.)

Аха 1922 шықәсазы иҕалаз, еиқәышахатрыла хәа Қырттәыла халатцара, хажәларгы, ххәынтқаррагы ршыапы тарффаны, итаңқазаны инзыжыыз, ашытахь, Е. Ешба, иара дшапырыргаз аиңш, зшыапы икыз, дызлагаз, (абызшәа аполитикагы налатдан) акыр ус инхеит. Астатус ҕыц ишатданакуаз иңсаххеит.

Асовет мчра алагамтаз амилат зтаара азбара шықәгылаз ала, убасқан еиғыны атагылазаашыа хмоуцызт Қырттәыла назаза аеалгара. Ажәытәза зны аңсуа хәынтқарцәа рнапала иқатцаны рҕызтаркыз абахта атыцра.

Убри актгы, Аңсны аразкы иаахжәаны абас аиңакра атәгы, хәарада, уаџцас итам. Ишыікалаз, ианыікалаз афакт адырбоит, нас атоурыхџџцәа, ма аиқәырҕеаџџцәа уинахыс зеггы рҕешиетаркыз хәа, досу игәаанагара ихәоит ауп. Наҕ-ааҕгы еиқәышахатны Аңсны Қырттәыла алалара атәы, Аңсны азтаара амгәахь аиңш изыхыны иқазгы азәы ажәаны иалеимгалеит, хыхынтәгы уеизгы-уеизгы хәа зхәо акгы ларыштыны иҕамызт. Нас изызбада, абриақара иазықазтада уи азтаара? Иңьоушыаша, ахасабраз азтаара ахықәгылаз иалахәыз, ус еицырдыруз ажәытә коммунистцәагы, ма аинтеллигенция ркынтәи азәы усгы акы ахиҳәааит, ма даҕагылт хәа ҕамлазеит, Е. Ешба ида. Егьырт зеггы уаанза иазықатдан хәа уаҕы игәы иаанамгар залшом. Усқан угәаанагара ухәартә иқан, ашытахь еиңш аҕаңа азәгы иҕарымтазацызт. Еиҳа хара иңшуаз, еиҳа инаскыаган избартаз Е. Ешба изы ари даара идрама хыантан. Усқантәи иантамтақәа рыла уаҕы имбарц залшом уи, даара атакт змаз азәы шиакәызгы, абас ахырызбаз атдыхәала шақа игәы ицаххны, ирыгәҕәаны дцәажәо. Ажәлар раңхыагылаџџцәа, рҕахәхәаџџцәа хәа иңхыазаз ртәыла аңеиңш абас иахыазныікәаз изыхгомызт.

Усканаз убри азтаара ақара атакңхықәра ныікәызгоз ыҕамызт хажәларгы хтәылагы рзы. Жәларык, тәылак

рымѡа иахьакәым ахы андырха, иахьакәзам ианымѡа-хырга, ахьырхәра, ариашара адмырур шыҕалоз идыруан уи.

Убас иагьыҕалеит асовет мчра аилышшара ианала-газгы, хазқәырфахьаз, ибжамҕеамыртәхьаз автономия-гы апырырхзарц ианақәырк, хазхьынхалаз, аргументк рақхьа иҳаргылоз уаанза иҳамаз, ақсуа жәлар рҕеи ду Ефрем Ешба ибзоурала иҳауз аидгылатә республика астатус ауп.

Зегьы еицырдыруа усуп, Ефрем Ешбеи Нестор Лакобеи, амилат-хақәитратә қәңара златәахны ареволиуция аидеиақәа Ақсны ишьтызхыз, иахагылаз, иақхьагылаз ирылхәхәон.

Нестор Лакоба ажәлар ирылиааны, урт рыжәпара аҕынтәи ихалаз дреиуан, рацәажәашьагы иагымкәангы идыруан. Ареволиуция ауси, ажәлар рыцәгьеи рыбзи-еи, ржәйтәи рғәтәи еилымхкәа дрыхәаңшуан. Ақәңара иаҕахыз, аиҕекааратә бағхатәра илаз ареволиуция аҕеизгара ашықәсқәа раан иааирқшит. Уи атәы ахәоит, хыла иара ибзоурала еиҕыркааз «Кьараз». «Кьараз» абцаршьтыхла ақәңара аидеиа иадырга бзиан. Убарт зегьы еидкылан урыхәаңшыр, уи Ефрем Ешбеи иареи русураҕы, аполитикаҕ акыр ихеибартәауан.

Ақснытәи асоветтә еиҳабыра рнапхгараҕы Н. Лакоба ихы ааирқшит абағхатәра змоу хәынтқарратә усзуѡны. Аэкономика, анхамѡа, аргыла, енагь имариамыз амилаттә еизыҕазаашьақәа рызтаараҕы – зегьынцәара уаѡы ибартә иҕан, уи усқантәи аҕагылазаашьа иақәыршәан, зреспублика иҕацоу хәынтқарран ақатара иашьтаз, акреилызцо хәынтқарратә усзуѡны дшыҕаз. Политикк иаҳасабала, Нестор Лакоба ареволиуция аус практикала имѡапызгоз еиҳа дырзааигәан, атеория-кабинеттә усзуѡцәа рааста.

Ақсуа жәлар рзы 1937 шықәса заа иалагеит. 1936 шықәсазы ицстазаара далырхит ақсуа жәлар рҕеицәа дукәа руазәк Нестор Лакоба.

Ари, пхэыс лыгра зеипш дтымиаацыз, шхамла мацара итэыз, ауафытэыфса имораль антытц мацара иказ Бериа ишьяартцэыратэ шытақәа ракэын.

1922 шықәсазы хаихабыра иреиуазггы, хполитик-цааггы, уи иаладырхэыз хинтеллигенция реихарафзак рфы азы татэаны изықәшахатхаз, избаны ишытырхыз аиқәышахатра баапсы рапхьатэи атыхэтэа баапсқәа иреиуан ари.

* * *

Иахьа ихамоу ахақәитра, забациа рабацаа ртэы зшыа иалаз атцеицаа иааргаз, ихамоу ахьыпшымра – абарт зеггы рфы иалоуп Қылыш Чачба, Ефрем Ешба, Нестор Лакоба иреипшыз жәлар рапхьагылафцаа рышьтахь иааиуаз рзы, атоурых апстазаара ахра кнахақәа ирылымкьарц ишытатцо ицоз амфарбагақәа, ахарфакәа рмартхә ду.

Хәарада, ахарфа шытазцо, ашыха атэы иагымкәа идыруазарггы, егьа дацклапшызарггы цыара-фыцыара иахьатыпым ишытеитцазар калоит, икалоит ишыталан иа-аиуаз азэы-фыцаа танархахьазарггы. Уи иара ихарамызт, аха игхаз, иахымбаз, икалап дахьыццакцааз акөзарггы изыхкьаз. Аха, аамта акры анцалак, апышәа анеихахалак, урт зеггы уафы ибартахоит, изыхкьо еилукаартә икалоит. Убри азы ауп атоурых аиаша еснагь изыпшаалатәу. Уи иулнаршоит ус еипш икоу атыпқәа рфы ахарфа иашан, амфа уахнамыркьартә айташьтатцара. Ус акәымкәа, уи зыгхаз, атагылазаашьа изнамырбаз, ихьз-ипша шыақәгылахьейт, ажәлар рфы дшырдыруа иказ хәа, имхәазакәа, иахьатыпмыз ишытеитцаз ахарфа иахьикоу иныжны иавсыз, днапхейт хәа ауп иаанаго, ажәлар рфапхьаггы, урт рзаапсаф ихата ифапхьаггы.

Ажәлар рыгәра ганы, икоу шыкоу рахәазар, зеггы еилыркаауейт. Рзаапсаф дуггы уи азы дладыркәуа икам.

Ажәакала, еснагь имариамзаргьы, уфы еиманахәахуа иашазаргьы, аиаша ахәара хәахаршыцылароуп. Ахәычы афгы аду афгы. Егьырт зегьы еижьагоуп.

Иахьа, абас, иаахтны хцәажәартә, иаххәарц хтахызар аиаша ххәартә ханыкоу, зегьы напыцкьала рхы хкыртә, убри иреихау, изыхкәау мычны икахцартә ханыкоу, зыткы арахәыц ацәыззо леипш, атоурых еикәыреәеащцәа ирхәахьоу амцкәа, атоурыхтә хытхәаакәа зегьы шыкоу инхарц аеышәарақәа картцит. Насгьы, икоуп зхахәатәала, зинк цъара уи азы измазамкәа, даара акрызцазкуа атоурыхтә хтысқәа, хажәлар ртоурых казтоз ахатарақәа рыхә ғыцны, дара ишыртау, ринтересқәа ишрытдаркуа изыпсахуа. Ахакәитра, ажәа акәитра абас зхы иазырхәо. Абри тагылазашьяан иказтахьоу уи аипш акциякәа ишырғыц иреуп, атоурыхтцаащцәа хәа хзыкәгыгуа рғы азы таәаны ипшуп, зхатәы усқәа зыблақәа хыркыз ауаажәларрагьы – убас, атоурыхеикәыреәеащцәа даргьы зәу уи ауп, рпцта иалаччо иахәапшуеит.

Ус еипш икоу афактқәа рзы хара ацара атахзам. Абри астатиа ахы инаркны хазлацәажәо хтоурых атәи, уи казто ажәлар, ажәлар рапхьагылащцәеи рызтаара, убри зхы ақәызтацәкьази ртәы ауп. Нас, икалома, иаххәап, Қылышыбеи Чачба, Ефрем Ешба, Нестор Лакоба, Владислав Арзынба, Сергей Багапш реипш икоу рахьтә азәи-ғыңьеи инарыхан, инаскьаган, ма иналхзан, атоурых ииашан ашьақәыргылара, афра, ацәыргара?

Атыхәтәантәи ашықәсқәа рзы Ацсны ареволюция атоурыхтцаараф Ефрем Ешба ихьз инавс-аавсуа иалагеит. Ацснйтәи аревком иахагылаз рызбахә анырхәоз еснагь хантәағыс иамаз ихьз рымхәар ауамызт, аха уинахыс, апхьащ убас игәы иаанагарын, уи атәы зыфуаз ихьз зынза ибжьажьзар еигьаршьошәа.

Ишдыру аипш, Сталин икульт аңғапырә ашьтахь, ишьаартцәыраз уи итеррор аан итадырхаз ареабилит-

тация анырзыруазгы, Ефрем Ешба акраамта инагзаны изыруамызт. Иахьынзаздыруа, абрантэи ашәкәи ашәтатан ианырышәт ашәтахь ауп ареабилитация шизуз ухәартә ианыкала. Ускан итадырхаз аңсуа революционерцәа азәи итәи изапырхагамхеит, аха Ешба итәи рәақәырцсны иркит Қарттәи ашовинистцәа. Уи ус закәу бзиан еиликаауеит Ефрем Ешба итәи здыруа.

Реабилитация анызыру ашәтахьгы, иара ара Аңсынгы даарак иахыццакуамызт уи ихьз, иқәпара, хтоурых ағы итың ухәа ртәи цәырган ахәара, афара. Аха, хәарада, уи усза инырмыжыит. Инагзаны акәымзаргы, уи итәи тырцааит, ирфит. Ашәтахь ибакагы Акәа агәтаныцәкәи идыргылеит. Уртқәа, хәарада, ирыцхрааит Ефрем Ешба иңха Марина абрахь лаара, аңсуа сахьагыхцәа Ридгыла лахагылара. (Марина Ешба, ишдыру аиңш, дыскулыторын, лаб ибакагы авторс иамоу лара лоуп.) Убасқан, Сталин икульт аңғапырә ашәтахь икалаз аңсцартақәа ирымтан, ибжамеамны акәзаргы, хажәлар рзинқәакгы дмырхынхәыр амуит, аха Акәа дырғагых дара аңсуаа рзы дгыл ғатқак аиура даара иуадашын. Убасқан, Марина дызхагылаз Аидгыла иалаз асахьагыхцәа рзы, Акәа иреигьиз атыңқәа руакағы адгылқәа роуртә икарцеит, рқазартақәа ртыңаз. Иачымыкәа Аңснитәи асахьагыхратә қазара знапы алакыз уа ақазартақәагы дыргылт, аөңқәагы. Иара уи адагы Аңснитәи асахьагыхратә қазара ағыарағ акыр ықоуп уи ллагала. Лара даара априңцип змаз, аиашаз шәтахьқа ианакәи заалак ихьамцуаз лакәын. (Сара уи лызбахә салхәахьан, аурыс скульптор, зқазараз аамтала адунеи зегьи еицырдыруаз А. Пологова. (Мариней лареи асахьагыхратә академия еицтазаарын.) «Марина, – лхәеит уи, – убас дыңшзан, убас деиғекаан, раңхәа лбафхатәра акәмызт, лтеиңыңш акәын иаабарц иахтахыз. Ашәтахь еилыскааит уи абафхатәра бзиа шлымазгы. Ахи агыхәеи лхатәи стиль лыман. Уи иаразнак иубон».)

Марина Ешба джуп апантеон афы, аха лнышэынтра
ќацам. Аќсуа сахьаьхџцаа убри рхамыштыроуп,
иргэаладыршэароуп. Ишаќэнаго лыхьз убра, лызќаьтыц
ахьалылхыз арбара лыќэнагоит. Рацхьаза убри азхэыц-
ра рыќэнагоуп асахьаьхџцаа.

Иахьа Ефрем Ешба ихьз, ицьабаа зны-зынла ишаз-
ныќэо угэы унамырхьыр залшом. Ицьоушьаша, рацхьа
иргылан, дзыхьчарц зыхэџоу рќынтэи ахы акит абри
еипшу азыќазаашьа. Урт Ацснытэи акоммунистцаа
роуп. Дара зегьы ажэларраџ ирдыруа, абарт зегьы
хатыр зќаахџо уаауп. Аха, аиаша ххэап, урт Ацсны
имџапысуа аполитикаџ рпозиция атэы хэа азэгьы ак-
гьы издырам. Рхарќа-сырта ыќам. Акоммунистцаа рзы
акрызцазкуа мышќаак рыены абаќаќаа рфы инеины
ашэќќаа ахьышьтарџо атэы умхэозар. Арахь, Ацснытэи
акоммунистцаа рџоурых рхахэатэала аитакраќаа ана-
ларгало ыќоуп. Уажэы иќоу ахаќэитра иааќоуцдалак азин
унаџоит хэа рыцхьазазар акэхап. Анќья, амчра зегьы
дара ианыркызгьы, КПСС аџоурых удьруазар, атыќантэи
акоммунистцаа рџоурых ахы ахьџо узымдыруазаргьы
азэгьы усыс икымызт. КПСС аџоурых афы, хкоммунистцаа
ирызку цэахэаќэак машэыршэа иалашэазаргьы, иахэоз
аниашамыз еихан.

Зегьы реиха ирџытќакыз, Ацсны аревком иахагылаз
ртыцќаа, рыхьзќаа, рацхьа ахантэаџы Ефрем Ешба ихьз
арбан, нас – Нестор Лакоба, Николаи Аќырќаа. Лакоба
ихаангьы, иара Ацсны данахагылоз, амчра зегьы инапаџы
ианыќазгьы, ус акэын. Уажэтэи акоммунистцаа еитаркит
уи аишьтагылашья, Лакоба, Ешба хэа. Уаха азэгьы акгьы
ахимхэаар, Ешба ихьз ацыхэанза инаргозар акэхап.
Абарт реипш иќоу «аџыцапшьгараќаа» роуп, апхзы
ныцхьахэо изыџзоу иахьатэи Ацснытэи акоммунистцаа.

Иаххэап, дара ртэала ус заќаху хэа ргэы иаанаго
крыќазар, (ус ќалашья амам, аха), апленим ќартцароуп,

ихтны иалацэажэароуп. Уи аицш азин рымазар, ақәцара шытырхроуп. Усгыы егыыкам. Уи, хэарада, машэырны икамлеит, азэы ифашэаны ихэеит хэагыы акэзам. Аком-мунист партия асахьаз ианынрыжь, ахэынтқаррахьгы, ажэлэр рахьгыы рацэак акгыы ахьяанамго, шыоукы рхы иадырхэеит: еснагытэи рхэыштэаратэ гэытцха нарыгзеит. Нас рлымхэцэ рықэыжьны ицшуеит, уаха акгыы ахырымхэаар ус инрыжьзарц. Хара хэы ахаангыы ишыкоу аицш, садызцалазеи, схы залазгаларызеи, егырт зегыы реиха сара истахума хэа алафэртэуам. Абас инеиқэца-ааиқэцо мацара, ишырдыруа аиаша иахьяавагылақэо, инарывсуа-аарывсуа ишнеиуа итоурыххоит, изахауагыы ихартцо иалагоит.

Хтелехэацшцэа ибзиан ирдыруеит Ацсуа бирак атоурых иазкны иказ адырратара. (Аакыыскыа иказ ацсуа бирак амш аеынгыы иахдырбон.) Атема, хэарада, ибзиоуп, хэхэацшцэагыы иртахуп. Убрыгь иахья уажэ-раанза инагзаны иахзымдыруа, акрызтцазкуа атоурых ахэтақэа иреиуоуп. Уи асценари, изыцхьаз атекст, аретроматериалқэа, урт зегыы шеифекаази рыла иубоит, авторцэа атема здыруа, ацэыргашьягыы иакэшэо шыоукы шракэу. Хара хэхь иадырцэылоит хэа мацара, ацсуа бирак афы ус змазам шыоукы ахьяладырхэыз, цыара-цыара хэфэқэак рсахьақэа, рроль акульт афынза иахынагоу, апатетика ахымыцхэқэоу ртэы умхэозар. (Убас икоу амыцхэрақэа, егыа ушыапы цыркыакыан, уатцэхэхан иухэаргыы, игэафохойт.) Сара хыла ицыасшыеит, сыгэгыы иалсит, машэыршақэгыы, цыарак иадамзаргыы, Ефрем Ешба ихыз ахыырфадмыршэыз. Абрыгь машэырла икамлеит. (Ус машэырла азэы ицэыбжыахейт хэа ргэы иаанагозтгыы, уажэы итегыгыы ирхаухауны иандэықэыртцоз идмыриашози.) Убасгыы иацклацшны, зегыы дрылыршэшэан, ишытақэагыы ырзны ауп ишыкатцоу. Аргамату уафы ибартэ икоуп, ацсуа

жәлар рѳоурых ғыц ашыапы зкыз раѳхья игылоу зынза уа данызхырц зѳаху, иашыѳоу шыѳоу. Ус истѳахцѳоит хѳа уаналагалак, еихагы иуцѳырагармахоит.

Иара Ешба, иуаѳраз аума, ииашараз аума, имѳаѳигоз иполитиказ аума, ус игѳаѳ злоукыша акгы далаѳамызт. Ихааназгы ирхѳоз уи акѳын, иѳара-идырра анаѳсгы, уи дуаѳыцѳан, аиаша хѳа иалихыз ихыиѳсы акѳитѳон хѳа.

Ус анакѳа, ари – наѳьнатѳѳи абаѳхатѳра лашеи аѳѳагымыѳагыи ирыбѳьюу, нышѳара зѳѳым аиѳара атѳгы алоуп, илаѳѳу, ихѳыштааратѳу, ахыбаара иатѳу вариант инадкылан.

Абираѳ иазку аххѳаа, ателеочерк аѳны аѳара Ешба ихъз ахъаѳаху аѳаѳыара ирзыѳшаауам: хатала уи ибзоурала иѳатѳаз, егы ирласны ахѳѳѳ ѳыркаазаргы, хѳоурых аѳы ианхалаз, иахъаѳѳья ихамоуахѳынѳѳара аѳара атѳагы змаз Асовет Еидгылатѳ Республика Аѳсны абираѳ зѳѳѳык акѳын усѳан ѳырѳшѳала аѳыра знымкѳа инхаз. Убри маѳара азымхазози абираѳ иазыркыз «аепопеиаѳ» Ешба ихъз мѳашы иарбазарѳ?!

Убри инаѳшышѳа иаѳѳоуп плакат-мулиаж (уажѳы уахънеилак икыдуп уи). Уи агѳѳаны иануп Владислав Арзынбеи Нестор Лакобеи. Аплакат-мулиаж аѳы ихадоугы урѳ роуп. Урѳ рыбѳыара быргк исилует-игага аноп, егырахъ, армарахъѳѳи аганахъ инаѳѳашѳа иубоит аѳазѳы иѳиѳурагы, акырѳуа хѳынѳѳар ѳамара лсахъа анѳырхуа лышѳѳатѳѳи иеиѳшны акы зшѳу, лкоронагы иеиѳшу коронак зхоу, игылоу, зѳатѳа паѳъхаѳѳа аазѳуыр аѳхѳыс еиха илеиѳшу хѳымаажымаак. Уи дара рѳѳала, аѳсѳа Леон иакѳап.

Еѳрем Ешба, хѳарада, ипатретгы ыѳам, игагагы.

Аѳоурых аиаша хѳа акыр ныѳѳагаозар, иара ус аиаша хѳа акрыѳазар, Леони ѳѳелышы рааѳс уи аѳхъа дгылазароуп Ари егырѳ хѳаѳагылаѳѳѳа азѳы дланарѳѳуа иѳам, досу иѳыѳ иара имоуп.

Абираҕ иазку ателеочерк, даара убла инхыслартә, изыхцәажәогы, иаладырхәызгы, ҳарей шәарей хәа ишоуп. Хара абарт ҳауп, абираҕ мацара акәым, зеггы ҕазтаз хәа аанаго. Зеггы-зеггы иҕартцароуп. Абираҕгы зеггы иртәуп, урт иртәхы-иртәхым. Уи мацарагы акәым, иаатрыжыа зеггы убри абираҕ атәы иахыалацәажәо издыркыло ртәы мацара ауп иадырбо, шамахазақ акәымзар. Ус еиңш аан, ауа, атахы, таацәашәалатә, хәыштаарала аизыҕаарақәа ртәы азыхәашь еиңш ирытцалан иҕоуп. Угәы иаанагап, иҕазтаз хара ҳауп, хҕабааңса ҳазшәырхынхә рхәарц ртахушәа. Ари да-арак итцоуроу тенденциам, насгы зеггы еиҕышзо рхытхыртақәа раҕхыа игылоуп.

Дзыхдырҕьозей нас иара Ешба? Иеилкаара ахьдуз, реиха атцара ахымаз, дахынагаз, еиха ахыбартаз аума? Урт зеггы ижәлари иҕсадгылы рзы итахын. Уи акәзами ихадоу?

* * *

Ари аплакат-мулиаж исгәаланаршәеит иаазқәылаз икәаптеи-кәаптеины иахдырбо амонетақәа, амедалқәа. Иаххәап, В. Арзынба исахыа антцаны итрыжыыз ахтәы монета бзиоуп. Уи ихызала иахыыҕоугы, ахы иахыалхугы. Зеггы ргәы иахәеит. Аха, нас, уи знапы алакыз ирам-хабзиахан, ахәынтқарратә усзуџцәа рыдагы, адоухатә культура аусзуџцәа рыхызалагы амедалқәа рыкатцара напы аларкит хәа ажәа дәықәырцеит. Уи ахәынтқарраҕ ирызбоу, хахәатәыла иҕартцоу азәгы издырам. Уеизгы ирхәеит, шыоукы ртәы ахы иалырхуеит, дәеашыоукы – аразны, егьырт рзы, усҕак зыхә ыҕам металк хәа. Иаххәап, абџа, алатун, аңыаз.

Аха избан уи аиңш аус, ус азәы-џыңыа изырызбо? Иҕазар акәзами, дара, адоухатә культура ахатарнакцәа злахәу акомиссия, ахтәы зықәнаго, аразынтә зықәнаго, абџатәы зықәнаго ухәа зызбаша?

Адоухатә культура аганахь ала акыр ргәы иҗазар, раҗхьаза ахьы зыҗататәу Д. И. Гәлиа иоуп. Нас ишыртаху – ахьы инаркны – аихатәы, абшатәы, аҗьазтә – изыртаху рзы иҗартааит. Уажәы аакьыскьа, Урыстәылеи Аҗсни ркультуратә еиҗкаарақәа рфорум аҗы иҗәгылан ажәа рхәеит наҗынтәи иааз асасцәа рахьтәгы, аратәиқәагы. Наҗынтәи иааз рахьтә, Урыстәыла акультура аминистр ихаҗыпуаџ затәык, иҗәгылара бзиа, иҗәгылара еиҗкааҗы ихәеит хкультура ахьтхьртақәа ртәы, Д. И. Гәлиа итәы, даҗхьеит 1907 шықәсазы апоет ииџыз ажәеинраала «Москва». Аиҗагагы даара ибзиан. Аиҗылара иалахәыз, зкультура здыруа, уи азы згәы былуа азәырџы уи даара ргәы иахәеит. Абас Д.И. Гәлиа избахә зхәаз, еиликааит, зыжәлар рхамтаз, рыҗсымтаз ражәа аҗстазаара җыц аиуртә, аиҗеира алшартә иҗазтаз нцәахәык еиҗш ишихәаҗштәу.

Убри аиҗылараҗы экранлагы дадырбеит, даҗдырцәажәеит Ф. Искандер. (Ахәара, ацәажәара ахьицәыуадаџыз аҗынтә, иихәаз ус иаҗхьар еихагы еиҗзар җаларын.) Фазиль дшышәҗәыџы дуу, инахаран дшырдыруа, хара иара, ииџызгы, хаталагы бзиа дшаабо еицырдыруеит. Уи, иџымтақәа рзы здаҗам аматериал изтаз, ажәлар рыбзиабара шимоу дара ирхәеит.

Аха иҗоуп уи ихьз-иҗша, иавторитет иаахжәацәаны политикатә цхыраагзас ианышьтырхуа. Иара абыржәыгы уи иихәаз ала, ххы иҗеигаларц ииҗахыз уамашәа иҗан. Аурыс бызшәа наҗ инышьтатан, анҗлыз бызшәахьы шәмиасын хәа акәзар, уи еиҗш ашәартә Аҗсны иҗам, җалашьагы амам. Мамзаргы, сара шәысҗыҗшы, аурыс бызшәа алышәх хәа акәзар иихәарц ииҗахыз, Аҗсны аурыс бызшәа атыҗ шәартан иҗазам, иагыҗалом, уеизгы иаргы ддууп, аурыс бызшәагы дуззоуп, аха харгы ахатәы бызшәа хәмоуп. Иаргы бзиа даабоит, аурыс бызшәагы, аха ххатәы бызшәа еиҗахшьоит. Уи нормо-

уп. Иарггы раџхъаза ихӕар акӕын, шӕбызшӕа шӕеиџаха, нас – егъырџ зеггы еиха ишӕыкӕџеиоит хӕа. Ихӕар акӕын, аџсуа культура џсыс иахоу убри ауп, убри ыџанат ауп ажӕлар џхӕарас ирымоу хӕа. Убра шӕыгӕгӕаны шӕаныџала, сара сусумџаӕа џсыс ирхоу аматериалггы анеикӕха ауп сара иџастахъоуггы, сыхъзггы анарха ан-роуа хӕа.

* * *

... Ефрем Ешба, Кавказ зеггы азы иџаитџаз акрыџоуп. Уи зеиха идьруаз, зеиха политикалаггы, ламыслаггы дыџкъаз, рыграӕа, рыгхаӕа иаразнак иахъибоз аџынтӕ, акариератӕ мотивкӕаггы нарыдкылан, иара Аџсынггы, Кавказ ахъынзаназаазоз ареволиуџиа азџаараӕа зызбоз азӕырџггы, рыла даџырган, ус иахъеи-уахеи иахъеиџамхауа џъара дыџазар рџахын. Чечентӕыла дахъдӕыкӕырџџаз, убра аус изур иахъџеикып, изымур, џъа-ракыр дџадырхарџ иџазар убра дышџаџадмырхари хӕа згӕы иаанагозггы ыџан.

Уатӕи иусура, дара ачеченџӕа дшырбоз атӕы еи-џырдыруа усуп. Убра еикӕшӕеит ачечен револиуџи-онер еиџамс А. Шерипови иареи. (Уи, ах-иџа Гъаргъ, 1866 шыкӕсазы зыжӕлар раџхъагылара мап аџкны зӕыџхъазкыз диџӕлан.) Е. Ешба, убри диџырхыраан, еитџихит Кавказ ашьхаруа жӕларкӕа рреспублика, ркон-федерация аидеиа. Иаггынеигзеит.

Абас, Кавказтӕи ашьхаруа жӕларкӕа хӕынџкарракны реидкылара аидеиа раџхъазатӕын. Ииашоуп, Кавказ 30 шыкӕса иџӕџон, еибашъуан рхаџӕитраз, аха убри аџажӕижӕаба шыкӕса рылаггы изеидымгылт. Шамиль Даџъстан маџара акӕын дызхагылаз. Насггы уи, зымџа-кала иеибашър адин ахъзалатӕи еибашъран, газаватын. Ачеченџӕа анидгылаџӕоз ыџан, аха ачеркъескӕа хазы еибашъуан. Урџ рымчкӕа реидкылараз џыхараџӕак џатџан, аха, изыхъазаалак, алџшӕа амоут.

Ешбеи Шерипови рыбзоурала иацтаз Кавказтәи ашь-харуаа рреспублика, рконфедерация, уаанза ахәынт-карра змоурыз Кавказтәи ажәларқәа еидызкылоз рацхьазатәи хәынтқарран. Аха, рыцхарас иҕалаз, хазы иҕаз Ацснйтәи Асовет республика аиха нтца арымтеит убригь. Аха ахата ацтан, апрецидент ҕатан. Кавказ атоурых ағы уи ашыза уаха иҕамлацызт.

Хмилаҕ-хақәитратә қәпара асакьахәымтаз, убасқан-тәи Кавказ Ашьхаруаа рреспублика ағырцшы ала, хуаажәларратә-политикатә хеидкыла «Аидгылар» абзоурала, избаны ишьтыхын Кавказтәи ажәларқәа рконфедерация ацтара. Даара акратцанакуеит ацсуа жәлар рцынцтәылатә еибашьраан аконфедерация, рацхьа Ассамблеиа хәа захьзыз, иалнаршаз. Уи абзоурала, Нхытц Кавказаа еилыркаауан, хара хҕы иацшыргаз аибашьра-геноцид Кавказ ашьхаруа жәларқәа зегьы шатцанакуаз. Нас, анаҕәоу зқәыжьыз ашьхақәа ирызным-кыло, ирхытцны иааны, хаибашьцәа ирыдгылан еибашьуан. Абас, шыцья Кавказ аццәа иашақәа ишьтырхыз аидеиеи, ишьтартцаз ахарәеи абриаҕара шықәса рышьтахь аус руит.

Убарт иреипшу хҕеицәа дуқәа, зыжәлари зыцсадгы-ли реиқәырхараз атоурых цакы змаз ахарәақәа ишьтартцаз еснагь имәәқәцагақәоуп.

Егырт зегьы харҕәатцып, зхамта, зыцсымта иҕагылаз хажәлар рыцсы иацшәмахаз, аәажәатәи ашәышықәса агыламта иацгылаз рацхьатәи хинтеллигенциеи, хажәлар рхы тызгоз шыцья рцеицәа дуқәа Ефрем Ешбеи Нестор Лакобеи рақәымзар, хазтцаара шызбахашаз здыруадаз. Ихьыпшым аидгылатә республика акәым, автономиахьгы хадмырбар ҕалон.

Урт хьахәа-цәхәада иахьеиқәшәоз, иахьеидгылаз, иахьеиқәшахатыз еснагь еиҳан, зтақпхықәра ргаз жәлар рус ағы. Хәарада, иахьеиәнагозгы ҕалон, иара убас –

иахъеихыбаауазгъы. (Ауафътәыџса ицсычерақәа зегъы иаразнак изкажъуам.) Аха рыпсадгъыл абзиабараф урт азэын. Даргъы, ари аипш, ажәлар зегъы рцеипш тцазк-уаз аусаф, зегъы еснагъ азы кылымкәо ирзымзбар, дара иртаху ахырхарта рзамтар, ирадмыртар калон. Насгъы, излахэыз апартиагъы ақкаррақәа аарыкәыршан иқан, уара иутаххеит, ужәлар ус еиха ирзеигъуп хәа мацара иахъааутаххаз иузырхомызт.

Иахъа хара хтоурыхтцааџцәа ирымоуп иатаху атагылазаашъа, обиективла, ламысла иазнеир, убарт аџыџагъы иалырхуаз амџақәа цкъа итцааны, еилырганы, урт рахътә уажәы еиха иҳахәаша хазы рарбара рылшоит. Дара, аамта, атоурых иахъаргылаз ртыцқәа рызныжьны. Уи ус иахъыламысу, иахъыуаџроу анаџсгъы, усқантәи риаша атыцаф ианыкала, уажәтәи хиашагъы ахы икәнатойт, ишътартахъаз аҳарџагъы иахъатыпу инхоит.

Нас, хаткы араҳәыц зацәаазозеи, атоурых абри аетап тызцаауа, атоурыхтцааџцәатцәкъа, атоурых дзырцо абри зырымбозеи, залафырымтуазеи? Арахъ уажәакара атоурых знапы алаку ианакәызаалак иқамлазац.

* * *

Дырџагъых ажәақәак абра ибжъазгалар стахуп, хтоурых ханақәитха атцаара, атцаашъа, ажәытәи афәтәи реипшъра, реиџбаашъа атәқәак. Еицырдыруа акойп, атәыла ахтнықалақъ атоурых атәыла зегъы атоурых азы иатцанакуа. Уи еидызкыло, иакны иқазцо, хтоурых зегъы ацакы еиқәызхәало акы акәны ишыкоу.

Хыла сара, хәарада, тоурыхтцааџык иаҳасабала акәымкәа, ессеистк иаҳасабала, Ақәа атәы салацәажәахъеит («Ақәа–Сухум, Сухум–Ақәа»). Убра сыззаатгылаз азцаарақәа ирылан Ақәа ахтнықалақъра нагзаны иныкәнагауоу, иныкәнамгауоу азцаара. Иаххәап, хдоу-

хатә культуразы (Аңсны аҭа центрк ыказам хдоухатә культура аҭахьеизнаго Аҕаа ада, аха абрагь макьана хкультура иахьҕаңсоу, иахьпҕаңсоу раҭаоуп.)

Иңьоушьаша, иара Аҕаа аҕалакь атәи тызцаауа, итыз-хуа, иахцәажәо, иара захтнықалакьу атәила, зыхьз аху ажәларгьы хазы иҕоушәа, тоурыхлагьы зызбахә ухәаша акгьы рзеиламшәа ауп ишазныкәо. Анкьа ус иҕазарц зтахыз шырацәаз, иагьшрылшоз, аха убри ацәынхақәа абасҕак амч зрымоузеи хәа ргәи иаалырсынгыи акы рҕытшәом. Убас иахәтәны иҕоушәатцәкьа. Уи иахәо убри ауп, убас иахцәажәо даргьы, иааизакны, дала-шьала ртәила иаларсзам, Аҕаа ахәаақәа инархыхәхәан. Иара Аҕаагьы, аамтеи атоурыхи ршәагақәа рыла акәымкәа, рыфны ионагылоу уацьаҕк еиңш ауп ишазыҕоу.

Убарт рҕынтәи, азәи идамзаргьы, Аҕаа атәйлеи иа-реи ахьынзеиларсу, уи аҕагылазаашьа узырбо ашьтақәа азгәеитар ҕамлазо? Ажәйтәзатәи хәкәытцып, еиха арахь иааскьоу аамтәз, иаххәап, Қылышь иахтынра ахьыҕаз, нас – инышәынтра, иара Баграт ибаа хәа изышьтоу, 1866 шықәсзтәи аилафынтра иахырҕьаны иааганы жәларык Аҕаа иахьыршьыиз атың; Аҕаа дача тыңс иҕазтәз Урыстәылантә, аҭацьарантә иаанагаз акыр иреиңшыиз ахцәа рынхартақәа, акык-қбак инханы иҕоу рхыбрақәа, атдыхәтәантәи ах иҕа Ғаргь ивилла, “Villa hemia” хәа зылахь иану; аңсуа туцьарцәа Ануаа иртынхаз, иара убас, хдоухатә культура аратәи раңхьазатәи ашьтақәа, уи ашьаҕақәа, арҕиақәа зыфназ, Д. И. Гәлиа раңхьа днаргылан; Е. Ешба, Н. Лакоба, дара рыцнагақәа русурта тыпқәа, иахьфназ, изыфназ – имачзам абас иңшаатәу, иарбатәу, хәқалакьы хәреи хәибаркыра атәи зхәо.

Хәарада, хыла аңсуаа рус злам, рышьта зным, рымта зным, атоурыхтә-архитектуратә тынхас иупхьазартә иҕоу, цьара-цьяра Аҕаа иахаҕсахьан инхақәаз хьчатәуп, анапы рыдкылатәуп. Уи хәара атахым.

Аха Аќаа игылоу, зызварак ҫыара хышәк змазамкәа, абахта еипшу, инеибанеипшу абырзен, атырқәа, аҫым, ақыртүа-гыруа туҫыар ҫнқәа зеггы тоурыхтә архитектуратә баќақәоуп хәа рҫагалара иахырќыароуп хәа сгәы иаанагоит. Ииашоуп, ағыц ргыларақәа реихаракгы архитектуратә хағык рымазамкәа, планк, программак иатцанамкуа иќалейт, аха уи аанкылатәуп, ириашатәуп. Егырахь, ахәа злыппуа, аҫакәи иагахьоу аҫныжәқәа ирмузеины иќататәым Аќаа. Иара ахьыќоу, ишеифкаау ала, Аќаа атоурыхтә хәтеи ағыци хәа хаз-хазы иузеилыхзом.

Насггы, убарт ажәйтә хыбрақәа рахь иќоуп хара хтоурых зыдхәалоуггы, иаххәап, иааќәымтцзакәа зызбахә рқышә иқәку, еимакны альбомқәа рда-ќыақәа ирныртцо Алоизи иҫны хәа изышытоу. Иара, архитектуратә баќа хәа иахьырқхьазо анаҫггы, убра аамтала уада тшәақәак ирыҫнаќќы ирыҫнан, аҫсуатә доухатә культура, ауаажәларратә-политикатә усағы зҫыбааа рацәоу: зны – ашәќәыҫҫы-адратург, ахәынтқарратә усзуҫ Самсон Ҷанба, нас – Аҫсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба. Аҫны азбахә инамыцхәны изғытцаку рахь абри атәы ҫыара азәы ихәо, иҫуа, шамахазақ иќамлац. Хара, мацара баќак ахасабала ауп ишахтцо рхәар алшоит, аха ргәы былуазтгы, убарт, убра аамтала иҫназ ирылшаз рдырыц, рыхә ршьар ртахызтгы, рызбахәхәартагы роуан.

Ус акәымкәа, дара, дааракгы изакәу рзымды-руа, аха имодоу адача-туристтә, аснобтә стиль иатца-накуа шыоуы рақәзар, рызбахә ахьхәатәызггы, иахь-хәатәымызггы иадырбон. Избан, изыхќьозеи абри? Хара иахтәу, акультура аума, аҫақы аума, изылшоз алазгалаз, уи зхы ақәызтцахьоу азәы избахә ахәаразы ҫыара хатцахатцрак зырнымпшуа, шаќа ихараны изав-суа иавсырц изашытоу? Ииашоуп, ара зызбахә ххәаз

хара хзы акыр зтазкуа жәлақәоуп, иртынхазгьы – убас, аха, хәарада, антытц ауаатәыџса ркультура азы итегь зтазкуа тџа рымам. Аха еиғу еицәоу нтәазом, хара хзы ацакы змоу ауаатәыџса ркультура зегьы рґы цакык амамкәа икалазом. Ауаатәыџса ркультура шеи-барку, излеибарку уи ала ауп, арџашк аґара алазтәогьы, цәыкәбар бзиақ алазтәогьы иара азы ацакы ду рымоуп.

Аңсны ахтнықалақь аґы ажәлар ркультура ачыдара-қәа ирзеизгаган, ирхаґсахьан, иагьаман иґазар ахәтоуп, убарт ртәы зныңшуа архитектура, убарт рмотивқәа рыла еиґкаау апаркқәа, аскверқәа, адекоративтә скульптурақәа, имырмаыцхәкәа, гьамала.

Убри аџыза ахырхартә бзиа иалагамтан, иаххәап, агенерал Дбар иулицеи Воронов иулицеи рыбжьара анкьатәи акинотеатр «Сухум» ашьтахь иґатцаз «Ацангәара» хәа зыхьзыртцаз асквер (автор асахьаґыхџы И. Чкадуа). Убри асквер аґы итагылаз акафе атзамцқәа руакы ахышәара-цышәара зегьы амеханакуа иґатцан алакә-ажәабжьқәа рсиужет ссирқәа рыла атцанаа ирыххәааз атзамц сахьаџыра ссир. (Асахьаґыхџцәа Шьанаа А., Зизариа А., Чкадуа И.) Иара асквергьы, иакәыршан атцангәара (ахахәгәара) астиль ала иґатцаз ахахәгәара лаґәы. Аџнытцґа иґан убри астиль иақәнаго иґатцаз афонтанқәа. Ажәакала, ари аицш асквер, атзамц сахьантә, ахьз – зегьы оригиналра злаз, хажәлар ркультура, рмифқәа рчыдарақәа зныңшуа, баџхатәра бзиала иґатцаз, чыдала напы зыдылатәыз, изыргатәыз, зыстиль итегьгьы иалартәатәыз усумтан.

Аха, рыцхарас иґалаз, асквери акафе ахаґеи шьо-укуы иааимаркын, атзамц ианыз асахьаџыра ду ршьы-хит, иара акафе ахаґа «Старый Сухум» хәа ахьзыртцеит. (Анкьатәи Аґәа ари араион аґы иабаґаз, ара измахран, ишәарыцартан, уи иахаану ыґоуп иахьагьы.) Иахьа уажәраанзагьы, ақалақь уаа, иара хпатриотцәоуп хәа

еснагъ згәы итасуаггы налатан, ирбо, ирахауа, асквер ахатаггы ахәира иаганы, афонтан хәыцқәа рмозаика пшзақәа мафак асаба рықәчаңан, иниас-ааиасуа, ауараш ыжәны икоу ирызкатәартахан инхеит.

Ари аицш ахамагышәара, авандалра дара ақалақь аихабыраггы, иара ус ақалақь администрация аусзуо-цәа рахьггы, азәы илацш иныцеимыршәеит. Атцанаа ирххәау алакә-жәабжытә сиужетқәа, дара атцанаа, ацсуа мифология агномқәа, рказшьа, рчыдарақәа, урт иныкәырго афәышра, алаф ссир – ажәлар инартбаан ирдыруа, нафьнатә ркультура иалатцәахьоу мифкәоуп. Жәлар ркультура аказшьарбагақәа зныцшуа асахьақәа, аскульптуратә усумтақәа ақалақь аладырпшзарц аныртахха, убарт иреицшу асиужетқәа иреигы зыкалом. Убас акыр картцахьазарггы, убарт рыла акәын излалагатәыз. (Уи ала уалагарц азы ужәлар ркультура бзиан иудыруазароуп, иудыруазароуп урт ажәлар рылартцәара рацхьа ишыргылатәу, бзиа иубозароуп. Аха ақалақь, уи афь амац зуа рзы артқәа афстаамусхәк еицшеит, ус аказара атәы здыруа ижәлар ркультура дацәтәымуп, зыжәлар ркультура здыруа азыкатцара игуп.)

Уажәы ус еицш ақалақь афь изеқәоу, урт ртематика, ақалақь афь тыцс иазалырхуа ухәа – еиқәымшәозар калап. Иаагап, Ф. Искандер иажәабжықәа рперсонаж ала икатцоу ахәыцы искультура, акәтарцына шаказа икны игылоу. Аусумта ахата цәгьам. Аха уи ргылатәызар каларын, автор дахьыз афны ааигәара, ма дызтаз ашкол аштаф. Ускан, уи дызустаз, акәты зику – зеггы иараз-нак изгәалашәо калон. Ақалақь афь, ускак еилымхкәа, иахьургылалакггы калоит, иаххәап, Сандро Чегьемтәи искультуратә сахьа акәзар. Сандро Чегьемтәи ихаф-сахьа ажәлар ркынтәи иааит, дарггы дырдыруеит, Ф. Искандер ифымтақәа зеггы ирдыргоуп, ажәлар ркультура ацәа ахоуп.

Акәты згәйтцаргәгәа изку ахәычы (Чик) итәы еиҳа иизааигәоу, Аҕәа анафс, атәыла зеггы, ажәлар ркультура-зы иҕазшьарбагоу ринтерес змам, изгәыцхәым роуп.

Уртҕы егыртҕы еилзырго, ажәлар ркультура зеггы азы иҕазшьарбагои, еиҳа икамертәу, ақалақьтә колорит иатәуи еизаашан рыҕацара ауп.

Убартқәа акгы иазымхәыцкәа, рхы иааташәо, ишаа-ташәо икәаптеи-кәаптеины икарцо рҕынархар, имзыз жәабран мгьалк аипш, тәыргәыла ықәгатәыс икалар ал-шоит. Убартқәа рзами изыкоу ақалақь асахьаркыратә кәша, иара аусзуәцәа.

Хәара атахым, ақалақь ахадараггы ртагылазаашьа иаартаху зеггы рылнаршом, ирымоу еиҕәырччаны иаз-дырхалароуп. Иаарццакны зеггы ртың рықәцараз ма-кьана алшарақәа ыкам. Аха ара зызбахә хәақәоу зеггы рымч зықәхаша гхақәоуп. Убри иазхәыцырц ауп иахтаху.

Ақалақь ааскьатәи атоурых ағгы икоуп, даара ицоу-роу, узҕыңшыша, узызхәыцша ағырпштәкәа. Иаххәап, Н. Лакоба ихаан, хыла иара инициативала, ақалақь усқантәи атагылазаашьа, аперспектива иазхәыцны иҕацаз аргыларакәа: изылгамкәа инхаз аихабыра рыфны, Аҕәа визиттә бҕыыцс иамаз асасааирта «Абха-зия». Шаҕа ииашан, иаҕыңны ишьтатцааз ақалақь ғың ар-гылара ахарәақәа. Раңхьа иазгәататәу, Аҕәа ғың аргыла-ра дадпхьалан усқан Асовет Еидгыла ахьынзаназаазоз иреиғьаз, еицырдыруаз архитекторцәа иреиуаз Шьчуко Вл. А. Насггы, урт реиңш иҕаз ахыбрақәа рыргылараз, ртың ухәа ртәы иғазтцоз ргәаанагарақәаггы, хәарада, ианырпшхон.

Ажәакала, хыхьтәи ацәажәарақәа рығгы акырынтә исхәахьазарггы, иахьатәи амш аматц азуразы, уатәы хазлалаго иахьа иаадыруазарц, еиҳа иатахны иҕақәо иреиуоуп хазхысхьоу, уи аматц азызуаз – анхәы ина-иркны ахәынтқарра иахагылаз иҕынза – рдышәа,

рхарѡа ахышьтартѡз, ишышьтартѡз аадыруазароуп, хакэныѡозароуп. Реликвиак аипш мацара акэымкэа, ихэартѡу дырны иаалхны, егы наѡ инышьтатѡ. (Ахатара култ ауп ихэартѡугыи ихэартамгыи ареликвиа рылзхуа, амтахырхэара анаѡс узаламкыысуа.)

Анапшѡы, иахьатэи аглобализация, атехнология зхы тнаѡьаны иѡоу, ас еипш ацэажэарақэа раамта цахье-ит ихэар алшоит. Аха уи иихэо шбашоу унарбоит, еиха ишцеигыу хэа уиазтцаар атак ахызымдыруа. Иара убас иѡоуп, хэарада, изхэо ас еипш иѡоу атагылазаашья змам ахэынтқаррагыи ыѡам, жэларгыи хэа. Аха досу итагылазаашья тыршэшэааны иара идыруазароуп, еиха ихы дахьѡ дахьиѡоу, еиха иахыгу, зынза дахьымчым-хо. Иѡоуп ажэларқэа, атэылақэа, акомпенсацияқэа рзы аеакала зхы иахэартэ иѡоу, амчқэа зыпшаауа, уи ала иацэѡ. Хэарада, урт рпышэагыи иахьынзауа ххы иахархэароуп, аха азэы ипышэа мацарала-гыи аеазэы дзыбзасом. Иарбан жэларызаалак дара рпышэа, дара рѡазшья, дара рхатара рымоуп, урт зегыи шытатданы аеазэы итэы мацарахь изиасзом. Ус иауозаргыи, иртаххом, дара ртэы карыжьюам. Уи дара рзы изынасыпхом. Аматериалтэ мазара анаѡсгыи, ауаѡы зқышықэсала ишья-ида иалан иааигѡ, ицэаѡахыѡу иара изы хэы амазам. Уи ус иаармариан, ихазы амаѡеипш инышьтатдан уѡо иѡазар, ауаатэыѡса рыпстазаара атдакы хэа изышыѡѡу иаразнак икахауан. Ахақэитра захьзугыи, убри уакэитны, уара иштуху уалабзартэ ианумѡ ауп.

Абасала, рапхья иргылан, хара ихамѡу апышэа, уи амч, хара хзы зыхьз хараку зегыи еснагь еиеѡхарцаалароуп, хапстазаара еснагь шыатас иамазарѡ. Убас иѡахамѡѡзт-гыи, иахья хазлаѡоу акы халабзасан хзыѡкалазѡмызт.

Абас, азтараарақэа зегыи агэылакны иѡоуп иахьатэи хтагылазаашья, хажэлар, ххэынтқарра, хграждантэ

уаажәларра. Аамта цоит, хәарада, зеггы рҕырыпсахуеит. Еихаракгы, хажәлар, хуаажәларра реипш, иаххысыз ашәышықәса антәамта инаркны мацара, адыд-мацәыс еипш, зда-зшә абриакара тьсны ицахьоу. Уи иаблыз, иазрыжәыз, иаркараз, иарфыхаз.

Хәара атахым, җажәа шықәса рыла акыр катцоп, ахәынтқарра аргыларафгы, иара ус аргыларатцәкәа, анхамҗа зеггы афгы. Ақыта азцаара иахәа уажәраанзагы азбара шагуггы, иара убас – ақалақь афы хамч зықәхо ааглыхраггы, еихагы – акультуреи абызшәеи рызцаарақәа рфы. (Ахәаанхытынтә иаауа ашәахәацәа, ансамбльқәа – ицәгьоуггы ицәгьамггы неилацаны – ихазхмырхозар.) Иара убас – аполитикафгы. Урыстәыла хәхьазханатцаз, нас – ирацәамзарггы, аеа тәылақәакгы хәхьазхартцаз, хәарада, хтоурыхаз, хажәлар рмилаптә, рыграждантә хдырра арыгәгәаразы, иахәа изтагылоу, рапхьатәи рҕеипш еиха ргәы азтаны рыказаара мацараз иатцанакуа рацәоуп.

Акратцанакуеит иара ххәынтқарра қәыпш, иараз-нак ицәырцыз ауадаҗрақәа, апынгылақәа ирылго, мац-мац ашәақәыргылара амҗала иааишьоу, иахьын-зааргахьоу, уи атәыла, ажәлар рыпсҗазаара аифкаашәа ишаныпшызгы.

Абас, абриакараамта ареспубликафы имҗапысуа, хәынтқаррак афы ишыкалахьоу аипш, зеггы рытцаркуеит: Амчра, уи иахагылоу, ажәлар, ауаажәларра, аппози-циа. Убарт зеггы аихьзарақәагы аихьымзарақәагы ирылахәуп.

Ареспублика аҗнытқа икоу амчқәа ахьынзеикәшәо, иахьынзеикәымшәо, иахьынзеизааигәоу, иахьынзеизааибамго ухәа реизыказаашәақәа ааидкылан, макьана атәыла, ахәынтқарра пхьака аҕиара алдыршоит.

Аха аҕиара аказшәа, ахырхартә, амчқәа шака еизшоу, уатцәы хәхьнанагаша, еиха иахьыгәгәоу, еиха иахьпсы-

еу, ихырнаан, ажәѡахыр иқәнажьыр ахьалшо – зегьы иаархмырқазакәа алақш рхызароуп.

Уи барометрс иамоу рақхьа игылоуп ауаажәларра атагылазаашьа, аѡнытқатәи атмосфера.

Хуаажәларра ахата уахәақшуазар, ус хыхь-хыхьла аилазаарае ускак еитакра қамлазшәа убоит. Қаса иазгәатаз ахәтақәа зегьы нхеит. Аха, хәарада, рцаки, рымехаки реизықазашьеи акырцъара ирықсахит. Гәыпқәак, ианыцәгъараз, ашьа анкатәтәыиз, уаѡы илақш иахьытсамшәо иқазарц иашьтаз, уажәы уаѡы ибла ихыс-ло иқалеит. Убас, икоуп зәыпсақьан, гәыпс икоу зегьы ирылақсоу; зегьынцъара икоушәа иубо, аха цъаргы зтып ззылымхыз.

Ауаажәларрае зтыпқәа, зегьы рзықазашьаггы ра-цәак изымқсахуа ани адачатә-курорттә шыазақәа рқын-тәи иаауа роуп. Урт еснагь атагылазаашьа ахы ахь-хоу рақхьа игәартәит. Ианатаху ишатаху ахархәараз. Ианакәызаалак ипқаны, ишәаны, изаны ишьтырх-хьоу адемократиеи ауаѡи рзинқәа, рабстракттә пқаррақәа рычерыдкылан икоуп. Чыдарақәак змоу аналогк иазхьапшырцггы иқазам. Ихәынтқарратәым аидкылақәа рыеғгы убарт априпципқәа ирықәнықәан ауп аграждантә уаажәларра шырхьчо. Уи ахьчара еихаракггы дара ирусны ирыпхьазәит. Рақхьа иргы-лан, аусутә рнатәит. Уи, дара ишьақәдыргыло ажәлар, ареспублика азы ихаракны иқәтәоу алахәа иаеҕытқаку ашәса ишеипшуггы. Аихабыреи дарей реиеҕцаара, рус еицушьаггы убри амѡала ауп ишеиеҕкаау. Урт ргәыцәтәқьаггы, иахьыпшуггы хазы партиак рыман иқазам, ус гәынхәтыстала еибаркуп, еихьыпшуп. Уажәы, егьырт ауаажәларратә гәыпқәа еиѡышша-еихышша, ипсақьаны ианыкоу, ирымыздо данықам, дара ирхәо назәит, агазетқәаггы, ажурналистцәаггы еихарак дара рбызшәала ицәажәит.

Иахьаггы, хауаажэларра цкъа уагэылапшны иубар, аакыскыатэи уи атоурых атэи пытк здыруа, иараз-нак игэеимтар залшом, зегь реиха ипсаъбоу, еиоша-еихша инхаз, аибашьра аламталазггы, аибашьраан-ггы хауаажэларра гэыцэс иамаз, амилаттэ-хақәитратэ қәпара айдеиа ныкъэызгоз, итоурыхтэхаз ауаажэларратэ-политикатэ хейдкыла «Аидгылара» еиғызкааз, зца-бааггы, зтақпхықәраггы еиха ирацәаз рақәхеит.

Уртқәа зеггы зыхъяз ара хзалагом. Уи, ари аамта ақхьатэи атоурыхџцәа ирусуп. (Ахытхыртқәа рыхылаара мацара акәымкәа, ахтысқәа ирылпшны, рытанза итапшны, инткааны, интыркәкәааны алкаақәа қазцо.) Аха ара ихәатәуп, убарт, убриақара шытызхыз абицара иатәыз арена ақынтэи хәычы-хәычла ры-наскъара заацәан ишалагаз. Уи дырццакит, са стәала, «Аидгылара» усқан иахагылаз, шамахамзар рышьтахь азэггы даанмыжьзакәа иандепутатцәаха. Ииашоуп, депутатцәакәак рахасабала, урт руал нарыгзон ухәар, аха ари ауаажэларратэ-политикатэ хейдкыла тадырцәит, позиция амазамкәа иаанрыжьит.

Иахьаггы, иаххәоит, ахеидкыла «Аидгылара» абзо-урала, аибашьра аламталаз усқантэи аихабыреи, ажә-лари, дара аидгыларааи еидкылахеит, еизааигәахеит, еицәакхеит хәа. Уи ус акәын, еидгылеит, ахадарақәа рғы ражәа акхеит. Аха икоуп хыцара зқәым обиективтә тагылазаашьаггы, амчра зку, ахәынтқарра иахагы-лои, ажәлари, егырт ауаажэларратэ гәыпқәеи, ахеид-кылақәеи адистанциа рыбжьамкәа қалазом. Ахәынт-қарра ықанатц ус акәхоит, иагьатахуп. Адистанициа, реиџцаара, рдиалог иатыпуп. Усқан ицаз, ахәынтқарра аусурахьтәкъахь ииасыз, ахеидкылаџ изыпсахшаз азә-ггы днырмыжьт. Хәарада, ажәлар рғы абриақара аус зухъаз, завторитетггы ықаз қасатэи аинициаторцәа, ус иалахәыз рахь абцар зкыртә иқаз зеггы ишьтырхит. Аибашьра ианналага, иаахжәаны ахеидкыла адыркит.

Аибашьра ашьтахь – уи атәы хатала зныкымкәа исхәахьеит, изыџхьеит – «Аидгыларә» зегьрыла изырџыцшаз ашьақьар хианы иқазтгыы, усқак цъа адымбаләкәа еиҗеиџыркаауан. Убри иара аусура ае-тап җыц акәхон, зидеиәқәеи цъабааи мызкәа әжәлар аиааира рылзыршаз, иацхьагылаз амчкәа иреиуаз. Уи уинахыстәи аусурагыы хәара атахымкәа, ауаажәларразгыы, ахәынтқарразгыы даара ихәартахон. Аха аибашьра ашьтахь уи еиҗеизаагоит хәа иалагаз, ма ахәынтқарра аматцураҗы иқан, ма уахь рхы хан, қасатәи рсоциалтә шәхымс ихытхьан. Урт рзы уи аицш иқаз ахеидкыла, аҗыц тагылазаашьақәа рҗы акәзаргыы, изхысхьаз, ирымтәахьаз усын. Ус цхыраагзан, җхьынхәаләк аицш усқак амехәк змаз ахеидкыла аеунаҗомызт. Ус еицш иқоу ахеидкыла аҗыц тагылазаашьақәа рҗы аитарҗыцра алшон, җыц иацтагыло, иара аидеиәқәа җыц ирыцгыло, иазхиаз аҗар ықазтгыы. Уи аамта атахын.

Ара аус злоу, уеизгыы-уеизгыы ахеидкыла ақатарә акәым, убри иатаху аидеиәқәа змоу, әжәлар зда ихәартам азтаарақәа еилызкаартә, ишьтызхыртә, изыхьчартә, изырҗиартә иқоу реицтагыларә ауп.

Сгәы иаанагоит, иахьә убас еицш иқоу әжәлар рҗахәы зхәартә иқоу аинтеллигенция җыц ртып тацәны инханы изықоу, дара реицтагыларә убриақара аамта атаххеит азы ауп хәа. Иаххәхәрштрым, аибашьра аламталаз абасқак, иазықатқан, еицҗакны иқаз шытахьқа ацара ззымдырзоз әжәлар рҗеицәа рааира, рышьақәыргыларә, шақа аамтагыы, ачхарагыы, азықатцарагыы атаххаз.

Ус еицтагылаз аҗар ықоуп. Ацара бзиа змоу, иахьәтәи атехнология иалаазоу, абызшәа рацәа здыруа, дара хара ханрықәлаз аастә адунеи збахьоу. Аха абра, зегыы неилымхрыда атакцхықәра ахьхәду, хгәы еихьызшьуагыы ықоуп. Иаидкылан уахәәпшуазар, убарт даара иахьатаху акырцъара анапы рыгзар қалап. «Аҗари

аспорти» – абас ахъзуп ареспубликаѣ аѣар рызцаарақәа зегъы зызбо ахеилак.

Аѣар дара ринтересқәагъы ирылан иаабом, официал-ла издырпхьалогъы, еснагъ дара аѣаргъы ихадароуп хәа ирыпхьазо ртәы анырхәогъы, уртқәа еснагъ ибжъахоит. Иаххәап, хажәлар злажәлару акомплекс зегъы иѣыцны, инарцаулан атцара, убри аѣы ахьчара зтаху ахьчара, арѣиара, аамтѣи иарѣи ааибуа акатцара рызцаарақәа, ажәлар рдоухатә культурей, рбызшәеи, шеи-шықәсентәи ус рыхцәажәарақәа ркынтәи аусахь риагара ухәа.

Уи хазтагылоу аамтаз изцаара дууп, збызшәагъы миллионрацәала ирхәо, зкультура аматц азызуагъы убас ирацәаџу ажәларқәагъы, атәылақәагъы рзы. Адоухатә культурей абызшәеи рызцаара иахьатыпым, ахаатца, ацаргәашә иаџызан аказаара ахьрыхәтам ахәынтқарра асистемаѣгъы, анхамџаѣгъы, аполитикаѣгъы сферак ыказам.

Аполитика акаҳара, атшәахара зыхкьо рапхьа игылоуп адоухатә культура акѣажьра хәа иџуан хәамтазтәи поетк, хәыцџык.

Убартқәа зегъы хѣар итегъ ирызѣлымхазар акәын иахьа.

Хара ххаан, ашкол хтанатгъы иаабартә икан еиха иахьуашәшәырақәаз, еиха иахьхәдыгәгәалоз, изыхкьоозгъы, ус иказцозгъы. Хашқәыпшазнатә убарт рыхьчара, реикәырхара зегъ рапхьа ихаргылон.

Уажәтәи аѣар, изхаанхаз хажәлар риааира ду, уи абзоурала ироуз ахақәитра, хырхартақәак, уажәларратә цакык атан ирымамзар калап макъана. Уи, хәарада, дара рхала ирхаразам, ирыгхархазар акәхап, харгъы, ахәынтқаррагъы, аамтагъы. Аиашаз, уажәытцәкьа изхьыпшышазгъы кәмлеит. Цаса уртқәа зегъы шытызхуаз, ахъз зхәоз, аус азыруаз уажәы зынза аѣа ѣыхарақәак ирѣуп. Насгъы, уажәы аамта ѣыц, атагылазаашьа ѣыц иатаху,

зда ихэартам, уа ауаажаларра иалкаан ишьтырхшагы ус аихшьалара, алкаара мариам.

Иахьатэи хэар уаажаларра ргэыпк ахь рэадкылангы иказам. Абжыапны акалакь афы зызхаз афар еиха рхы хан акурорттэ-дачатэ шьтра атэи злоу хэа хзышьтоу ргэыпахь. Аха иахьатэикэа уахь иагьхьампшит. Дара рыгьежыра рычэагзаны икоуп. Насгы, акыр иахнаго-ит иахьа адунеиаф икоу аигэныфра ду, ателехэапшра, амобилтэ еимадаракэа, еихарак акомпьютер, аинтернет. Урти дарей еизеибархоит хэа изыпхьазо мацшым, аха хара агэыгра хамоуп, агагылазашьякэа цкьа ианрылс-лак, убарт зегьы ажэлэр, аинтеллигенция, афар реид-кыларэ, реидгыларэ, рыжэлари ртэылей зда ихэартам аускэа рахь идьрхап хэа.

Изаго, абриакараамта уафы ибартэ, иахартэ, агэыгра бзиахэа хазто мычны изыкамлакэо иреиуазар акэхап, паса уи ныкэызгоз уажэы аамта аеа этапкахь ииана-гахьоу рдышэа ахьышьтырымхыз. Изышьтырымхызгы, аиашаз, уажэтэи агагылазашья уи аметодкэагы, ахыкэкгы ахьапсахыз ауп. Насгы, аиаша ххэап, убарт рполитология уажэшьта адемогогра, аицахэаракэа иахьуадафьртэыз ыкоуп, еснагьтэи реицэажэаракэа рфгы.

Убрантэи иргартэ икоу, убаскан убри иазыкэпоз рахь, изылшоз афы зхы иамеигзоз рыхныкэгашья, рыцкьашья, рычхара ауп.

Зегьы дара роуп, убарт, аеа этапкахь ииасит хэа хаз-фэу, уаанзатэи апышэа змоу зегьы ирыхэтоу игэыгэтаж-ны инхаз апроблемакэа, азцааракэа рахь, рабацэа, урт рабацэа рдышэахь, афар рхьарпшра ауп, уи хатыр рзакэзарц, ахата еилыркаарц, ахархэашья рдыруазарц. Хауаажэлэр фныцкала еиха еидызкылаша, зышьаата ишиашоу ажэлэр ирыларсу, зыграждантэ позиция зегьы ринтерескэа атцанакуа гэыцэ фыцны икаларц.

Убас, абицарақәа ажәлар ыхдырраҕ ишьтартцахьоу ахарџақәа рыцхраауеит дара зхаану, аамта ҕыц иашьашәало ахарџа ҕыцқәа рышьтатцараҕы, ишәаны-изаны, ирыцклацшы. Абас ииуеит, абас ахы акуеит, иҕәҕахоит ажәлар, ахәынтқарра шыатас, бҕас ирымоу абицарақәа реигәныџра, реибадырра, реибаркра.

Иахьатәи ауаажәларрагы иахьеикәшәақәо, иахьеикәымшәақәо, иахьеикәшахатқәоу, иахьеикәшахатқәам, иахьеиҕыхо, иахьеизааибагақәо, иахьеицҕаку – зегы џнытқала иныкәызго мчны, абицарақәа реигәныџра, реибадырра, реибаркыра амџала хнанагоит макьана.

Уи амџа шыхацамџоуп. Ацстазаара мџа еснагь иџадаратцәкьоуп. Ацсуаа баша иахьзырымтцеит Ашьха-цамџа хәа, ажәџан иалхәан инагоу аетцәарыцхра ду. Убри иалцхо аетцәақәагы харџақәоуп, еишьтагылан иа-аиуа абицарақәа амџа дзырбо.

Апрель – август, 2012

АХҚӘА

АЖӘАБЖЫҚӘА

Ахәхәабжь.....	3
Ашәалкъамра.....	34
Азыжь.....	60
Ахәмарра.....	71
Астол иахатәаз.....	74
Ақсра амш. Аира амш.....	77

АПУБЛИЦИСТИКА

Аҳарға – амға узырбо, ахра уағызго ахаҳә.....	147
---	-----

Алықса Ноча-ица Гогәуа

АЗЫЖЬ

Ажәабжьқәа
Апублицистика

Алексей Ночевич Гогуа

ЗАВОДЪ

Рассказы
Публицистика

На абхазском языке

Аредактор *Света Ладариа*
Акорректор *Мзиа Акаба*
Асахьаҗыхы *Руслан Габлиа*
Компиутерла еиқәлыршәеит *Астәнда Аңьыңьал*

Аформат 84х108/32. Атираж 500.
Иќатә. акь. бғы. 7. Инықә. акь. бғы. 11,8.
Ағатцәҥка №

